

ДОВІДНИК ДЛЯ ІНСТРУКТОРІВ

ПРОТИДІЯ СЕКСУАЛЬНОМУ
НАСИЛЬСТВУ, ПОВ'ЯЗАНОМУ
З КОНФЛІКТОМ, ТА ІНШИМ
МІЖНАРОДНИМ ЗЛОЧИНАМ В
УКРАЇНІ

Цей Довідник для інструкторів спеціально розроблений для українських фахівців-практиків, які брали участь у тренінгах для інструкторів УПКГ/ЖІГС 2023 та 2024 роках, і є доповненням до онлайн та очних тренінгів.

Довідник для інструкторів доступний українською та англійською мовами і може бути завантажений безкоштовно за цим посиланням: <https://4genderjustice.org/training-of-trainers-programme-2023-resources/>.

Перша публікація: жовтень 2023 року

Оновлення: липень 2024 року

Довідник для інструкторів розроблено Українською правовою консультативною групою (УПКГ), Global Rights Compliance та Жіночими ініціативами за гендерну справедливість (ЖІГС).

Українська правова консультативна група

Офіс 304,
вул. Воздвиженська, 45-49
04071, м. Київ, Україна
ukrainianadvisory@gmail.com

Жіночі ініціативи за гендерну справедливість

Parkstraat 83, 2514
м. Гаага, Нідерланди
info@4genderjustice.org

Global Rights Compliance

Prinses Margrietplantsoen 33, 2595AM
м. Гаага, Нідерланди
info@globalrightscompliance.co.uk

Видано за фінансової підтримки:

Ministry of Foreign Affairs of the
Netherlands

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

**Співфінансується
Європейським Союзом**

За вміст цієї публікації відповідають виключно Українська правова консультативна група, Жіночі ініціативи за гендерну справедливість та Global Rights Compliance, і вона не обов'язково відбиває погляди Європейського Союзу, Міністерства закордонних справ Нідерландів та Швейцарської Конфедерації..

Вступ

Цей Довідник для інструкторів є інструментом, який містить навчальні та методичні рекомендації для підготовки та наставництва українських юристів та представників громадянського суспільства щодо розуміння та використання міжнародних стандартів для протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом (СНПК), та іншим тяжким злочинам в Україні.

Він забезпечує доступ до знань, навичок, ресурсів, керівних принципів та довідкових матеріалів, адаптованих до українського контексту.

Цей навчальний ресурс має подвійну мету:

1. **Рекомендації для тренерів:** Це практичний інструмент для тих, хто проводить або планує проводити тренінги, що допоможе в розробці навчальних програм, використанні передових практик і забезпеченні актуальності та ефективності вмісту тренінгів.
2. **Розвиток спроможності:** Довідник призначений посилити навички і знання професіоналів, даючи їм спроможність більш ефективно реагувати на СНПК. Він достатньо гнучкий і підійде під різні потреби і контексти тренінгів для різних категорій учасників.

Довідник розбитий по кластерах, які полегшують пошук та використання:

- **Розбивка на кластери:** в кластер об'єдано споріднені теми, щоб тренерам було простіше проводити логічно упорядковані тематичні навчальні сесії.
- **Ключові повідомлення:** в кожній частині наведено ключові тези, які потрібно донести в тренінгу. Це найбільш сутнісні моменти, що допоможуть учасникам зрозуміти суть концепцій та застосувати їх у професійній практиці.

Запропоновані заходи: щоб закріпити вивчене, в кожному розділі також наводяться запропоновані заходи. Вони покликані активно залучити учасників, сприяючи засвоєнню матеріалу шляхом практичного застосування.

Як документ, що постійно оновлюється, Довідника буде з часом доповнюватися та вдосконалюватися. Ресурси, що супроводжують Довідник для інструкторів, пропонуються в нашому [Онлайн-каталозі ресурсів](#). Як інструктора, ми закликаємо вас слідкувати за змінами в законодавстві, підходах, політиці та процесах - і відповідно оновлювати свої тренінги. и.

Це перше видання Довідника містить такі 11 модулів:

1. Модуль 1: Способи проведення тренінгів. Інтерактивні методи навчання
2. Модуль 2: Розуміння сексуального насильства
3. Модуль 3: Правове поле і контекстуальні елементи
4. Модуль 4: Розуміння згоди та примусу
5. Модуль 5: СНПК як воєнні злочини— огляд
6. Модуль 6: Не нашкодь
7. Модуль 7: Опитування потерпілих і свідків

8. Модуль 8: Планування розслідувань
9. Модуль 9: Побудова провадження і види співучасті
10. Модуль 10: Підтверджувальні докази
11. Модуль 11: Принципи допустимості

Абревіатури

ГЗН	Гендерно зумовлене насильство
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ККУ	Кримінальний кодекс України
КПК ООН	Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання
КПКУ	Кримінальний процесуальний кодекс України
МГП	Міжнародне гуманітарне право
МЗП	Міжнародне звичаєве право
МКП	Міжнародне кримінальне право
МКС	Міжнародний кримінальний суд
МКТР	Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди
МКТЮ	Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії
ОП	Офіс прокурора
СНПК	Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом
УВКПЛ	Управління Верховного комісара ООН з прав людини
ММПАУ	Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні
CEDAW	Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок

Зміст

ВСТУП.....	II
АБРЕВІАТУРИ	IV
МОДУЛЬ 1	1
СПОСОБИ ПРОВЕДЕННЯ ТРЕНІНГІВ І ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ....	1
I. Найбільш поширені тренінгові методи.....	3
A. Тренінгові методи, направлені на тренера (викладання в класі).....	3
1. Міні-лекції.....	3
2. Дискусія.....	4
3. Мозковий штурм.....	4
4. Опитування і голосування.....	5
B. Тренінгові методи, направлені на групу (колаборативний або інтерактивний тренінг).....	5
1. Групова робота.....	5
2. Метод "Світове кафе".....	6
3. Рольова гра.....	6
4. Дослідження кейсів.....	7
II. Як обрати тренінговий метод.....	7
A. Для чого, з якою метою? Що я хочу досягти?.....	7
B. Чи підходить цей метод для моєї аудиторії?.....	7
C. Скільки часу я можу відвести на відпрацювання цієї теми?.....	8
III. Рекомендації для ефективного впровадження тренінгових методів	8
A. Надання інструкцій.....	8
B. Об'єднання у групи.....	9
C. Комунікація з учасниками.....	9
МОДУЛЬ 2	11
РОЗУМІННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	11
I. Вступ до основних термінів і концепцій, пов'язаних з СНПК	13
A. Гендер.....	13
1. Врахування гендерного підходу	13
2. Необхідність врахування гендерної складової у боротьбі з міжнародними злочинами	14
B. Гендерно зумовлене насильство	15
C. Акти, що мають сексуальний характер	15
D. Сексуальне насильство	16
E. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом.....	17
II. Важливість розгляду СНПК в контексті.....	18
A. Загальний контекст – контекстуальні елементи	19
B. Контекстуалізація допомагає забезпечити, щоб обвинувачення точно відображало характер злочину.....	19
C. Контекстуалізація відповідно до вимог Стамбульської конвенції	20
D. Переваги контекстно-орієнтованого підходу	21
III. "Червоні прапорці".....	22
МОДУЛЬ 3	23
ПРАВОВЕ ПОЛЕ І КОНТЕКСТУАЛЬНІ ЕЛЕМЕНТИ.....	23
I. ПРАВОВИЙ РЕЖИМ	26

II. ЕЛЕМЕНТИ МІЖНАРОДНИХ ЗЛОЧИНІВ	28
A. Контекстуальні елементи.....	28
B. Воєнні злочини	29
1. Зв'язок.....	29
2. Статус захищеної особи	31
C. Злочини проти людяності.....	31
D. Геноцид.....	34
III. ЕЛЕМЕНТИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ	34
МОДУЛЬ 4	36
РОЗУМІННЯ ЗГОДИ ТА ПРИМУСУ	36
I. Згода згідно зі статтями 152-154 ККУ	39
II. ФАКТОРИ, ЩО ЗАПЕРЕЧУЮТЬ ЗГОДУ ЗА МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ.....	40
A. Фізичне насильство.....	41
B. Погрози та примус	41
1. Погрози.....	41
2. Примус.....	42
3. Використання переваг безпосереднього середовища примусу	44
4. Недієздатність.....	44
МОДУЛЬ 5	45
СНПК ЯК ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН	45
I. Згвалтування	46
II. ІНШІ ФОРМИ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	47
A. Примусове оголення як форма сексуального насильства.....	49
B. Погрози сексуального насильства як форма сексуального насильства	51
C. Примусове спостереження сексуального насильства	52
III. ІНШІ КОНКРЕТНІ ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ СНПК	52
A. Сексуальне рабство	52
B. Примушування до проституції.....	53
C. Примусова вагітність.....	54
D. Примусова стерилізація.....	55
IV. ІНШІ МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ СЕКСУАЛЬНИМ НАСИЛЬСТВОМ	55
A. Воєнний злочин катування	56
B. Воєнний злочин нелюдського поводження	59
C. Воєнний злочин умисного заподіяння великих страждань.....	59
D. Воєнний злочин посягання на людську гідність	60
E. Каліцтво	61
1. Каліцтво статевих органів як воєнний злочин каліцтва.....	61
2. Каліцтво статевих органів як воєнний злочин катування.....	62
3. Каліцтво статевих органів як воєнний злочин сексуального насильства.....	62
4. Каліцтво статевих органів як воєнний злочин нелюдського поводження	63
5. Каліцтво статевих органів як воєнний злочин насильницької стерилізації	63
6. Каліцтво статевих органів як акт геноциду	63
F. Переслідування як злочин проти людяності	64
МОДУЛЬ 6	65
НЕ НАШКОДЬ	65
I. ІНФОРМОВАНА ЗГОДА.....	67
A. Інформована.....	68
B. Добровільна	69

C. Чітко виражена.....	70
D. Конкретна.....	70
E. Безперервна.....	70
F. Фактори, які виключають інформовану згоду.....	71
II. Пом'якшення шкоди.....	71
A. Оцінювання загроз та ризиків.....	71
B. Координація.....	71
C. Конфіденційність.....	72
D. Перенавправлення.....	73
МОДУЛЬ 7.....	74
ОПИТУВАННЯ ПОТЕРПІЛИХ І СВІДКІВ.....	74
I. ВИКОРИСТОВУЙТЕ МІЖНАРОДНО ВИЗНАНУ МОДЕЛЬ PEACE ПРИ ПРОВЕДЕННІ ОПИТУВАНЬ.....	76
A. Планування і підготовка.....	76
B. Встановлення контакту і роз'яснення процедури.....	77
C. Викладення обставин.....	78
D. Завершення опитування.....	80
E. Оцінювання.....	80
I. ДИСТАНЦІЙНІ ОПИТУВАННЯ.....	80
III. ПОКАЗАННЯ СВІДКІВ.....	81
МОДУЛЬ 8.....	83
ПЛАНУВАННЯ РОЗСЛІДУВАНЬ.....	83
I. ВАЖЛИВІ АСПЕКТИ ПЛАНУ РОЗСЛІДУВАННЯ.....	85
A. Попереднє дослідження та аналіз.....	85
B. Розробка робочої гіпотези або теорія справи.....	86
C. Розвиток вашої команди та інструментів.....	86
II. ОЦІНКА ТА АНАЛІЗ – ДЕ ІСНУЮТЬ ПРОГАЛИНИ?.....	87
A. Стратегія збору інформації.....	88
1. Обвинувачення або події, що підлягають розслідуванню.....	88
2. Особи, установи чи організації, щодо яких проводиться розслідування.....	88
3. Що вам потрібно довести і як ви будете збирати докази?.....	88
III. ПЕРЕДБАЧЕННЯ ПОТЕНЦІЙНИХ ШЛЯХІВ ЗАХИСТУ.....	88
IV. ВИПРАВДУВАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ.....	89
МОДУЛЬ 9.....	90
ПОБУДОВА ПРОВАДЖЕННЯ І ВИДИ СПІВУЧАСТІ.....	90
I. ПОБУДОВА ПРОВАДЖЕННЯ ПОЧИНАЄТЬСЯ З ДОКАЗІВ ВЧИНЕННЯ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ.....	91
A. Релевантні місця.....	92
B. Особи.....	92
C. Контекст.....	92
II. ПРАКТИЧНІ ПІДКАЗКИ – РОЗПІЗНАВАННЯ ТА ЗБІР ДОКАЗІВ ПРИЧЕТНОСТІ.....	93
III. ВИДИ СПІВУЧАСТІ ЗА МІЖНАРОДНИМ ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ.....	95
A. Планування.....	96
B. Наказування.....	97
C. Підбурювання.....	97
D. Сприяння і спонукання.....	98
E. Відповідальність командування.....	98
IV. ПЕРЕДБАЧУВАЛЬНІСТЬ ЗЛОЧИНІВ СНПК.....	99

МОДУЛЬ 10	102
ПІДТВЕРДЖУВАЛЬНІ ДОКАЗИ	102
I. ПІДТВЕРДЖЕННЯ НЕ ВСТАНОВЛЮЄ АВТОМАТИЧНОЇ ДОВІРИ	103
II. БУДЬ-ЯКА ПРАКТИКА СУВОРОЇ ВИМОГИ ПІДТВЕРДЖЕННЯ У СПРАВАХ ПРО СЕКСУАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО Є ДИСКРИМІНАЦІЙНОЮ.....	103
III. СУВОРА ВИМОГА ЩОДО ПІДТВЕРДЖУВАЛЬНИХ ДОКАЗІВ ВІДСУТНЯ В МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	104
IV. СУВОРА ВИМОГА ЩОДО ПІДТВЕРДЖУВАЛЬНИХ ДОКАЗІВ ВІДСУТНЯ В ІНШИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ЮРИСДИКЦІЯХ	104
МОДУЛЬ 11	106
ПРИНЦИПИ ДОПУСТИМОСТІ	106
I. БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ДОПУСТИМОСТІ	107

Модуль 1

Способи проведення тренінгів і застосування інтерактивних методів навчання

Мета навчання:

- Цей модуль допоможе забезпечити учасників знаннями, навичками та впевненістю, необхідними для ефективного проведення тренінгів із використанням різноманітних тренінгових методів, що сприятимуть досягненню навчальних цілей.
- Учасники отримають знання про найбільш поширені тренінгові методи, цілі кожного методу, а також рекомендації щодо їх застосування.
- За результатами цього модуля учасники зможуть підбирати найбільш доцільні тренінгові методи, спираючись на такі критерії як мета навчання, наявний час, рівень групової динаміки.
- Учасники усвідомлять важливість постійної зміни тренінгових методів, навчатися інтегрувати методи таким чином, щоб створювати плавний і логічно зв'язаний тренінговий процес, зможуть адаптувати методи в процесі проведення тренінгу, а також розвинути вміння надавати конструктивний зворотній зв'язок учасникам власних тренінгів.

Для цього модуля учасники можуть звернутися до таких джерел:

- [Методичні рекомендації для тренерів щодо розроблення і проведення тренінгів](#)
- [Посібник для тренера: Як підготувати та провести тренінг, що матиме вплив](#)
- [10 принципів навчання дорослих](#) (англійською мовою)
- [Бібліотека відкритого доступу «Тренінги, розвиток та навчання»](#) (англійською мовою)
- [Освітній простір для початківців-практиків у сфері навчання та розвитку](#) (англійською мовою)
- [Короткий посібник з методів та підходів до навчання](#) (англійською мовою)
- [Що таке візуальна фасилітація?](#) (англійською мовою)

- [Техніки фасилітації](#) (англійською мовою)
- [Ігри, криголами, енерджайзери та вправи](#) (англійською мовою)
- [100 способів зарядити групу енергією](#) (англійською мовою)
- [Що таке кейс-метод?](#) (англійською мовою)
- [Як проводити рольові вправи](#) (англійською мовою)
- [Посібник з методу Світове кафе](#) (англійською мовою)

I. Найбільш поширені тренінгові методи

Скажи мені, і я забуду. Покажи мені, і я, можливо, запам'ятаю. Залучи мене, і я зрозумію. Саме таким принципом варто керуватись кожному тренеру під час підготовки і проведення тренінгів. Для цього, а також для досягнення цілей та підвищення ефективності навчання на допомогу тренеру приходять тренінгові методи.

Тренінговий метод – це спосіб взаємодії тренера із учасниками або учасників між собою для засвоєння нових знань і навичок. Саме тому існують методи, направлені на роботу тренера із групою і методи, направлені на роботу учасників тренінгу між собою. Перші передбачають активну роботу тренера і умовну пасивну залученість учасників, другі - активну взаємодію учасників, де вони самостійно приходять до висновків, виробляють нові ідеї тощо.

Існує велика кількість різноманітних тренінгових методів, кожен із яких має свої переваги. Ми зупинимо нашу увагу на особливостях найбільш поширених методів, розподіливши їх за фокусом уваги.

A. Тренінгові методи, направлені на тренера (викладання в класі)

1. Міні-лекції

Лекція є без перебільшень найпоширенішим та найбільш відомим методом навчання. Утім що відрізняє міні-лекцію у розумінні тренінгового формату навчання від звичного поняття «лекція»?

По-перше, як ми бачимо вже із самої назви методу, це **міні** лекція. Це означає, що її тривалість зазвичай не може бути більше 20 хвилин.

Коли доцільно використовувати метод:

- інформація є новою для учасників
- потрібно поділитись однаковою інформацією одночасно із великою кількістю осіб

Рекомендації у застосуванні методу:

- Готуючись до міні-лекції не прописуйте текст, а занотуйте лише основні тези
- Розраховуйте свій час, відводячи час на запитання учасників
- Зробіть вашу лекцію інтерактивною за допомогою візуалізації та цікавих «фішок» (факти, статистика, гумор, приклади з власного життя)
- Під час лекції дотримуйтеся зорового контакту із усіма учасниками

Порада: Лекція не означає, що в цей момент говорить тільки тренер, а учасники мовчать. Продумайте запитання для інтерактивної взаємодії з учасниками.

2. Дискусія

Цей метод інтуїтивно застосовують усі тренери, адже він є одним із найбільш природних методів навчання дорослих. Дискусія передбачає високу концентрацію і активну залученість учасників і має на меті структурований, але певним чином неформальний обмін знаннями, ідеями та думками.

Є три типи фасилітованих дискусій: модерована дискусія, ОРІП і buzzgroup.

Коли доцільно застосовувати метод:

- якщо потрібно ґрунтовно обговорити тему із усіма учасниками, застосуйте тип дискусії ОРІП або модеровану дискусію (більше за посиланням: <https://participedia.net/method/4652>)
- якщо метою є швидке і коротке обговорення у малих групах, наприклад для того щоб підсумувати або ж актуалізувати інформацію, застосуйте метод buzzgroup (більше за посиланням: <https://blogs.city.ac.uk/smallgroupsteaching/opening-activities/buzz-groups/>)

Рекомендації у застосуванні методу:

- Заздалегідь пропишіть питання для дискусії.
- Виділіть ключові аспекти кольоровим маркером, щоб швидко знайти їх у тексті.
- Рухайтесь за заздалегідь підготовленим вами планом.

Порада: Під час проведення цього методу дуже легко відхилитися від теми, тому потрібно уважно слідкувати за часом.

3. Мозковий штурм

Метою мозкового штурму є формулювання якомога більшої кількості ідей на певну задану тему завдяки активній роботі у доволі швидкому темпі. Час проведення мозкового штурму зазвичай доволі короткий, утім усе залежить від поставленої вами мети: мозковий штурм може відбуватись і у декілька етапів із подальшим обговоренням.

Коли доцільно застосовувати метод:

- генерування широкого спектру рішень для вирішення проблеми
- вивантаження досвіду учасників

Рекомендації у застосуванні методу:

- Запитання для мозкового штурму має бути відкритим, таким, що на нього можна було дати необмежену кількість ідей
- Фіксуйте ідеї, наприклад на фліпчарті
- Записуйте будь-які ідеї, не оцінюйте їх
- Заохочуйте усіх учасників групи до обговорення, підтримуйте рівноправ'я

Порада: Якщо ідеї повторюються, не записуйте їх ще раз, а позначте вже записану ідею галочкою або плюси́ком.

4. Опитування і голосування

Ці два методи хоча й доволі схожі, насправді ж мають різну мету:

- Опитування найчастіше спрямоване на перевірку знання матеріалу або на виявлення ставлення учасників до певної теми (у останньому випадку немає правильних і неправильних відповідей)
- Голосування має на меті прийняття рішення, отримання статистики

Коли доцільно застосовувати метод:

- швидко та ефективно перевірити знання
- закріпити інформацію завдяки повторенню
- ідентифікувати теми, що потребують додаткової уваги
- актуалізувати тему

Рекомендації у застосуванні методу:

- Заздалегідь підготуйте питання і відповіді
- Голосування/опитування може проводитися підняттям рук, використанням карток різних кольорів, спеціальних додатків для голосування
- Підсумуйте результати спільним обговоренням

Порада: Використовуйте інтерактивний формат, наприклад за допомогою онлайн-інструментів опитування/голосування можна провести з мобільних телефонів із одночасною демонстрацією запитань та відповідей на екрані

V. Тренінгові методи, направлені на групу (колаборативний або інтерактивний тренінг)

1. Групова робота

Групова робота є простим у виконанні й ефективним тренінговим методом, де у роботу залучені абсолютно усі учасники тренінгу.

Коли доцільно застосовувати метод:

- розробка стратегії представництва клієнта, розробка плану інтерв'ю, створення стратегії дебатів у судовому засіданні
- вирішення ситуації

Рекомендації у застосуванні методу:

- Заздалегідь підготуйте інструкцію і озвучте її учасникам (рекомендації до розробки інструкції дивись нижче)
- Завдання може бути однаковим для всіх груп або різним
- Слідкуйте за ходом процесу виконання, за потреби допомагайте групі
- Попередьте учасників про завершення за 2-3 хвилини

Порада: В процесі групової роботи тренер не мовчить. Він постійно спостерігає за групою і допомагає, якщо бачить труднощі.

2. Метод "Світове кафе"

Метод "Світове кафе" є одним із різновидів мозкового штурму. Головна особливість цього методу полягає у тому, що учасники працюють над темами у групах, які змінюються за відповідним часовим тактом і за чітко визначеною схемою. Єдиний, хто незмінно залишається на місці – господар столу (учасник), який модерує процес. На відміну від мозкового штурму, всі учасники процесу активно залучені, оскільки працюють в малих групах. Плюс, самі учасники проводять дискусії (господарі столів). Цей метод також популярний через жвавий та інтерактивний формат (постійна зміна теми, систематичний рух, і т. д.).

Коли доцільно застосовувати метод:

- велика кількість ідей від усіх учасників тренінгу, наприклад для пошуку спільного бачення
- результати потрібно оцінити негайно або визначити пріоритети/напрямки для їх подальшого аналізу

Рекомендації у застосуванні методу:

- Сформулюйте не менше 3 відкритих запитань
- Заздалегідь підготуйте чітку інструкцію
- Метод вимагає достатньої кількості учасників
- Метод вимагає достатньої кількості часу
- Метод вимагає наявності достатнього простору

3. Рольова гра

Це метод, під час якого учасники повинні зіграти роль певної особи в ситуації. Це свідома спроба показати особливості різних ролей, поставивши учасників тренінгу у максимально наближені до реальних обставин.

Коли доцільно застосовувати метод:

- набути впевненості, спробувавши певну роль в безпечному ігровому форматі
- наголосити на розумінні та оцінці точки зору інших
- проаналізувати альтернативні способи дій
- покращити навички у сфері вирішення проблем та прийняття рішень

Рекомендації у застосуванні методу:

- Ретельно підготуйтеся, продумавши не тільки саму ситуацію та хід проведення рольової гри, а й хто буде виконувати відповідні ролі
- Продумайте, на якому етапі тренінгу ви плануєте проводити рольову гру, щоб учасники були максимально відкриті й розкуті
- Розрахуйте достатньо часу
- Проводьте дебрифінг після кожного етапу гри або по завершенню

Хороший приклад використання рольової гри – навчання методам проведення інтерв'ю. Інший приклад – проведення рольових ігор на основі рішень ЄСПЛ.

4. Дослідження кейсів

Цей метод підходить для розвитку критичного мислення та покращення аналітичних навичок. Можна застосовувати як індивідуальну роботу над кейсом, так і групову. Метод дослідження кейсу – це опис конкретної ситуації з реального життя, яку учасники досліджують, аналізують і пропонують власні рішення. Ось хороший перелік переваг цього методу: <https://www.iese.edu/standout/case-method-what-is/>

Коли доцільно застосовувати метод:

- застосувати теоретичні знання у реальних ситуаціях
- спільно знайти рішення, обмінюючись досвідом

Рекомендації у застосуванні методу:

- Підготуйте максимально наближену до реальних подій ситуацію або ж візьміть готову судову справу
- Максимально скоротіть текст, залишивши лише найважливіші факти, які допоможуть учасникам у розгляді кейсу і не відволікатимуть від суті
- Письмово сформулюйте чіткі запитання до кейсу

Хороший приклад використання цієї методології стосується сценарію, який описує, що відбувається в судовому розгляді справи, де багатьма суб'єктами вчинено декілька злочинів.

Порада: Якщо ви застосовуєте вже готову судову справу у якості кейсу, переконайтесь, що усі описані деталі й законодавство, на яке ви посилаєтесь, є актуальним. За потреби змініть дані, адже головно метою є відпрацювання навичок, а не готове рішення.

II. Як обрати тренінговий метод

Правильний вибір тренінгового методу є запорукою успішного навчання. Кожен метод має свої переваги, утім методи ефективні для досягнення одних цілей не завжди підходять для досягнення інших.

A. Для чого, з якою метою? Що я хочу досягти?

Подумайте, яку мету ви ставите перед собою (тут мова не йде про кінцеву мету навчання, а про те, що ви хочете досягти як тренер на даному етапі тренінгу). Переконайтесь, що обраний вами метод допоможе вам якнайкраще досягнути цієї мети.

B. Чи підходить цей метод для моєї аудиторії?

- Важливо використовувати стиль навчання та мовлення, який відповідає категорії ваших учасників (юристи, колеги), сфері їхньої діяльності.
- Зважайте на вже наявний досвід учасників. Наприклад, якщо учасники вже володіють достатньою кількістю теоретичних знань у цій сфері,

зосередьте свою увагу на таких тренінгових методах, які дозволяють вашим учасникам вивантажити їхній досвід, змінити ставлення або відпрацювати навички.

- Пам'ятайте про різні розміри груп, оскільки деякі методи краще підходять для невеликих команд, тоді як інші добре працюють для більших груп.

С. Скільки часу я можу відвести на відпрацювання цієї теми?

Обираючи тренінговий метод, зважайте на те, що деякі тренінгові методи потребують більше часу, ніж інші. У цьому контексті також не варто забувати про наявний простір, оскільки деякі методи вимагають наявності достатньо великого простору для пересування учасників, зміни груп, локацій тощо.

Окрім цього не менш важливо пам'ятати про те, що запорукою успіху у впровадженні тренінгового методу є сам тренер, а точніше його досвід і кваліфікація. Якщо метод є для вас новим, ви невпевнені, що правильно розумієте його суть або методику проведення, подумайте, що може вам допомогти у тому, щоб краще підготуватись, виділіть на це додатковий час в процесі підготовки, продумайте кожну деталь й намагайтесь не експериментувати. Утім залишайтеся впевненими у собі і своїх силах.

Загальноприйнято учасники тримають увагу в середньому 20 хвилин, після чого концентрація значно падає. Тому найкраще використовувати комбінацію методів та змінювати темп тренінгу. Тут допоможе чергування методів, направлених на групу і на тренера. Регулярна зміна методів і темпу навчання підтримуватиме зацікавленість і готовність учасників до навчання. Це також буде цікавіше і менш виснажливо для вас як для тренера.

- Важливо також дотримуватися плавних переходів між методами. Це має відбуватись природньо і непомітно для учасників. Для цього: не озвучуйте учасникам назви методів, будуйте місточки між темами, якщо потрібно, робіть паузи, розминки.

III. Рекомендації для ефективного впровадження тренінгових методів

A. Надання інструкцій

- Перед початком будь-якої роботи/завдання/методу розкажіть, що необхідно буде зробити. При цьому спробуйте надати учасникам розуміння, для чого це (пам'ятайте про важливість обґрунтування при навчанні дорослих).
- Поясніть правила, наприклад, що можна, що не можна. За потреби продемонструйте.
- На видному місці зафіксуйте письмово основні аспекти (час, розподіл ролей, схема переміщення тощо), не забудьте про представлення результатів наприкінці, якщо це передбачено.

- Необхідний роздатковий матеріал давайте в руки учасникам тільки тоді, коли ви впевнитесь, що їм все зрозуміло і вони готові до виконання завдання.

В. Об'єднання у групи

- Об'єднання в групи має бути максимально швидким і простим. Пам'ятаєте, що це не є окремим елементом вашого тренінгу, а лише допоміжним інструментом у ефективному впровадженні тренінгового методу.
- Об'єднання в групи має бути доречним, тобто підходити до категорії учасників, приміщення тощо.
- Об'єднувати учасників у групи слід тільки після того, як ви оголосили інструкцію і впевнились, що в учасників немає запитань щодо проведення завдання.
- Оптимальна кількість учасників у групі сягає від 3 до 5 осіб.
- Якщо ви не продумали, як об'єднати учасників заздалегідь, не губіться. Такі способи об'єднання в групи як розрахунок на 1,2,3 тощо є дуже доступними, а головне абсолютно виконують свою функцію.

С. Комунікація з учасниками

Тренінг за своєю суттю передбачає активну комунікацію між тренером і учасниками. Саме тому тренеру важливо не тільки концентруватись на змісті й ході тренінгу, а й на підтримці доброзичливої атмосфери, що сприяє ефективному навчанню дорослих. Одним із прийомів може бути реакція тренера на відповіді учасників:

- Будь-який коментар чи запитання учасника не може бути проігнорованим з боку тренера. Хваліть ваших учасників за правильні відповіді, відмічайте частково правильні й доповнюйте потрібною інформацією. Якщо ж відповідь учасника не вірна, поставте уточнююче запитання, допоможіть учаснику самому знайти правильну відповідь або залучіть групу.
- Заохочуйте менш активних учасників до обговорень і стримуйте більш активних.
- Не оцінюйте відповіді учасників.
- Для профілактики або усунення деструктивної поведінки складних учасників звертайтеся до встановлених на початку тренінгу правил.
- Використовуйте, але не зловживайте невербальним спілкуванням.

Важливо розуміти, що будь-яка реакція учасника (коментар, запитання тощо) має під собою певне підґрунтя. Вам як тренеру потрібно зрозуміти, що своєю поведінкою хоче досягти учасник (привернути увагу тощо) і намагатись задовольнити цю потребу учасника. Є різні типи поведінки учасників і техніки роботи тренера зі складними учасниками. Детальніше про це ви можете дізнатись тут: <https://www.targettraining.eu/de/train-the-trainer-dealing-with-difficult-participants-part-2/>

Утім найкраще не намагатись виправляти ситуації, а уникати їх. Перетворіть складних учасників на ваших союзників, якщо такі є. Пам'ятайте, що ваша

позитивна реакція на інформацію, що поступає від учасників, допомагатиме вам уникати складних ситуацій під час тренінгу

Модуль 2

Розуміння сексуального насильства

Мета навчання:

- Після завершення цього модуля учасники матимуть розуміння деяких ключових термінів і понять, пов'язаних із сексуальним насильством та СНПК. Це допоможе їм навчати інших розпізнавати різні форми СНПК та розслідувати ці порушення, використовуючи індивідуальний підхід, враховуючи відповідні обставини, а також ширший контекст, в якому були скоєні злочини.
- Учасники також отримають базове розуміння гендерних елементів СНПК та міжнародних злочинів у більш широкому сенсі, а також те, як гендер впливає на сприйняття потерпілою особою всіх аспектів процесу кримінального правосуддя. Це допоможе зрозуміти, як деякі гендерні міфи та стереотипи щодо сексуального насильства можуть негативно впливати на процес звернення до правоохоронних органів та доступ потерпілих до правосуддя. Вони ознайомляться з "червоними прапорцями" або індикаторами СНПК та навчатимуться розпізнавати їх у своїх дослідженнях та аналізі, документуванні, плануванні розслідувань та проведенні розслідувань.

Тривалість модуля:

- Цей модуль може бути викладений у двох частинах протягом 3 годин.

Для цього модуля інструктори можуть звернутися до таких джерел:

- Цей розділ.
- [Гаазькі принципи](#).
- [Презентація 2-ї сесії онлайн-тренінгу "Що таке сексуальне насильство та важливість виявлення сексуального насильства в умовах конфлікту"](#)
- Запис 2-ї сесії онлайн-тренінгу "[Що таке сексуальне насильство та важливість визначення сексуального насильства в умовах конфлікту](#)"
- [Кодекс Мурад](#) (зокрема, принципи 1 і 6)

- [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту \(Протокол PSVI\)](#), частина II, глава 2; частина VII, глави 16 і 17
- [Глобальна мережа журналістських розслідувань, Довідник журналіста з розслідування воєнних злочинів: Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом](#)
- [Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами \(Стамбульська конвенція\) та Пояснювальна доповідь до неї](#)
- Санчес, Маркович і Стренд (2023), [Гендерно-компетентне кримінальне право](#), у Вуядінович, Д., Фроліх, М., Гігеріх, Т. (ред.) [Гендерно-компетентна юридична освіта](#). Springer Textbooks in Law. Springer, Cham.
- Презентація 6-го офлайн-тренінгу 2-го дня "[Боротьба зі стигматизацією у сфері правосуддя](#)"
- Презентація 10-ї сесії онлайн-тренінгу "[СГН і Червоні прапорці СГН у розслідуванні за відкритими джерелами](#)"
- [Запис 10-ї сесії онлайн-тренінгу "СГН і Червоні прапорці СГН у розслідуванні за відкритими джерелами.](#)

I. Вступ до основних термінів і концепцій, пов'язаних з СНПК

A. Гендер

Усі злочини, пов'язані з сексуальним насильством, є гендерно зумовленими злочинами. Це означає, що у всіх злочинах, пов'язаних із сексуальним насильством, на які ви натрапите, будуть присутні елементи, пов'язані з гендером. Гендер може впливати на причину насильства, спосіб вчинення насильства, проти кого або ким було вчинено насильство тощо. Розуміння гендеру є дуже важливою відправною точкою, оскільки це дозволить вам зрозуміти основу сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом.

Мова змінюється, і мова щодо гендерного та сексуального насильства змінюється швидкими темпами. Обговорення гендерного та сексуального насильства може бути незручним і навіть суперечливим. Правові інструменти, зокрема закони, часто застарілі або нечітко визначають ці терміни.

Тому дуже важливо розпочати тренінг з визначення термінів, які ґрунтуються на поглядах потерпілих від насильства і не завдають шкоди.

Гендер визначається як: "сексуальні характеристики, соціальні конструкти та критерії, що використовуються для визначення чоловічої та жіночої статі, зокрема ролі, моделі поведінки, види діяльності та ознаки. Як соціальний конструкт, гендер відрізняється в різних суспільствах і залежно від суспільства і може змінюватися з часом". Це визначення наведено в документі Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду "[Політика щодо злочину переслідування за ознакою гендеру](#)" (2022 р.).

Коли люди не відповідають гендерній ролі, прийнятій у їхній культурі, вони можуть зазнавати приниження, критики, стигматизації, прямої та непрямой дискримінації, а також маргіналізації від товаришів та громади. Ці негативні наслідки можуть пронизувати всі аспекти повсякденного життя і становлять основу сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом.

1. Врахування гендерного підходу

Гендерні питання мають бути враховані в усіх видах діяльності ОГС, зокрема в комунікаційних планах, адвокаційних стратегіях та документації/розслідуваннях. Управління Верховного комісара ООН з прав людини визначає гендерний підхід як "процес оцінки наслідків для жінок, чоловіків та інших гендерних груп будь-якого запланованого заходу, зокрема законодавства, політики чи програм, у всіх сферах та на всіх рівнях".¹ Гендерний підхід вимагає від організацій та окремих осіб здійснювати свою діяльність з урахуванням гендерних стереотипів, що існують у суспільстві, культурного контексту, конкретних індивідуальних потреб потерпілих, на які може впливати гендерна та/або інша інтерсекційна самоідентифікація, а також сприйняття (та упередження) органів влади (зокрема,

¹ УВКПЛ, Інтеграція гендерної перспективи у розслідування порушень прав людини, с.8.

правоохоронних органів, судової системи тощо), які взаємодіють з потерпілими від СНПК/ГЗН).

2. Необхідність врахування гендерної складової у боротьбі з міжнародними злочинами

Гендерна оцінка ситуації щодо СНПК та інших злочинів дозволяє зрозуміти, як гендер впливає на насильство. Це допоможе вам зрозуміти відмінності в статусі, владі, ролях і потребах між людьми залежно від їхньої статі. Гендерна перспектива дозволить вам також розглянути соціальні та політичні ієрархії, домінування та нерівність у зв'язку із гендером людини. Застосування гендерної перспективи також дозволяє позбутися хибних уявлень та упереджень, які впливають на нашу роботу з протидії СНПК.

При розслідуванні та документуванні міжнародних злочинів гендерна перспектива вимагає від фахівців оцінювати гендерну природу скоєних злочинів і розуміти гендерний досвід людей, які постраждали від злочинів. Наприклад, злочин, який на перший погляд здається гендерно-нейтральним, наприклад, обстріл цивільних районів, при більш детальному аналізі може мати специфічні гендерні виміри та наслідки. Одним із таких прикладів може бути обстріл пологового будинку в Маріуполі в березні 2022 р.

Завдяки цьому ми можемо почати розуміти, як гендер впливає на роботу всіх фахівців, які мають справу з різними формами насильства, пов'язаного з конфліктом, включно з СНПК. Наприклад:

- Гендерна оцінка допоможе суб'єктам кримінального правосуддя зрозуміти і довести умисел – чому хтось може стати ціллю для актів насильства і дискримінації, зокрема, в умовах конфлікту.
- Гендер може впливати на спосіб вчинення злочину (чи то сексуального насильства, чи то інших злочинів) – наприклад, акти сексуального приниження мають гендерну специфіку.
- Гендер впливає на те, як потерпілі переживають злочин - наприклад, хоча в усьому світі чоловіки переважно є основними потерпілими від насильницьких зникнень, гендерна нерівність у багатьох культурах часто посилює труднощі, яких зазнають вцілілі родички-жінки. Україна не є винятком.
- Гендер також впливає на те, як потерпілі сприймають усі ланки системи кримінального правосуддя – від перешкод у доступі до правосуддя, що виникають через приховану упередженість суб'єктів кримінального правосуддя, з якими вони можуть взаємодіяти, до конкретних заходів захисту чи підтримки, яких вони можуть потребувати.

Зрештою, урахування гендерної складової означає, що особи, які працюють з потерпілими від СНПК та інших міжнародних злочинів, повинні застосовувати індивідуалізований підхід до кожної потерпілої особи, з якою ви можете мати

справу. Індивідуалізований підхід визнає, що кожна потерпіла особа має різні сильні сторони, можливості, ресурси та потреби.

Рекомендації для інструкторів:

Запитайте учасників, чи може хтось навести приклади очікувань щодо гендерних ролей. Деякі приклади, з яких можна почати обговорення, можуть стосуватися:

- Рожевий - це дівчачий колір, синій - для хлопчиків.
- Жінки не можуть бути пожежниками.
- Жінки повинні ставити на перше місце турботу про дітей та ведення домашнього господарства, а не кар'єру.

Ви можете навести інші приклади гендерних очікувань, які стосуються зовнішнього вигляду людини або того, як вони мають поводитися.

Попросіть учасників поміркувати над тим, що вони можуть зробити, щоб протидіяти цим стереотипам, якщо виявлять їх. Це пов'язано з тим, що коли йдеться про доступ до правосуддя, особливо щодо злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, ці стереотипи можуть стати справжнім бар'єром, оскільки вони можуть призвести до негативних висновків щодо доказів.

В. Гендерно зумовлене насильство

Гендерно зумовлене насильство (ГЗН) – це узагальнювальний термін, який означає шкідливі дії, спрямовані на людину за ознакою її статі. Воно може бути спрямоване на жінок або чоловіків, а також на представників ЛГБТКІ+ спільноти (тобто лесбійок, геїв, бісексуалів, трансгендерних осіб, інтерсексуальних осіб та інших людей, які не вписуються в гетеросексуальну норму або традиційні гендерні бінарні категорії). ГЗН може набувати форми сексуального насильства, але також може охоплювати фізичну, психічну та економічну шкоду. Приклади несексуального ГЗН включають психологічне насильство, переслідування, мову ворожнечі та домашнє насильство.

С. Акти, що мають сексуальний характер

Акти, що мають сексуальний характер – це дії, спрямовані на сексуальність або сексуальну автономію людини. Сексуальна автономія є частиною фізичної (тілесної) автономії – одне з прав людини, яке стосується влади та можливості ухвалювати рішення щодо власного тіла. Кожен має право вимагати тілесної автономії: чоловіки, жінки, хлопці та дівчата, люди з різною сексуальною орієнтацією та різними формами гендерного самовираження.

Те, що є "дією сексуального характеру", є складною темою, в якій важко зорієнтуватися, і яку часто не дуже добре розуміють. Щоб краще зрозуміти "сексуальний" характер дії, важливо бути обізнаним про суспільні норми та уявлення спільноти, в якій ця дія відбулася, а також про те, як вона сприймається.

Для кращого розуміння того, що є "дією сексуального характеру", гаазька організація "Жіночі ініціативи за гендерну справедливість" розробила [Гаазькі принципи щодо сексуального насильства](#). Консультації з потерпілими від сексуального насильства, фахівцями-практиками та експертами показали, що для того, щоб визначити, чи має дія сексуальний характер, необхідно вжити заходів для вивчення контексту, в якому воно відбулося.

Слайд 2 [презентації 2-ї сесії онлайн тренінгу](#) містить кілька дуже практичних порад щодо того, як учасники можуть використовувати Гаазькі принципи у своїй повсякденній роботі.

Інструктори можуть провести вікторину використовуючи слайди 4-9 [презентації 2-ї сесії онлайн тренінгу](#). Не показуючи слайди учасникам заздалегідь, інструктори можуть запропонувати їм ситуації на кожному з цих слайдів і запитати їх, чи є ця ситуація актом сексуального насильства, і якщо так, то чому. Відповіді можна отримати після обговорення, демонструючи учасникам слайди.

Важливими критеріями для такого визначення є те, чи мала дія сексуальний характер за задумом виконавця, чи сприймалася вона як сексуальна потерпілою особою або громадою, в якій вона проживає. Іноді визначити це легко. Наприклад, дії сексуального характеру охоплюють зґвалтування. Однак вони не обмежуються зґвалтуванням і можуть включати як фізичні, так і нефізичні дії.

[Гаазькі принципи щодо сексуального насильства](#) надають корисні вказівки щодо того, що в конкретному контексті визначає насильство як "сексуальне за своїм характером, особливо з точки зору потерпілих від насильства".

Дії сексуального характеру можуть не призводити до заподіяння видимих фізичних ушкоджень, не передбачати застосування фізичної сили або навіть фізичного контакту.

Рекомендації для інструкторів:

Попросіть учасників навести приклади дій сексуального характеру, з якими вони стикалися у своїх справах або з більш широкого досвіду в Україні, зокрема дій, які не передбачають фізичного контакту. Обговоріть їх.

D. Сексуальне насильство

Сексуальне насильство - це умисні дії сексуального характеру, вчинені без згоди особи. Воно трапляється, коли виконавець вчиняє дію сексуального характеру щодо однієї чи кількох осіб або примушує цю особу чи цих осіб до вчинення дії сексуального характеру шляхом застосування сили, погрози силою чи примусу або зловживаючи обстановкою примусу чи нездатністю цієї особи чи цих осіб надати справжню згоду.

Е. Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом

Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, - це дії сексуального та гендерно зумовленого насильства, які відбуваються в контексті збройного конфлікту (воєнні злочини) або масових особливо жорстоких злочинів, таких як злочини проти людяності або геноцид. Випадки сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, вважатимуться міжнародними злочинами, якщо будуть встановлені так звані загальні або контекстуальні елементи для кожної з цих категорій злочинів. Ці елементи пояснюються в **Розділі I Модуля 3**.

Як і будь-який злочин сексуального або гендерно зумовленого насильства, СНПК може бути скоєно проти будь-якої особи, незалежно від віку, статі чи гендеру.

Станом на час першого видання цього Посібника (жовтень 2023 р.) міжнародними установами та організаціями було підготовлено та опубліковано чимало документів, що повідомляють про випадки СНПК в Україні. Деякі з них були зібрані УЮКГ і доступні за цим [посиланням](#):

Додаткові доповіді УВКПЛ щодо порушень прав людини в Україні, зокрема СНПК, можна знайти [тут](#).

Матеріал, зібраний на цьому сайті, не є вичерпним і потребує регулярного оновлення завдяки новим матеріалам від тих, хто користується цим Довідником для інструкторів.

Якщо інформація, що міститься в цих документах, вважається доречною та такою, що має доказову цінність, щодо фактів та елементів, які необхідно довести у кримінальних провадженнях, пов'язаних з подіями в Україні, і якщо такі повідомлення мають достатні гарантії неупередженості, щоб вважатися достовірними, вони можуть бути допущені як докази у кримінальному провадженні.² Серед іншого, вони можуть надати судам корисний контекст у справах, що розглядаються, та підтвердити інші докази в матеріалах справи. Однак не слід надмірно покладатися на ці документи та використовувати їх замість показань свідків, речових доказів або доказів, отриманих завдяки криміналістичній експертизі.

Рекомендації для інструкторів:

Подумайте над тим, щоб запитати учасників, чи траплялися їм під час роботи випадки насильства, пов'язаного з конфліктом, які, на їхню думку, могли мати сексуальний характер, але вони не знали, як класифікувати ці випадки. Обговоріть.

Попросіть учасників навести приклади СНПК, які не призвели до видимих фізичних ушкоджень і не передбачали застосування фізичної сили чи фізичного контакту. Нижче наведено два показових приклади:

² Див. наприклад, Ситуація в Центральноафриканській Республіці у справі Прокурор проти Жан-П'єра Бемба Гомбо, [Рішення про допустимість доказів, відкладених у "Рішенні Палати щодо клопотання сторони обвинувачення про допустимість матеріалів до доказів відповідно до статті 64\(9\) Римського статуту"](#), ICC-01/05-01/08-2299, 27 червня 2013 р.

1. В окупованому Маріуполі двоє чоловіків у камуфляжній формі, погрожуючи пістолетом, забрали особу з її будинку. Їхня вимова була не українською. Разом із чоловіками в цивільному одязі його привезли до занедбаного банкетного залу, де завели в кімнату з 12 солдатами, що сиділи за столами, і наказали роздягнутися. Оголеного чоловіка оглянули з голови до ніг на предмет наявності татуювань, шрамів або інших ознак, які могли б свідчити про те, що вони нещодавно були учасниками бойових дій, наприклад, потертості від бронезилета або синці від віддачі вогнепальної зброї.
2. Жінкам, затриманим у фільтраційному таборі, іноді дозволяли приймати душ, але за ними завжди спостерігали озброєні охоронці-чоловіки.

II. Важливість розгляду СНПК в контексті

Розслідування сексуального насильства, незалежно від того, чи є воно загальнонаціональним або міжнародним злочином, ґрунтується на всебічному розумінні та аналізі контексту, в якому були вчинені акти насильства.

СНПК майже ніколи не відбувається ізольовано від інших злочинів. Прикладом цього може вважатися справа *Стакіча*, розглянута Міжнародним кримінальним трибуналом для колишньої Югославії (МКТЮ), де було встановлено, що сексуальне насильство було частиною жорстокої кампанії переслідування, яку сили боснійських сербів використовували для залякування мусульманського населення, щоб змусити їх залишити територію муніципалітету Прієдор, яку вони прагнули захопити.³

Таким чином, контекстуалізація доказів сексуального насильства допоможе нам побачити зв'язок між СНПК та ширшою картиною насильства під час війни в Україні.

Аналіз сексуального насильства в контексті часто допомагає пов'язати ці злочини з особами, які вчиняють їх на нижчому, середньому та найвищому рівнях (**див. Модулі 5 і 8**).

Контекстуалізація СНПК не означає, що сексуальне насильство має відбуватися у великих масштабах, щоб його можна було класифікувати та притягнути до відповідальності як за міжнародний злочин.

Уникайте хибних уявлень

Поширеною хибною думкою є те, що СНПК є злочином, вчиненим на ґрунті пристрасті або з корисливих мотивів.

³ Контекстуалізація сексуального насильства та його зв'язок з високопосадовцями, Барбара Гой, Мішель Джарвіс та Джула Пінзауті у Переслідування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в МКТЮ, за редакцією Сержа Браммерца та Мішель Джарвіс, Oxford University Press, 2016, сс. 225-226; МКТЮ, [Апеляційне рішення](#) у справі Стакіча.

Наприклад, одне зґвалтування або певна кількість актів сексуального насильства може бути складовою закономірності умисних насильницьких злочинів, спрямованих на те, щоб змусити населення тієї чи іншої місцевості залишити свої домівки. Хоча кількість актів СНПК може бути невеликою, і навіть за відсутності доказів того, що вони були здійснені за офіційним наказом, у певному контексті докази цих злочинів є такою ж невід'ємною частиною кампанії з вигнання населення, як і інші дії, пов'язані з насильством і переслідуванням.

Насправді, СНПК є умисним злочином. Воно майже ніколи не відбувається ізольовано від інших порушень, а зазвичай є частиною ширшої закономірності насильних дій.

Тому важливо, щоб випадки СНПК завжди розглядалися в рамках наративу, пов'язаного з іншими деталями справи (описаного в **Модулі 8**) як частина планування розслідування. Такий підхід враховує реалії СНПК в умовах війни, що триває. Жінки, які можуть бути потерпілими від зґвалтування, наприклад, часто повідомляють, що одночасно з цим вони були свідками вбивств (у тому числі членів своєї сім'ї) та/або стали потерпілими від інших злочинів, таких як розграбування, нелюдське поводження або приниження, серед іншого. Всі ці види шкоди пов'язані між собою і можуть бути пов'язані з одним і тим же виконавцем або групою виконавців.

Тому підхід до випадків СНПК, що фокусується на специфіці сексуального насильства та конкретній ситуації, є занадто вузьким і може спричинити помилкову класифікацію злочинів СНПК як поодиноких подій. Такий вузький підхід також не враховує той факт, що показання потерпілих від СНПК майже завжди матимуть відношення до інших міжнародних злочинів (перехресне посилання на **Розділ III цього модуля**).

А. Загальний контекст – контекстуальні елементи

Висвітлення сексуального насильства в контексті – на відносно загальному рівні - необхідне для того, щоб задовольнити контекстуальні елементи, які необхідні для доведення воєнних злочинів і злочинів проти людяності або загальних елементів геноциду (див. **Модуль 5**). [Практика](#) МКТЮ передбачала, що це можна зробити за допомогою показань свідків про обставини, що передували вчиненню конкретних злочинів, у яких вони звинувачуються.

В. Контекстуалізація допомагає забезпечити, щоб обвинувачення точно відображало характер злочину

У деяких випадках, коли зґвалтування може бути кваліфіковане як воєнний злочин, такий підхід може не повністю або неточно відобразити характер або спрямованість злочину, що розслідується. Наприклад, зґвалтування могло бути скоєне під час допиту, що відповідає ознакам катування. В іншому прикладі, за обставин, коли зґвалтування вчиняється в контексті здійснення особою повноважень, пов'язаних з правом власності на потерпілу особу (наприклад, в

ситуації торгівлі людьми або примусової праці), сексуальне насильство може бути кваліфіковане як сексуальне рабство. Контекстуалізація на цьому більш конкретному рівні, таким чином, зрештою, допоможе фахівцям-практикам підібрати звинувачення, які більш точно відображають характер злочинного діяння.

С. Контекстуалізація відповідно до вимог Стамбульської конвенції

У липні 2022 р. Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами, також відому як [Стамбульська конвенція](#). Стаття 2(3) передбачає, що Конвенція застосовується в мирний час і під час збройних конфліктів. Таким чином, очевидно, що положення Конвенції застосовуються до СНПК, а також до загальнонаціональні злочинів, таких як зґвалтування та інших форм сексуального насильства.

Стаття 36(2) Конвенції (яка стосується сексуального насильства, зокрема зґвалтування) передбачає, що згода на сексуальний контакт має бути надана добровільно, як результат вільного волевиявлення особи, що оцінюється в контексті супутніх обставин. Більше того, у пункті 192 [Пояснювальної доповіді](#) до Стамбульської конвенції, яка є її ключовим документом для тлумачення, зазначено таке (щодо злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством, зокрема зґвалтуванням):

192. Притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин вимагатиме **оцінки доказів з урахуванням контексту**, щоб встановити в кожному конкретному випадку, чи дала потерпіла особа добровільну згоду на вчинення сексуального акту. Така оцінка повинна враховувати широкий спектр поведінкових реакцій на сексуальне насильство та зґвалтування, які демонструють потерпілі, і не має ґрунтуватися на уявленнях про типову поведінку в таких ситуаціях. Не менш важливо забезпечити, щоб на тлумачення законодавства про зґвалтування та притягнення до відповідальності за зґвалтування не впливали гендерні стереотипи та міфи про чоловічу та жіночу сексуальність.

Як і в Стамбульській конвенції, у статтях 152, 153 та 154 ККУ також йдеться про сексуальні дії, вчинені щодо особи без її "добровільної згоди". Кримінальний кодекс визначає, що згода на статевий контакт вважається добровільною, якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи з урахуванням супутніх обставин.

Таким чином, не лише національне законодавство, а й зобов'язання України за Стамбульською конвенцією вимагають контекстуалізації зґвалтування та всіх інших форм сексуального насильства для встановлення тих факторів, які заперечують вільну, добровільну та справжню згоду на сексуальний контакт. Стаття 2(3) Конвенції чітко вказує, що це стосується і СНПК.

На практиці це означає, що будь-які заходи з документування СНПК повинні бути комплексними. Серед іншого, комплексний, контекстно-орієнтований підхід вимагає документування:

- **Що сталося:** розгляньте юридичні елементи потенційних злочинів (див. **Модуль 3**);
- **Шкода, якої зазнала потерпіла особа, зокрема наслідки злочину;**
- **Кому ще було завдано шкоди та які інші злочини було скоєно:** це допоможе особам, які проводять опитування, виявити ознаки закономірностей (**див. Модулі 8 і 9**), а також слідчі зачіпки; та
- **Як виконавці вчиняли порушення:** це також може допомогти виявити закономірності та зосередити увагу на діях та поведінці виконавця, щоб продемонструвати ситуації примусу, в яких було вчинено сексуальне насильство.

D. Переваги контекстно-орієнтованого підходу

Окрім вищезазначених переваг, контекстно-орієнтований підхід також може:

- допомогти уникнути дискримінаційних, несприятливих висновків щодо потерпілих від СНПК;
- допомогти запобігти нестачі доказів;
- виявити ознаки, які вказують на ймовірність вчинення СНПК (див. **Розділ III** цього Модуля);
- допомогти тим, хто проводить розслідування та формує матеріали справи, побачити зв'язок з іншими міжнародними злочинами (див. **Розділ II Модуля 3**);
- надати докази зв'язку (див. **Розділ II Модуля 9**);
- допомогти фахівцям-практикам приймати більш обґрунтовані рішення про висунення обвинувачення; та
- визначити більше способів використання доказів в одній справі в більшій кількості справ (у тому числі проти віддалених та високопоставлених виконавців).

Розглядаючи сексуальне насильство в контексті, важливо пам'ятати, що **для того, щоб сексуальне насильство вважалося воєнним злочином, не обов'язково, щоб воно було вчинено за наказом або іншим чином офіційно санкціоноване чи схвалене.** Навіть окремих акт сексуального насильства може становити воєнний злочин, а також злочин проти людяності, якщо встановлено такі спільні (контекстуальні) елементи.

III. "Червоні прапорці".

Як зазначалося в **Розділі II**, СНПК ніколи не відбувається ізольовано, а скоріше відбувається паралельно з іншими злочинами. Через це **кожен** план або стратегія розслідування міжнародних злочинів повинен мати компонент СНПК.

Існує низка показників, які можуть бути ранніми ознаками того, що в ситуаціях, які розглядаються, скоєння СНПК може відбутися або вже відбулося. Приклади таких показників наведені на слайді 10 [презентації 2-ї сесії онлайн тренінгу](#), і відтворені нижче)

- Позбавлення волі і пов'язані з цим: обшуки з метою забезпечення безпеки, повідомлення про дисциплінарні покарання, а у випадках з жінками (і дітьми) - присутність охоронців/конвоїрів-чоловіків;
- Примусове переміщення, примусове проходження через контрольно-пропускні пункти переміщених жінок (і дітей) або жінок, які втікають від насильства;
- Розділення чоловіків і жінок;
- Рейди та обшуки в будинках, особливо коли жінки перебувають вдома самі;
- Розповсюдження зброї/стрілецької зброї;
- Переміщення військ після перемоги/поразки;
- Близькість озброєних груп до цивільних центрів;
- Часті вторгнення в села окремих осіб/груп солдатів/озброєних чоловіків; та
- Ознаки свавілля, мародерства/грабунків.

Обговоріть: застосовуючи гендерну перспективу до повідомлення про мародерство (наприклад), подумайте, чи можуть такі події, як знищення будинку та розграбування всього наявного в ньому майна, мати непропорційно великий вплив на жінок.

Модуль 3

Правове поле і контекстуальні елементи

Мета навчання:

- Після завершення цього модуля учасники зможуть скласти перелік норм міжнародного права, які регулюють розслідування та судове переслідування воєнних злочинів, скоєних в Україні, а також знати, як вони впливають на дотримання прав людини щодо жінок та зобов'язань держави;
- Учасники будуть ознайомлені зі звичаєвим міжнародним правом як цінним інструментом для тлумачення та застосування статті 438 ККУ (зокрема, з практикою МТКЮ та МКТР), а також зможуть розпізнавати недоліки у національному законодавстві та практиці, пов'язані з розслідуванням та судовим переслідуванням випадків сексуального насильства, зокрема, СНПК;
- Вони матимуть розуміння контекстуальних або спільних елементів, які відрізняють міжнародні злочини від загальнонаціональних кримінальних правопорушень, а також базове розуміння загальних вимог щодо умислу, передбачених статтею 30 Римського статуту.

Тривалість модуля:

- Час, відведений для проведення цього модуля, залежить від плану інструктора.
- Хоча цей модуль можна провести протягом однієї 90-хвилинної сесії, може бути доцільним поділити його на дві 90-хвилинні сесії, щоб передбачити час для інтерактивних, модерованих дискусій з учасниками щодо доказів, які можуть бути використані для доведення контекстуальних елементів для різних міжнародних злочинів.
- Враховуючи важливість МЗП у тлумаченні та застосуванні статті 438 ККУ, інструктори можуть додати до цього модуля додаткове практичне заняття з проведення правових досліджень (запитів) в Інтернеті, що допоможе ознайомити учасників з різними доступними правовими базами даних. У такому випадку, заняття

з цього Модулю може бути завершено за дві або три 90-хвилинні сесії.

Для цього модуля інструктори можуть звернутися до таких джерел:

- [Презентація 3-ї сесії онлайн-тренінгу "Чим міжнародні злочини відрізняються від загальнонаціональних злочинів?"](#)
- [Запис 3-ої сесії онлайн-тренінгу "Чим міжнародні злочини відрізняються від загальнонаціональних злочинів?"](#)
- [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту \(Протокол PSVI\), частина III, глави 3 і 4; Додаток 1](#)
- [М.С. проти Болгарії, заява № 39272/98, рішення від 4 грудня 2003 року](#)
- [Прокурор проти Кунараца та ін., IT-96-23-T та IT-96-23/1-T, Рішення суду, 22 лютого 2001 р.](#)
- [Запис 6-ої сесії онлайн-тренінгу на тему "Правові дослідження"](#)
- Корисні бази даних:
 - Європейський суд з прав людини, [база даних HUDOC](#)
 - [База даних МКЧХ зі звичаєвого міжнародного гуманітарного права](#)
 - [Правило 93. Згвалтування та інші форми сексуального насильства](#)
 - [Бази даних МКЧХ з міжнародного гуманітарного права](#)
 - Lexis, [Дайджест елементів](#)
 - Lexis, [Дайджест засобів доказування](#)
 - Пітер Робінсон, [Дайджести міжнародних трибуналів](#)
 - [База даних Нюрнберзької академії про сексуальні злочини в умовах конфлікту](#)
 - [Посібник МТКЮ з напрацьованої практики](#)
 - [База даних судової практики МКС](#)
 - [Судові протоколи та стенограми МКС](#)
 - [Об'єднана база даних судових матеріалів - МТКЮ, МКТР та Міжнародного залишкового механізму](#)
 - [База даних судової практики МТКЮ, МКТР та МТКЮ Міжнародного залишкового механізму](#)
 - [База даних міжнародних злочинів](#)
- [Римський статут, стаття 30](#)
- [ККУ](#), статті 438, 152-155 (зокрема); і
- [КПКУ](#)
- ЮрФем, [Огляди рішень Міжнародного Кримінального Суду](#)

- ЮрФем, [Насильство під час війни](#) – коментар щодо запобігання сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, покаранню за нього та відшкодуванню.

I. Правовий режим

Посилання у статті 438 ККУ на "міжнародне право" та "міжнародні договори" стосується договорів з міжнародного гуманітарного права (МГП), учасницею яких є Україна, тобто [чотирьох Женевських конвенцій](#) 1949 р. та [Додаткового протоколу I](#), а також воєнних злочинів, передбачених кожним з цих договорів (див. шостий слайд [презентації 3-ї сесії онлайн-тренінгу](#)).

Важливо, що ми можемо використовувати міжнародне звичаєве право (МЗП), яке є обов'язковим для України, для тлумачення статті 438. МЗП відображене (серед іншого) у статутах та судовій практиці спеціальних трибуналів (у тому числі Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії (МКТЮ) та Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди (МТР)).

Хоча МЗП відіграє певну роль у практиці МКС, згідно зі статтею 21 Римського статуту воно вважається вторинним джерелом. Крім того, серед науковців залишається відкритим питання про те, чи є [Римський статут](#) і практика МКС джерелами МЗП. Тим не менш, на [Римський статут](#) і практику МКС як на інструмент і систему права, що тлумачить договори з МГП, також можна покладатися при визначенні сфери застосування статті 438.

Водночас, Україна також має зобов'язання за міжнародними договорами з прав людини, зокрема [Європейської конвенції з прав людини](#) (ЄКПЛ), [Стамбульської конвенції](#), [Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок](#) (CEDAW) та [Факультативного протоколу до неї](#) (серед інших), і зобов'язана застосовувати їх положення при тлумаченні та застосуванні законодавства (перехресне посилання на **Розділ II Модуля 2**).

З огляду на це, слід звернутися до пункту 166 рішення Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) у визначній справі "М.С. проти Болгарії" ([рішення від 4 грудня 2003 р.](#)) (М.С. v. Bulgaria), в якому зазначено, що:

"... будь-який негнучкий підхід до переслідування сексуальних злочинів, наприклад, вимога доведення фізичного опору за будь-яких обставин, створює ризик того, що певні види зґвалтувань залишаться безкарними, а отже, поставить під загрозу ефективний захист сексуальної автономії особи. Відповідно до сучасних стандартів і тенденцій у цій сфері, позитивні зобов'язання держав-учасниць за статтями 3 і 8 Конвенції повинні розглядатися як такі, що вимагають покарання та ефективного кримінального переслідування будь-якого сексуального акту, вчиненого без згоди, в тому числі за відсутності фізичного опору потерпілої особи". (див. слайд 11 [презентації 2-ої сесії онлайн-тренінгу](#)).

Інші релевантні рішення ЄСПЛ, що стосуються СНПК, це зокрема:

Айдин проти Туреччини / Aydin v. Turkey (1997):

- Зґвалтування затриманої особи представником державної влади містить склад катування відповідно до ст. ЄКПЛ (перший випадок, коли зґвалтування особою, що виконує публічно-владні функції, явно визнано катуванням);
- Суд також наголосив на тяжкості і тривалості психологічних наслідків зґвалтування, особливо якщо воно вчинене представниками держави в місцях несвободи;
- Неспроможність органів державної влади провести належне та ефективне розслідування визнано окремим порушенням ст. 13 ЄКПЛ;
- Суд також критикує використання "перевірки цнотливості" у розслідуванні, відзначаючи що це позбавлена наукової цінності дискримінаційна практика, яка сама по собі потенційно містить склад жорстокого, нелюдського або такого що принижує гідність поводження.

М. С. проти Болгарії / M.C. v. Bulgaria (2003):

- Суд постановив, що держави-члени мають позитивний обов'язок прийняти такі положення кримінального права, які будуть ефективно карати за зґвалтування, і застосовувати їх на практиці в проведенні ефективного досудового і судового слідства;
- Суд відкинув ідею, що потерпілі мають пред'явити докази фізичного пручання у справах про зґвалтування, наголошуючи на тому, що центральним елементом притягнення до відповідальності має бути відсутність згоди.

Маслова і Налбандов проти Росії / Maslova and Nalbandov v. Russia (2008):

- Суд постановив, що акти сексуального насильства, вчинені представниками держави (у даному випадку – поліцейськими) містять склад катування відповідно до ст. 3 ЄКПЛ.;
- Наголошується тяжкість сексуального насильства, коли воно вчинене тими, хто має владні повноваження, і підкреслюється обов'язок держав запобігати таким діянням і розслідувати їх навіть в умовах конфлікту.

Н. Ч. проти Туреччини / N.Ç. v. Turkey (2013):

- Ця справа стосувалася сексуального насильства проти неповнолітньої особи; Суд постановив, що тривалість кримінального провадження та спосіб його проведення не відповідають вимогам, властивим позитивним зобов'язанням держави ефективно розслідувати всі форми зґвалтувань і сексуального насильства і карати за них;
- Суд наголосив на важливості захисту неповнолітніх і вразливих осіб у справах сексуального насильства.

Й. проти Словенії / Y. v. Slovenia (2015):

- Суд розглянув питання вторинної віктимізації в кримінальному провадженні у справі про сексуальне насильство;

- Суд постановив, що спосіб проведення досудового і судового слідства не має безпідставно обтяжувати страждання потерпілих, особливо під час перехресного допиту.

[Аж. Л. проти Італії / J.L. v. Italy \(2021\):](#)

- У цій нещодавній справі розглянуто ревіктимізацію потерпілої від зґвалтування особи шляхом стереотипізації та "віктим-блеймінга" (перекладання провини на потерпілих) в процесі слідства;
- Суд наголосив на тому, що обґрунтування рішень судів мають уникати підсилення гендерних стереотипів, висновків із особистих якостей потерпілої особи та використання термінів, пов'язаних із віктим-блеймінгом.

II. Елементи міжнародних злочинів

Незалежно від того, чи розслідуються і переслідуються вони на національному або міжнародному рівні, міжнародні злочини вимагають доведення певних особливих елементів:

- **контекстуальні (або спільні) елементи:** елементи, що стосуються обставин, за яких злочин має бути вчинений або бути частиною злочину;
- **елементи об'єктивної сторони (actus reus) злочину:** елементи, що стосуються діяння виконавця, наслідків такого діяння та обставин, за яких вони настали, а також
- **елементи суб'єктивної сторони (mens rea) злочину:** елементи, що стосуються умислу виконавця на вчинення злочину.

У цьому модулі буде представлено огляд контекстуальних елементів та загальних психічних елементів, що застосовуються до всіх злочинів. У **Розділі II.A Модуля 4** більш детально розглядаються фізичні елементи воєнних злочинів, що стосуються СНПК.

A. Контекстуальні елементи

Основним фактором, що відрізняє міжнародні та загальнонаціональні злочини, є контекст, в якому вони вчиняються. Воєнні злочини, злочини проти людяності та/або геноцид вчиняються в певному контексті. Вони називаються контекстуальними або спільними елементами.⁴

У цьому розділі ми розглянемо ці контекстуальні/спільні елементи.

⁴ Ця інфографіка також доступна у вигляді слайду № 15 [презентації 3-ї сесії онлайн-тренінгу](#).

В. Воєнні злочини

Кримінальний кодекс України, стаття 438. Порухення законів та звичаїв війни

Жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [...].

Воєнний злочин може бути скоєний лише в контексті міжнародного або неміжнародного збройного конфлікту (див. слайд 7 [презентації 3-ї сесії онлайн-тренінгу](#)). До міжнародних збройних конфліктів також належать ситуації окупації. Виконавець також має усвідомлювати фактичні обставини, які свідчать про існування збройного конфлікту.⁵

Варто зазначити, що під час міжнародних збройних конфліктів воєнні злочини можуть бути інкриміновані особам, які вчинили порушення проти військовополонених, які не були репатрійовані навіть після завершення конфлікту (див. статтю 5 [Женевської конвенції III](#)).

Доказування у справах про воєнні злочини **завжди** вимагає доказів існування збройного конфлікту і того, що порушення було пов'язане з конфліктом, навіть якщо вони не зазначені серед факторів, перелічених у **статті 91 КПКУ**. Ця вимога називається "зв'язок із конфліктом" (англ. nexus).

1. Зв'язок

Доведення зв'язку означає, що докази повинні свідчити про те, що конфлікт відіграв важливу роль в ухваленні виконавцем рішення про вчинення злочину, і у його здатності вчинити злочин, або у способі вчинення злочину.⁶

Доведення зв'язку не є складним. Зв'язок може бути встановлений за допомогою доказів, які свідчать, що, наприклад:

- злочин було скоєно в період конфлікту;

Докази не повинні доводити, що конфлікт був єдиною причиною злочину, або що злочин стався на полі бою.

СНПК часто відбувається далеко від місця активних бойових дій, в таких місцях, як офіційні або спеціальні місця позбавлення волі, або в будинках потерпілих.

⁵ Див. наприклад, Елементи злочинів МКС, стаття 8; [Апеляційне рішення](#) у справі *Прліча та ін.*, п. 2392.

⁶ [Рішення суду](#) у справі *Бемби*, п. 142; [Рішення суду](#) у справі *Катанги*, п. 1176; [Апеляційне рішення](#) у справі *Кунараца та ін.*, п. 58.

- злочин було скоєно на території, охопленій конфліктом;
- спосіб, у який було скоєно злочин (тобто, як було здійснено злочин);
- мета, з якою було скоєно злочин;
- чи був виконавець злочину учасником бойових дій;
- чи була потерпіла особа некомбатантом; або
- чи можна вважати, що злочин відповідав кінцевій меті військової кампанії

Це не вичерпний перелік. Крім того, ці та інші приклади наведено на слайді 8 [презентації 3-ї сесії онлайн-тренінгу](#).

Нерідко СНПК відбувається далеко від поля бою, наприклад, на окупованій Росією території або в самій Росії. Такими місцями можуть бути фільтраційні споруди, центри тримання під вартою або навіть приватні будинки. Як зазначалося вище, навіть окрема ізольована дія може становити воєнний злочин.⁷

Апеляційне рішення у справі Кунараца та ін. (Kunarac et al.), 2002, п. 58

Зрештою, що відрізняє воєнний злочин від суто загальнонаціональні правопорушення, так це те, що воєнний злочин визначається або залежить від середовища - збройного конфлікту, в якому він вчиняється. Він не обов'язково повинен бути спланованим або підтриманим певною політикою. Збройний конфлікт не обов'язково має мати причинно-наслідковий зв'язок із вчиненням злочину, але існування збройного конфлікту повинно, як мінімум, відігравати суттєву роль у здатності виконавця вчинити злочин, його рішенні вчинити злочин, способі його вчинення або меті, з якою злочин було вчинено. Отже, якщо можна встановити, як у цій справі, що виконавець діяв для сприяння збройному конфлікту або під його прикриттям, цього буде достатньо для висновку, що його діяння були тісно пов'язані зі збройним конфліктом. Висновок Судової палати з цього питання є беззаперечним.

Відтворено на слайді 7 [презентації 3-ї сесії онлайн-тренінгу](#).

Рекомендації для учасників:

Попросіть учасників навести приклади того, які види доказів вони могли б використати для доведення зв'язку у провадженнях щодо СНПК як воєнного злочину. Обговоріть.

⁷ [Римський статут](#), 2002 р., стаття 8(2)(с).

2. Статус захищеної особи

Окрім доведення зв'язку, доведення воєнного злочину сексуального насильства за статтею 438 **завжди** вимагатиме доказів того, що потерпілі були особами, які перебувають під захистом однієї або декількох Женевських конвенцій.

Для цього **будуть потрібні** докази того, що потерпіла особа належить до однієї з таких категорій:

- i цивільні особи (у тому числі переміщені внаслідок конфлікту);
- ii поранені, хворі та члени збройних сил, які не беруть участі у бойових діях, а також особи, які зазнали корабельної аварії;
- iii військовополонені та інші затримані особи.⁸

Як і зв'язок, статус захищеної особи не є одним із факторів, які конкретно перелічені у статті 91 КПК України як такі, що підлягають доказуванню. Більш детальне пояснення щодо захищених осіб див. на слайд 9 [презентації 3-ї сесії онлайн-тренінгу](#).

С. Злочини проти людяності

Важливо, щоб учасники розуміли контекстуальні елементи злочинів проти людяності, оскільки докази у справах, які вони формують, можуть бути використані під час розгляду кримінальних справ в інших юрисдикціях (наприклад, у справах за універсальною юрисдикцією), де злочини проти людяності можуть бути застосовані.

Злочин проти людяності може бути скоєний лише в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яке цивільне населення, і виконавець має усвідомлювати, що його дії є частиною цього нападу.⁹ Для доведення злочину проти людяності не вимагається існування ситуації збройного конфлікту або навіть військового нападу.

МКС додатково вимагає, щоб напад був здійснений в рамках або з метою сприяння державній або організаційній політиці, спрямованої на вчинення такого нападу. Цей додатковий елемент є унікальним для Римського статуту і не вимагається МЗП.

МКТЮ, [Апеляційне рішення у справі Тадіча](#), п. 555

Апеляційна палата погоджується з тим, що вагомість авторитету підтримує твердження про те, що злочини проти людяності можуть бути вчинені з суто особистих мотивів, за умов дотримання двох вищезазначених умов - що злочини мають бути вчинені в контексті широкомасштабних або систематичних

⁸ МКЧХ, [Особи, які перебувають під захистом МГП](#).

⁹ [Римський статут](#), 2002 р., ст. 7; МКТЮ, [Апеляційне рішення](#) у справі *Кунараца та ін.*, п. 102;

злочинів, спрямованих проти цивільного населення, і що обвинувачений повинен був усвідомлювати, що його дії, за словами Судової палати, "вписуються в таку схему".

Саме сексуальне насильство не обов'язково має бути широкомасштабним або систематичним, але напад, під час якого відбувалося сексуальне насильство, має бути широкомасштабним або систематичним.¹⁰ Це означає, що навіть один акт сексуального насильства може становити злочин проти людяності, якщо він стався в рамках нападу.

Широкомасштабний напад може стосуватися нападу, здійсненого на великій географічній території, або нападу на невеликій географічній території, спрямованого проти великої кількості цивільних осіб, як, наприклад, облога "Азовсталі".

Термін "**систематичний**" означає організований характер дій, що складають напад, і "неможливість їхньої випадкової появи".¹¹ Закономірності злочинів часто свідчать про систематичність нападів.¹² Закономірності можуть бути очевидними за такими ознаками, як:

- повторювані та географічно скоординовані злочини;
- характер цілей, наприклад, цілеспрямовані напади на об'єкти інфраструктури;
- чи відповідали ці злочини схожій закономірності подій в інших частинах театру воєнних дій;
- характер злочинів;
- докази існування плану або політики, спрямованої проти цивільного населення;
- чи були військові або інші органи влади причетні до нападу (наприклад, будь-яка ракета, яка за характером зброї вимагає дозволу від декількох рівнів командування перед запуском); або
- спосіб, у який виконавці здійснили напад: наприклад, на території, що перебуває під військовою окупацією, це можуть бути масові арешти цивільних осіб, обшуки в будинках і насильницькі зникнення, що здійснюються різними підрозділами окупаційної влади (армія, поліція або ФСБ). Це може допомогти довести, що нападники були організованими та скоординованими у проведенні своєї місії. Хаотичні обстріли всього міста Харкова з 24 лютого 2022 р. також є очевидною закономірністю злочину.

Доведення цього контекстуального елемента вимагає доказів цивільного характеру населення. Присутність серед населення певної кількості комбатантів

¹⁰ Див. наприклад, [Апеляційне рішення](#) у справі Брданіна, п. 257; [Апеляційне рішення](#) у справі Кордіча та Черкеса, п. 94

¹¹ [Прокурор проти Ядранко Прліча та ін., справа № IT-04-74-T, Рішення суду від 29 травня 2013 р.](#), пп. 41-42.

¹² [Прокурор проти Кордіча та Черкеса, справа № IT-95-14/2-A, Апеляційне рішення, 17 грудня 2004 р.](#), п. 94.

не обов'язково означає, що таке населення втрачає свій цивільний статус. Об'єктом нападу має бути **переважно** цивільне населення.

Напад не обов'язково має бути спрямований проти цивільного населення цілої місцевості. Вистачить довести, що "достатня" кількість людей стала ціллю під час нападу або що вони стали ціллю таким чином, щоб довести, що напад був спрямований проти цивільного **населення**, а не проти обмеженої та/або випадково обраної кількості осіб.¹³

Доведення того, що СНПК було частиною широкомасштабного або систематичного нападу

Встановлення того, що випадок сексуального насильства є частиною широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення, може бути доведено, наприклад, за допомогою:

- Доведення того, що потерпіла особа зазнала інших ушкоджень, які були частиною нападу;
- Доведення того, що виконавець вчинив інші злочини, які були частиною нападу;
- Доведення того, що сексуальне насильство було скоєно в той самий час або в тому самому місці, що й інші злочини, які були частиною нападу.

Контекстуальний підхід дозволить виявити, що акт сексуального насильства, який стався до або після основного нападу, або в іншому місці, не обов'язково є ізольованим актом.

Умисел виконавця – особистий, сексуальний чи інший – не має значення для кваліфікації злочину сексуального насильства як воєнного злочину або злочину проти людяності.

Див. слайди 10-12 презентації 3-ї сесії онлайн-тренінгу.

Рекомендації для інструкторів:

Розгляньте можливість обговорити з учасниками типи доказів, які вони можуть використати для доведення того, що досліджуваний випадок СНПК стався в контексті широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти цивільного населення в Україні.

¹³ [Прокурор проти Йовиці Станішича та Франка Сімашовича, справа № ІТ-03-69-Т, Рішення суду від 30 травня 2013 р., пп. 964-965.](#)

D. Геноцид

Злочин геноциду, передбачений статтею 442 ККУ, охоплює ті самі дії, що й визначення МКП. Геноцид зазвичай асоціюється з масовими/значними/масштабними вбивствами, але юридичне визначення охоплює широкий спектр наслідків, які можуть включати злочини, пов'язані з сексуальним насильством.

Для доведення геноциду необхідно, щоб виконавець вчинив будь-яку з наведених нижче дій з конкретним умислом знищити, повністю або частково, **національну, етнічну, расову або релігійну групу, НАПРИКЛАД:**

- Вбивство;
- Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи;
- Умисне створення умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення;
- Впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню;
- Насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи.

Для доведення геноциду не обов'язково, щоб виконавець мав намір знищити групу в цілому. Достатньо мати намір знищити групу частково. Для цього не потрібен певний кількісний поріг, за умови, що ця частина є суттєвою. Суди визнали намір знищити частину групи в певній географічній місцевості геноцидом.

III. Елементи суб'єктивної сторони

Висновок про індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародним кримінальним правом вимагає встановлення певних елементів суб'єктивної сторони:

1. **Ті, що стосуються контекстуальних елементів (див. розділ II цього Модулю):** наприклад, як зазначалося вище щодо воєнних злочинів, виконавець повинен усвідомлювати фактичні обставини, які встановлюють існування збройного конфлікту.¹⁴ Наприклад, може бути достатнім той факт, що виконавець проходить військову службу в Україні.
2. **Ті, що стосуються конкретних діянь (див. Модуль 5):** наприклад, воєнний злочин зґвалтування вимагає, щоб виконавець мав умисел на проникнення і знав, що воно було скоєно за обставин, за яких добровільна і справжня згода не є можливою.¹⁵ Деякі воєнні злочини містять додатковий спеціальний умисел: наприклад, воєнний злочин катування вимагає, щоб діяння було вчинено із забороненою метою (див. **Розділ IV.A Модуля 5**), а воєнний злочин примусової вагітності вимагає спеціального умислу

¹⁴ Див. наприклад, [Апеляційне рішення](#) у справі *Прліча та ін.*, п. 2392; Елементи злочинів МКС, ст. 8.

¹⁵ Див. наприклад, [Рішення суду](#) у справі *Кунараца та ін.*, пп. 460; [Рішення суду](#) у справі *Катанги*, п. 970.

вплинути на етнічний склад будь-якого населення або здійснити інші серйозні порушення міжнародного права (див. **Розділ III.C Модуля 5**).

Стаття 30 Римського статуту встановлює загальні елементи суб'єктивної сторони, які застосовуються до всіх злочинів, що містяться в Римському статуті. Відповідно, докази повинні доводити, що суб'єктивна сторона умислу та усвідомлення встановлені щодо кожного матеріального елементу (елементу об'єктивної сторони) конкретного злочину (див. слайд 4 [презентації 5-ї сесії онлайн-тренінгу](#)). Зокрема:

- Умисел: означає, що особа мала намір вчинити діяння, або мала намір спричинити наслідок, або усвідомлювала, що він настане за звичайного перебігу подій.
- Усвідомлення: означає розуміння того, що обставина існує або що наслідок настане за звичайного перебігу подій.

Вимоги до умислу, передбачені статтею 24 ККУ, відповідають логіці, що передбачена міжнародним правом, і передбачають дві категорії умислу:

1) **прямий**: "якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання";¹⁶ та

2) **непрямий**: "якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання".¹⁷

У багатьох випадках умисел і усвідомлення/розуміння виявляються через фактичні обставини вчинення злочинів, наприклад, той факт, що виконавець мав намір здійснити проникнення буде очевидним з його/її дій.

Умисел або усвідомлення/розуміння також можуть бути доведені за допомогою таких речей, як докази заяв, зроблених підозрюваною особою (зокрема у справах щодо безпосередніх виконавців, виконавців середньої та вищої ланки), та/або докази того, що інші особи повідомляли підозрюваній особі про вчинення насильницьких злочинів, наприклад: протоколи зустрічей, перехоплені комунікації, допити підозрюваного, щоденники, звіти про безпекову ситуацію, надані підозрюваному, або показання свідків-інсайдерів.¹⁸

¹⁶ [ККУ](#), стаття 24(2).

¹⁷ [ККУ](#), стаття 24(3).

¹⁸ Див. *наприклад*, Браммерц і Джарвіс, *Переслідування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом*, в МКТЮ (2016), с. 247; [Рішення суду](#) у справі *Готовіна та ін.*, пп. 2374, 2586; [Рішення суду](#) у справі *Толіміра*, пп. 1140; [Апеляційне рішення](#) у справі *Шайновича та ін.*, п. 1581.

Модуль 4

Розуміння згоди та примусу

Мета навчання:

- Цей модуль ґрунтується на матеріалах з Модуля 2 і підкреслює важливість контекстуального розслідування злочинів, пов'язаних зі зґвалтуванням та іншими формами сексуального насильства.
- Після завершення цього модуля учасники зрозуміють, як визначення зґвалтування та інших злочинів сексуального насильства, що застосовуються в Україні, ґрунтуються на вільній, добровільній та справжній згоді, а також дізнаються про широкий спектр обставин примусу, які виключають таку згоду.
- Учасники будуть мати уявлення про фактори, визнані міжнародним правом прав людини та міжнародним кримінальним правом, які виключають надання згоди на сексуальний контакт, а також про те, як ці фактори слід широко тлумачити та застосовувати в конкретних справах.

Тривалість модуля:

- Цей модуль може бути проведений за 1 сесію, за 90 хвилин чи за 120 хвилин, або ж він може бути розбитий на 2 або більше сесій, щоб мати змогу приділити більше часу темі та використати різноманітні засоби навчання, тренувальні вправи (зокрема обговорення фільму «Наче мене там немає»), та/або тематичні дослідження).

Для цього модуля інструктори можуть звернутися до таких джерел:

- Цей розділ.
- [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту \(Протокол PSVI\)](#), частина II, глава IV
- Слайд 5-8 [презентації 4-ї сесії онлайн-тренінгу "Розуміння згоди та примусу"](#)
- Роздатковий матеріал ["Дослідження примусу та згоди під час допиту свідків/потерпілих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом"](#)
- М.С. проти Болгарії, заява № 39272/98, [рішення від 4 грудня 2003 р.](#)

- [Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами \(Стамбульська конвенція\) та Пояснювальна доповідь до неї](#)
- CEDAW, [Загальна рекомендація № 35 щодо гендерно зумовленого насильства проти жінок](#), CEDAW/C/GC/35, п. 33
- Прокурор проти Бемби, ICC-01/05-01/08, Рішення суду, 21 березня 2016 р., п. 105-106
- [Директива 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів](#)
- Прокурор проти Кунараца та ін., IT-96-23 та IT-96-23/1-A, [Апеляційне рішення](#), 12 червня 2002 р.
- Прокурор проти Кунараца та ін., IT-96-23-T та IT-96-23/1-T, [Рішення суду](#), 22 лютого 2001 р.
- Прокурор проти Квочки та ін., IT-98-30/1-T, [Рішення суду](#), 2 листопада 2001 р.
- [Ефективне розслідування, судове переслідування та судовий розгляд справ про сексуальне насильство: Керівництво для фахівців-практиків у Грузії](#) (Equality Now, 2021)
- [Згвалтування та сексуальне насильство: Право прав людини та стандарти Міжнародного кримінального суду](#)" (Amnesty, 2011)
- Статті 153-154 [ККУ](#)
- Фільм: [As If I'm Not There \(Наче мене там немає\)](#)

За міжнародним кримінальним правом та правом прав людини можливість дати вільну, добровільну та справжню згоду на сексуальний акт заперечується, коли така дія вчиняється за допомогою/через:¹⁹

- Застосування фактичного фізичного, психологічного чи економічного насильства, або погрози його застосування;
- Погрози використання сили або примусу (наприклад, викликані страхом насильства, фізичного примушування, утриманням, залякуванням, шантажем, психологічним пригніченням або зловживанням владою, серед іншого);
- Використання переваги середовища примусу; або
- Використання переваги над особою, нездатною надати справжню згоду.

Коли хоча б один із вищенаведених факторів було підтверджено, цього має бути достатньо, щоб встановити, що статевий акт, по який йдеться, мав недобровільний характер. Будь-яке контекстно-орієнтоване розслідування буде комплексним і має дослідити та задокументувати докази цих обставин. Це зміщує фокус уваги з дій та поведінки потерпілої особи на поведінку виконавця та навколишній контекст.

Такий підхід особливо важливий при розгляді справ в Україні. Тут всеохоплювальні примусові обставини конфлікту та окупації означають, що виконавцям часто не потрібно застосовувати фізичну силу або погрожувати нею для вчинення злочину сексуального насильства. У зв'язку з цим потерпілі від СНПК стикаються з підвищеним рівнем проблем довіри з боку правоохоронних органів, органів державної безпеки та органів кримінального правосуддя (включно з адвокатами), які натякають на їхню згоду та звинувачують їх у спробах приховати свою причетність до протилежної сторони. Це підкреслює особливу важливість контекстуального аналізу у всіх справах про СНПК та сприятиме покращенню доступу потерпілим СНПК до правосуддя.

Як описано нижче, цей підхід спеціально передбачений при застосуванні статей 152, 153, та 154 ККУ, і тому повинен застосовуватись при розгляді воєнних злочинів зґвалтування та інших форм сексуального насильства, передбачених 438 статтею.

Окрім того, ряд воєнних злочинів СНПК мають однакові елементи примусу. Зокрема,

¹⁹ Додаткові вказівки щодо визначення та розпізнавання факторів, які заперечують згоду, див: [Правила процедури та доказів МКС](#), правило 70; статті 1(4), 1(17) [Закону "Про домашнє насильство"](#). Див. також: [Кримінальний кодекс України](#), стаття 126-1 (домашнє насильство); [Стамбульська конвенція](#), стаття 3; [Пояснювальна доповідь до Стамбульської конвенції](#); статті 179-181, 187-181.

- **Воєнний злочин зґвалтування** (див. **Розділ I, Модуль 5**), **інші форми сексуального насильства** (див. **Розділ II, Модуль 5**) та **примус до проституції** (див. **Розділ III.B, Модуль 5**) мають бути скоєні із застосуванням сили, або погрозою застосування сили чи примусу, такими, що викликані страхом насильства, фізичного примушування, утриманням, залякуванням, шантажем, психологічним пригніченням або зловживанням владою проти такої особи чи інших осіб, або користування примусового середовища, або напад було вчинено проти особи, нездатної надати справжню згоду.²⁰
- **Воєнний злочин примусової вагітності** (див. **Розділ III.C, Модуль 5**) розуміється як такий, що охоплює такі ж обставини примусу, які описані в інших злочинах сексуального насильства (Наприклад, зґвалтування, інші форми сексуального насильства та примус до проституції).²¹
- **Воєнний злочин примусової стерилізації** (див. **Розділ III.D, Модуль 5**) вимагає, щоб такі дії не були виправдані ані медичним, ані лікарняним лікуванням, або здійснювались за справжньою згодою потерпілих, яка не включає згоду, отриману шляхом обману.²²
- **Воєнний злочин сексуального рабства** (див. **Розділ III.A, Модуль 5**) не включає факторів, які заперечують згоду потерпілих. Насправді, згода не є елементом цього злочину, який натомість стосується виключно реалізації прав власності іншої особи.²³

I. Згода згідно зі статтями 152-154 ККУ

Згідно зі статтями 152, 153 та 154 ККУ, загальнонаціональні злочини зґвалтування, сексуального насильства та примушування до статевого акту виникають коли "статевий акт" чи "сексуальне насильство" вчинені без **добровільної згоди** потерпілих. Згода буде 'добровільною' якщо вона є результатом вільного волевиявлення особи "з урахуванням обставин, що склалися". (див. слайд 8 [презентації 4-ї сесії онлайн-тренінгу](#)).

Тому ККУ вимагає, щоб визначення того, чи була потерпіла особа вищезазначених злочинів здатна надати вільну, добровільну та справжню згоду,

²⁰ Див. Елементи злочинів МКС, статті 8(2)(b)(xxii)-1, 8(2)(b)(xxii)-3, та 8(2)(b)(xxii)-6.

²¹ Онгвен [Судовий вирок](#), пар. 2725; Онгвен [Рішення про затвердження обвинувачень](#), пар. 99.

²² Елементи злочинів МКС, примітка 55.

²³ Кунарак та ін. [Апеляційний вирок](#), параграфи 120-121; ЕКОСОЦ, [Сучасні форми рабства: систематичні зґвалтування, сексуальне рабство і подібні до рабства практики в період збройних конфліктів \(Оновлена\)](#), пар. 51. Справді, "раби можуть бути добре нагодовані, добре одягнені і комфортно розміщені, але вони все одно залишаються рабами, якщо без законної процедури їх позбавляють свободи силою [...] недобровільне рабство, навіть якщо воно пом'якшене гуманним поводженням, все одно залишається рабством"; *США проти Освальда Поля та інших*, Справа No. 4, [Погляди та судження](#), Засідання американських військових трибуналів у Палаці правосуддя в Нюрнберзі, 3 листопада 1947 року, передруковано в Судові процеси над воєнними виконавцями в Нюрнберзькому військовому трибуналі під контролем Контрольної ради No. 10 (Том 5 1997), ст. 958, 970, як цитується в Кунарак та ін. [Апеляційний вирок](#), пар. 123.

ґрунтувалося на аналізі навколишніх обставин або контексту (див. **Розділ II Модуля 2**).

Це повністю відповідає зобов'язанням України перед Стамбульською конвенцією,²⁴ а також міжнародному кримінальному праву та іншим міжнародним стандартам у галузі прав людини. Аналіз "супутніх обставин" може бути зроблений з посиланням на норми, більш детально викладені в наступному розділі.

II. Фактори, що заперечують згоду за міжнародним правом

Як було зазначено вище, міжнародне звичаєве право та Елементи злочинів МКС спеціально враховують фактори, що пом'якшують вільну, добровільну та справжню згоду (див. слайди 5-7 [презентації 4-ї сесії онлайн-тренінгу](#)) у воєнних злочинах зґвалтування, інших формах сексуального насильства та примусу до проституції. Крім того, ці фактори мають значення для тлумачення того, що є "примусовим" у випадку воєнного злочину примусової вагітності, і чи давала потерпіла особа "справжню згоду" у випадку воєнного злочину примусової стерилізації.

Воєнний злочин зґвалтування згідно із статтею 8(2)(b)(xxii)-1 – Елементи злочинів МКС

[...]

2. Напад було **здійснено із застосуванням сили або погрози застосування сили чи примусу, наприклад, викликані страхом насильства, фізичного примушування, утриманням, залякуванням, шантажем, психологічним пригніченням або зловживанням владою проти такої особи чи інших осіб, або користування примусового середовища, або напад було вчинено проти особи, нездатної надати справжню згоду.**

[...]

Визначення того, чи існують фактори, що заперечують вільну, добровільну та справжню згоду, також потребує аналізу контексту в якому вчинений розслідуваний акт сексуального характеру (перехресне посилання на **Розділ II, Модуль 2**)

Ці фактори розглядаються нижче і повинні послідовно застосовуватися всіма суб'єктами кримінального правосуддя в Україні при розгляді звинувачень у сексуальному насильстві, що суперечать статті 438 ККУ.

²⁴ [Стамбульська конвенція](#), стаття 36(2).

А. Фізичне насильство

Фізична сила є чітким доказом відсутності згоди, але Європейський суд з прав людини підтвердив, що сила не є елементом зґвалтування, і що згода має бути надана добровільно, **як результат вільного волевиявлення особи, що оцінюється в контексті навколишніх обставин.** (див. слайд 6 [презентації 4-ї сесії онлайн-тренінгу](#) (Витяг з рішення у справі М.С. проти Болгарії – пар. 163))

Окрім того, навіть якщо сексуальне насильство вчиняється із застосуванням фізичної сили, воно не обов'язково призводить до тілесних ушкоджень і може не залишати видимих слідів на тілі потерпілої особи. Крім того, докази тілесних ушкоджень можуть зникнути, у випадках коли повідомлення про злочин було із запізненням. З огляду на це, судово-медичні експертизи, в тому числі гінекологічні, мають призначатися лише за необхідності²⁵ та за інформованої згоди потерпілої особи. Якщо в результаті гінекологічного обстеження експерт не знайде доказів наявності тілесних ушкоджень або їх дослідження буде непереконливим, з цього не слід робити жодних негативних висновків.

Відсутність тілесних ушкоджень не означає, що сексуального насильства не було, і це не повинно бути причиною сумнівів у достовірності свідчень потерпілої особи.

Крім того, в тих випадках де була застосована фізична сила, рівень сили не повинен досягати певної межі, наприклад, 'надмірна фізична сила' або 'фізична сила, небезпечна для життя', щоб сексуальне насильство вважалось злочином.

В. Погрози та примус

Погрози та примус є видами психологічного насильства. Вони спрямовані на отримання та утримання влади та контролю над волею людини. Вони породжують ситуації, в яких може бути скоєне сексуальне насильство. Важливо оцінювати ситуацію в контексті, оскільки те, що спочатку може сприйматися як згода або підкорення потерпілої особи на сексуальний контакт, насправді може бути її способом впоратися або пристосуватися до загрозливих обставин примусу та намаганням уникнути інших згубних наслідків.

1. Погрози

Погрози можуть стосуватися фізичного насильства, але можуть також стосуватися інших нефізичних форм шкоди, таких як економічна шкода, погрози розголошення наклепу або інформації із подробицями особистого життя. Погрози можуть бути спрямовані не лише особисто проти потерпілої особи, а й також можуть бути спрямовані на інших осіб або речі, наприклад, на майно потерпілої особи. Погрози не обов'язково мають стосуватися негайної шкоди або шкоди, яка має певну межу, наприклад, дія або ситуація, що несе небезпеку

²⁵ [Директива 2012/29/EU](#), 25 жовтня 2012 року, стаття 20(d).

життю чи здоров'ю. Загроза, яка може виникнути в майбутньому, все одно заперечує згоду, якщо вона створює середовище примусу для потерпілої особи.

Погрози не обов'язково повинні бути явними і можуть бути висловлені словами або діями, або їх поєднанням. Крім того, виконавець не зобов'язаний виконувати погрозу або навіть мати можливість виконати її, якщо потерпіла особа вважала, що він може це зробити.

2. Примус

За будь-яких обставин, особи, які вчиняють сексуальне насильство часто використовують більш витончені методи, такі як спонукання або знуцання (наприклад, словесне чи психологічне насильство або контролююча поведінка), щоб створити або використати вразливість потерпілої особи і зробити її залежною або покірною своєму кривднику.

Хоча примус не викладений чітко як окремих злочин в українському законодавстві і не визначений в ККУ, посилання на статтю 40, в якій йдеться про фізичний або психічний примус, може бути корисним для розуміння того, як слід тлумачити примус. Вона відтворена у частині нижче:

- Дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду охоронюваним законом інтересам, не є кримінально караною, якщо ця особа діяла під безпосереднім фізичним примусом, внаслідок якого вона не могла керувати своїми діями.
- Рішення про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди охоронюваним інтересам вирішується згідно до положень [статті 39](#) ККУ, якщо ця особа діяла під впливом фізичного примусу, внаслідок якого вона могла керувати своїми діями, а також під впливом психологічного примусу.

У статті 40 йдеться про людей, які **не можуть контролювати власні дії внаслідок примусу**. Потерпіла особа не може здійснювати справжній вибір. Це відповідає міжнародним стандартам, які передбачають, що примус може заперечувати здатність давати вільну, добровільну та справжню згоду. Однак, це завжди залежить від контексту.

Примус і обставини примусу зазвичай зустрічаються в контексті нерівних владних відносин потерпілою особою та виконавцем. Примус передбачає, що особа, яка має владні повноваження, пропонує або надає потерпілій особі матеріальні блага чи вигоди для досягнення контролю над нею.

Наприклад, таке може ставатись в ситуаціях, коли потерпіла особа залежить від виконавця (наприклад, у питаннях доступу до їжі або захисту від нападів), або у відносинах з виконавцем, які призводять до експлуатації (наприклад, торгівля людьми). Є численні повідомлення про жінок на звільнених територіях, які під час окупації були ізольовані у своїх будинках, їхні телефони були викрадені окупаційними силами, доступ до електрики та інтернету відрізаний, а всі шляхи

втечі заблоковані російськими окупантами. Можливо, у цих унікальних примусових обставинах вони піддалися сексуальному насильству, щоб уникнути чогось гіршого для себе або своїх родин. Вони могли боятися, що опір спровокує акти фізичного насильства.

Примус також може включати такі речі як спостереження, керування, ізоляція, маніпуляція, репресії, приниження та знущання (з поміж інших) для створення або використання вразливостей потерпілої особи. Сюди також можна додати погрози покарати потерпілу особу за дії, які вона нібито вчинила або може вчинити, або може подумати вчинити – наприклад, втеча, втеча з-під варти або повідомлення органам влади про шкоду, якої вона зазнала.

Методи примусу можуть також включати різні форми психологічних тортур, приклади яких наведені у [Стамбульському протоколі: Посібнику з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорсткого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання](#) (Стамбульський протокол) у 372 параграфі.

Акти та докази примусу не мають бути одночасними із сексуальним актом, що розслідується, щоб стосуватися кримінального провадження.

Ілюстративні приклади дій примушування, що стосуються українського контексту, можна знайти на слайді 9 [презентації 4-ї сесії онлайн-тренінгу](#).

Примітки для інструкторів:

Попросіть учасників поділитися прикладами примусу з власних справ та обговоріть їх. Для того, щоб розпочати обговорення, інструкторам потрібно знайти власні приклади у відкритих джерелах.

3. Використання переваг безпосереднього середовища примусу

Крім того, СНПК може також вчинятися шляхом використання середовища примусу, коли виконавець не несе безпосередньої відповідальності за створення ситуації примусу, але користується можливостями середовища примусу, яке існує незалежно від нього.²⁶

Безпосереднє середовище примусу передбачає:
<ul style="list-style-type: none">• присутність військових на території• збройний конфлікт або окупація• ситуації, в яких скоюються інші воєнні злочини або злочини проти людяності

Справжня згода в умовах військової окупації іноземними військами, наявності та застосування зброї, обшуків у будинках, викрадень, позбавлення волі, випадкових актів насильства та залякування (включно із вбивствами), вважається фактично неможливим.

Слід зазначити, що зловживання перевагою найчастіше відбувається разом із іншими формами примусу.

4. Недієздатність

Особа також може вважатися нездатною надати вільну, добровільна та справжню згоду на сексуальну поведінку, якщо під час вчинення злочину, вона була недієздатна (під дією наркотиків або алкоголю, непритомною, сплячою, страждала від хвороби чи травми, була ослаблена через вікову недієздатність).²⁷

Примітка для інструкторів:

Обговоріть з учасниками типи питань чи підходи, які можна використати для розуміння факторів, що заперечують згоду чи факторів, що свідчать про примус, під час розмов із потерпілими від СНПК. ["Дослідження примусу та згоди під час допиту свідків/потерпілих від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом"](#) може бути використаний як роздатковий матеріал для учасників тренінгу.

²⁶ ['Згвалтування та сексуальне насильство'](#) "Міжнародна Амністія", 1 березня 2011, ст. 26-27; ['Сексуальне насильство в утриманні'](#), МКЧХ, Лютий 2017, с. 2; Онгвен [Рішення суду](#), пар. 2710; Нтаганда [Рішення суду](#), пар. 935.

²⁷ Кунарак та ін. [Рішення суду](#), пар. 451-452, 591, 762; Сісей та ін. [Рішення суду](#), пар. 148; [М.К. проти Болгарії](#) Вирок, пар. 79, 150.

Модуль 5

СНПК як воєнний злочин

Мета навчання:

- Наприкінці цього Модуля, учасники матимуть повне розуміння різних форм СНПК та їх елементів, а також, елементів інших злочинів, які можуть бути скоєні за допомогою сексуальної поведінки, і зможуть розпізнавати докази, які можуть бути використані для доказування цих порушень. Учасники також ознайомляться з різними варіантами обвинувачення, доступними для актів СНПК, та деякими факторами, що впливають на вибір найбільш прийняттого варіанту обвинувачення за будь-яких обставин.

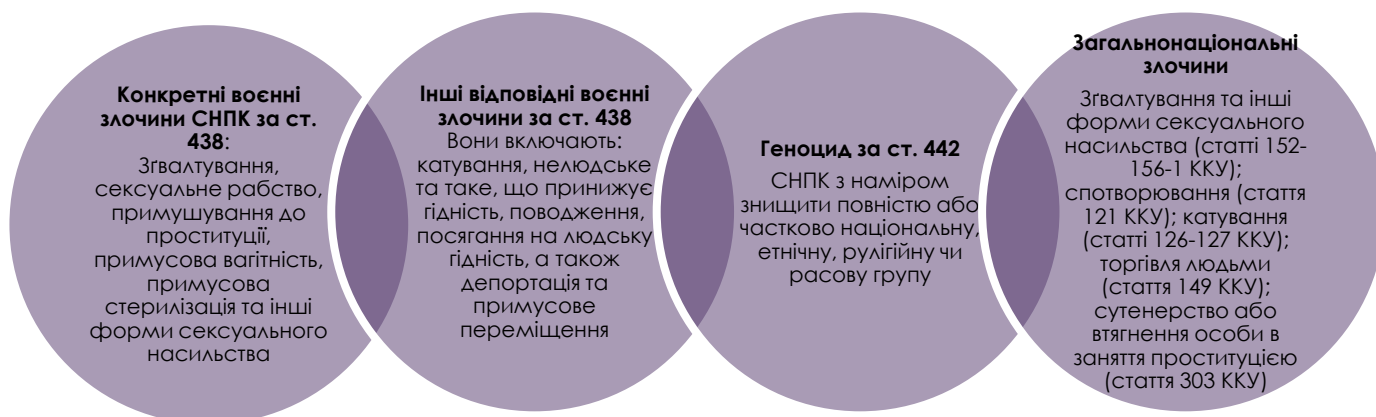
Тривалість модуля:

- Цей модуль може бути проведений за дві сесії по 90 хвилин.

Для цього модуля, інструктори можуть звернутися до таких джерел:

- Цей розділ
- [Роздатковий матеріал "Правова рамка злочинів СНПК як воєнних злочинів"](#)
- [Роздатковий матеріал "Правова рамка інших міжнародних злочинів"](#)
- Слайд 6 [Презентації з 5 сесії онлайн тренінгу на тему "Міжнародні злочини, пов'язані із сексуальним насильством"](#)
- [Запис 5 сесії онлайн тренінгу на тему "Міжнародні злочини, пов'язані із сексуальним насильством"](#)
- [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту \(PSVI протокол\)](#), Частина II, Розділ II; Частина III, Розділ IV; Частина VII, Розділ 17; Додаток 1
- ГО "Synergy for Justice", [Технічні рекомендації](#), в тому числі
 - [Жінки в місцях несвободи](#)
 - [Травми, характерні для ЛГБТКІ](#)
 - [Сексуальна дисфункція після катування](#)

Графік нижче візуально зображує злочини, описані у цьому розділі. Ви також можете переглянути їх на слайді 6 [презентації із 5 сесії онлайн тренінгу](#).

Під час збройного конфлікту до воєнних злочинів за статтею 438 ККУ можуть бути віднесені такі дії

Зґвалтування	Примусова вагітність
Сексуальне рабство	Примусова стерилізація
Примушування до проституції	Інші форми сексуального насильства

Ви можете посилатися на роздатковий матеріал “Правова рамка злочинів СНПК як воєнних злочинів”.

Примітка: ці дії також можуть розцінюватися злочини проти людяності, якщо вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення.

I. Зґвалтування

Воєнний злочин зґвалтування може переслідуватися як порушення статті 438 ККУ відповідно до статті 27 Четвертої Женевської конвенції та статей 75(2)(b), 76(1) і 77(1) Додаткового протоколу I. Як зазначалося вище в **Розділі II Модуля 2** та **Розділі II Модуля 4**, зґвалтування також криміналізується як побутовий злочин відповідно до статті 152 ККУ.

Воєнний злочин зґвалтування скоєний, коли:

- відбулося вторгнення в тіло особи (тобто проникнення статевим органом, навіть незначне, в будь-яку частину тіла потерпілої особи або виконавця, або проникнення в анальний чи генітальний отвір потерпілої особи будь-яким предметом чи іншою частиною тіла), а також
- Вторгнення здійснюється із застосуванням сили, погрози застосування сили або примусу, з використанням обставин примусу, або проти особи, нездатної надати справжню згоду. Див. слайд 1, [презентації із 5 сесії онлайн тренінгу](#), стаття 8 (2) (b) (xxii)-1 [Елементи злочинів](#) Міжнародного кримінального суду.

Ці матеріальні елементи воєнного злочину зґвалтування дуже схожі на ті, що містяться у статті 152 ККУ (побутовий злочин зґвалтування).

- Стаття 152 ККУ визначає зґвалтування як: “Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) [...]”
- Як зазначалось раніше, згода має бути надана добровільно, **як результат вільного волевиявлення особи, оціненого в контексті навколишніх обставин** (Див. слайд 2, [презентації з 5 сесії онлайн тренінгу](#))

Згідно з українським та міжнародним кримінальним правом, зґвалтування є гендерно нейтральним, і тому, може включати одностатеве проникнення, а також охоплює як чоловіків та/або жінок, які вчинили насильство, так і потерпілих осіб.

МКС, [Рішення суду у справі Нтаганди, пар. 933](#)

Поняття “вторгнення” має бути достатньо обширним, щоб бути гендерно нейтральним. Відповідно “вторгнення” у нормативно-правовій базі суду включає одностатеве проникнення та охоплює як чоловіків та/або жінок, які вчинили насильство, так і потерпілих осіб.

Примітки для інструкторів:

Обговоріть з учасниками приклади, з якими вони стикались у своїй роботі, які можуть бути прирівняні до воєнного злочину зґвалтування. Можливо, вам варто запитати їх, зокрема про те, як вони можуть класифікувати: 1) ситуацію, коли утриману потерпілу особу змушували займатися оральним сексом із тим, хто її допитував; 2) випадок, коли жінку обшукували на контрольно-пропускному пункті і солдат ввів пальці у її піхву, як частина обшуку; 3) випадок, коли двох в'язнів змушували гвалтувати одне одного.

II. Інші форми сексуального насильства

Воєнний злочин сексуального насильства може переслідватися за статтею 438 ККУ відповідно до статті 27 Четвертої Женевської конвенції та статей 75(2)(b), 76(1) і 77(1) Додаткового протоколу I, які забороняють “будь-яку форму непристойного нападу”.²⁸ Див. [роздатковий матеріал “Правова рамка злочинів СНПК як воєнних злочинів”](#).

²⁸ Див. також, стаття 4 [Статуту МКТР](#), яка передбачає, що МКТР має повноваження переслідувати осіб, які вчиняють або наказують вчиняти серйозні порушення загальної статті 3 Женевських конвенцій, включаючи “посягання на особисту гідність, зокрема, принизливе і таке, що принижуює

Воєнний злочин сексуального насильства скоєний, коли:

1. Скоєна дія сексуального характеру; а також
2. Коли вона скоєна із застосуванням сили, погрози застосування сили чи примусу, з використанням обставин примусу, або неможливістю потерпілої особи надати згоду.

Крім того, Римський статут вимагає, щоб дія була настільки тяжкою, що її можна порівняти із порушенням Женевських конвенцій (умисне вбивство, катування або нелюдське поводження, включно з біологічними експериментами, умисним заподіянням надмірних страждань, або серйозними ушкодженнями тілу або здоров'ю.)

Згадана вище **вимога щодо тяжкості є унікальною для Римського статуту і не міститься** в Женевських конвенцій, міжнародному звичаєвому праві, статутах спеціальних трибуналів чи законодавстві деяких європейських держав, включно з Україною. Таким чином, цей елемент не потрібно встановлювати для доведення воєнного злочину сексуального насильства за статтею 438 ККУ.

Практика спеціальних трибуналів надає корисні вказівки щодо тлумачення матеріальних елементів воєнного злочину сексуального насильства:

МКТЮ, Рішення суду у справі Фурунджія, пар. 186

[...] міжнародні кримінальні норми карають не лише зґвалтування, але й будь-яке серйозне сексуальне насильство, що не призвело до фактичного проникнення. Схоже, заборона охоплює всі серйозні порушення сексуального характеру, що завдають шкоди фізичній і моральній недоторканності особи шляхом примусу, погрози силою або залякування у спосіб, що принижує гідність потерпілої особи.

МКТР, Рішення суду у справі Акаєсу, пар. 688

Трибунал розглядає сексуальне насильство, яке включає зґвалтування, як будь-яку дію сексуального характеру, вчинену над особою за обставин, що носять примусовий характер. Сексуальне насильство не обмежується фізичним вторгненням в тіло людини і може включати дії, які не передбачають проникнення або навіть фізичного контакту.

МКТЮ, Рішення суду у справ Караджіча, пар. 512-513

512. Інші акти сексуального насильства охоплюють дії, які можуть не бути зґвалтуванням, включно з такими злочинами, як сексуальне рабство або домагання, але є рівнозначними за ступенем тяжкості з іншими злочинами відповідно до статті 5 Статуту [МКТЮ]. Ці дії часто характеризуються як

гідність, поводження, зґвалтування, примушування до проституції та будь-які форми непристойних посягань" (серед іншого).

"сексуальний напад". Серйозні порушення сексуального характеру, завдані недоторканності особи шляхом примусу, погрози силою або залякування у спосіб, що принижує і ображає гідність потерпілої особи, можуть становити інші акти сексуального насильства. Ці дії не обмежуються фізичним вторгненням в тіло людини і можуть включати дії, які не передбачають проникнення або навіть фізичного контакту.

513. Сексуальне насильство стається, коли виконавець (i) вчиняє дії сексуального характеру з іншою особою або вимагає від неї вчинення таких дій, (ii) такі дії посягають на фізичну недоторканність потерпілої особи або принижують її особисту гідність, і (iii) потерпіла особи не дає згоди на такі дії. Виконавець повинен навмисно вчиняти дії та усвідомлювати, що потерпіла особа не давала на них згоди.

Сексуальне насильство криміналізується як побутовий злочин за статтю 153 ККУ, в якій зазначено: "...будь-які насильницькі дії сексуального характеру, не пов'язані із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи"

А. Примусове оголення як форма сексуального насильства

Примусове оголення, поширене в місцях утримання та фільтраційних центрах, а також на контрольно-пропускних пунктах, стосується усіх – від військовополонених до тих, хто намагається втекти. Це надзвичайно поширене явище у випадках катувань.

Як пояснює [Стамбульський протокол](#) (параграф 455):

Сексуальні катування починаються з примусового оголення, яке в багатьох країнах є постійним фактором катувань. Особа ніколи не є настільки вразливою, як тоді, коли вона оголена і безпорадна. Оголення посилює психологічний жах кожного аспекту катувань, оскільки завжди існує загроза потенційних сексуальних катувань або жорстокого поводження, включно з звалтуванням. Крім того, словесні сексуальні погрози, словесні образи та знущання також є частиною сексуальних катувань, оскільки вони посилюють приниження та його принизливі аспекти.

Практика спеціальних трибуналів підтверджує, **що примусове оголення вважається дією сексуального насильства.**²⁹

МКТР, [Рішення суду у справі Акаєсу, пар. 688](#)

[...] Випадок, описаний свідком КК, в якому Обвинувачений наказав Інтерахамве роздягнути студентку та змусити її виконувати гімнастику оголеною

²⁹ Прокурор проти Акаєсу, 2 вересня 1998, [Рішення суду](#), пар. 688.

у громадському дворі комунального бюро, на очах у натовпу, становить сексуальне насильство.

Однак судова практика до МКС нерозвинена. Хоча рішення про видачу [ордеру на арешт](#) Бемби не заперечувало той факт, що примусове оголення є сексуальним насильством, воно вказувало на те, що передбачувані акти примусового оголення не були достатньо серйозними для судового переслідування.

У відповідних контекстах примусове оголення може бути кваліфіковане як низка інших воєнних злочинів, які можуть точно відображати характер злочину та завдану шкоду. Зокрема, примусове оголення може бути кваліфіковане як:

- Воєнний злочин заподіяння сильних страждань, що є серйозним порушенням Женевських конвенцій,³⁰ коли виконавець завдав сильного фізичного або психічного болю чи страждань або серйозної шкоди тілу чи здоров'ю однієї чи більше осіб, які перебували під захистом Женевських конвенцій (див. **розділ IV.С цього модуля**).
- Воєнний злочин нелюдського поводження, що є серйозним порушенням Женевських конвенцій,³¹ коли виконавець завдав сильного фізичного або психічного болю чи страждань одній або більше особам, які перебувають під захистом Женевських конвенцій (див. **розділ IV.В цього модуля**).
- Воєнний злочин катування, який є серйозним порушенням Женевських конвенцій,³² коли виконавець завдавав сильного фізичного або психічного болю чи страждань одній або кільком особам, які перебувають під захистом Женевських конвенцій, з метою отримання інформації або зізнання, покарання, залякування чи примусу або з будь-якої причини, заснованої на дискримінації будь-якого виду (див. **розділ IV.А цього модуля**).

МКТЮ, Рішення суду у справі Крстіча, пар. 513

Судова палата вважає, що тяжка тілесна або психічна шкода [...] - це умисна дія або бездіяльність, що спричиняє серйозні тілесні або психічні страждання. Тяжкість страждань повинна оцінюватися в кожному конкретному випадку з належним урахуванням конкретних обставин. Відповідно до рішення у справі Акаєсу, Судова палата зазначає, що серйозна шкода не обов'язково повинна спричиняти постійну та непоправну шкоду, але вона має включати шкоду, яка виходить за межі тимчасового нещастя, збентеження чи приниження. Це має

³⁰ [Перша Женевська конвенція](#), стаття 50; [Друга Женевська конвенція](#), стаття 50; [Третя Женевська конвенція](#), стаття 130; та [Четверта Женевська конвенція](#), стаття 147.

³¹ [Перша Женевська конвенція](#), стаття 50; [Друга Женевська конвенція](#), стаття 50; [Третя Женевська конвенція](#), стаття 130; та [Четверта Женевська конвенція](#), стаття 147.

³² [Перша Женевська конвенція](#), стаття 50; [Друга Женевська конвенція](#), стаття 50; [Третя Женевська конвенція](#), стаття 130; та [Четверта Женевська конвенція](#), стаття 147.

бути шкода, яка призводить до серйозного і довготривалого порушення здатності особи вести нормальне і конструктивне життя. Підтримуючи вищезазначену практику, Палата вважає, що нелюдське поведіння, катування, зґвалтування, **сексуальне насильство** та депортація належать до дій, які можуть спричинити серйозні тілесні або психічні ушкодження.

У юрисдикціях, які ратифікували [Римський статут](#) або включили злочини проти людяності, примусове оголення (як і інші акти сексуального насильства) також може потенційно класифікуватися як акт переслідування (див. **розділ IV.F цього модуля**).

В. Погрози сексуального насильства як форма сексуального насильства

Оскільки погрози сексуального насильства спрямовані на сексуальність людини, вони можуть вважатися актами сексуального насильства.³³ Тому в Україні, **вони потенційно можуть бути** кваліфіковані як інші акти сексуального насильства, але навряд чи пройдуть перевірку МКС на тяжкість.

Тлумачення того, що може прирівнюватись до погрози сексуальним насильством, ускладнюється тим, що в ККУ не передбачено окремого складу злочину "погроза" (як такого). За винятком конкретного злочину погрози вбивством (стаття 129), погрози є лише складовими елементами інших злочинів, таких як:

- Стаття 195 (Погрози знищення майна): **коли існували обґрунтовані підстави вважати, що погрози можуть бути реалізовані.**
- Стаття 303 (Сутенерство або примушування до проституції): втягнення особи в заняття проституцією або примушування до проституції **з використанням обману, шантажу чи вразливого стану особи, із застосуванням насильства або погрози його застосування, або сутенерство)**
- Стаття 386 (Перешкоджання з'явленню свідка): погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб або їх близьких родичів, або розголошенням клеветницької інформації про них, або впливом на свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, а також будь-які погрози вчинити будь-які такі дії як помсту за раніше надані показання або висновки.

Тим не менш, ці норми можуть допомогти у визначенні елементів кримінальної загрози у зв'язку зі звинуваченням у сексуальному насильстві за статтею 438.

За умови, що розслідування було всебічним і поведінка, про яку йдеться, була повністю контекстуалізована до цього варіанту обвинувачення може бути включена ціла низка дій. Наприклад, погрози будь-якого характеру, включно із погрозами сексуального насильства щодо безпосередньої потерпілої особи,

³³ Див. наприклад, Гаазькі положення, ст. 38-39, 71; [Рішення суду](#) у справі Квочки та ін., пар. 98; [Рішення суду](#) у справі Брданіна, параграфи 516-517.

або погрози сексуального чи інших форм насильства щодо членів сім'ї, які відбулись під час допитів.

Крім того, як зазначено у **Розділі I.D Модуля 2 та Розділі II.B Модуля 4**, докази погроз, у тому числі погроз сексуального насильства, незалежно від того чи є ці погрози явними чи прихованими, можуть бути прирівняні до примусу, що заперечує здатність особи вільно і добровільно давати згоду на сексуальний контакт.

С. Примусове спостереження сексуального насильства

Примушування інших осіб бути свідками актів сексуального насильства над іншою особою може розглядатися як акт сексуального насильства над свідками.³⁴ Наприклад, примушування когось спостерігати за зґвалтуванням члена сім'ї є не лише актом сексуального насильства щодо особи, яку зґвалтували, але й актом сексуального насильства щодо особи, яку примусили спостерігати за цим.

Примушування когось дивитися або бути свідком оголення (особливо оголених статевих частин тіла) або спостерігати за актами сексуального насильства часто відбувається в ситуаціях утримання.³⁵ Потерпілими можуть бути особи різної статі та віку, як цивільні, так і військові (*hors de combat*). Примушування спостерігати за актами сексуального насильства вважається катуванням (див. **Розділ IV.A цього модуля**), воєнним злочином посягання на людську гідність (див. **Розділ IV.B цього модуля**),³⁶ а також може становити жорстоке та нелюдське поводження.

III. Інші конкретні воєнні злочини СНПК

Окрім зґвалтування та сексуального насильства, існує ще чотири види СНПК, які криміналізуються як міжнародні злочини, а саме сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність та примусова стерилізація. Ці злочини були визнані в МКП та кодифіковані у Римському статуті. У наступних розділах розглядаються елементи цих злочинів, що містяться у "Елементах злочинів" МКС, які є загально прийнятими кодифікаціями їхніх елементів.

A. Сексуальне рабство

Згідно з [Римським статутом](#), це конкретна форма злочину, яка передбачає покарання за "обмеження або контроль виконавцем сексуальної автономії

³⁴ Див. наприклад Рішення суду у справі Фурундзії параграфи 267, 87, 127, 268 та ст. 112 (Анто Фурундзія визнаний винним у воєнному злочині катування за такі дії, як "примушування [потерпілої] спостерігати за сексуальними нападами [іншого солдата] на [іншу потерпілу]").

³⁵ [Звіт із попереднього розслідування дій](#), Офіс прокурора, Міжнародний Кримінальний Суд, 2016, пар. 94

³⁶ Див. наприклад [Судове рішення](#) у справі Сесая та ін, параграфи 1194, 1299, 1347, 1352 та ст. 677-678, 680-682, 684-685 (кожного обвинуваченого, засуджено за воєнні злочини тероризму та посягання на людську гідність за дії, що включають: "наказ [потерпілому] дивитися і рахувати чоловіків, які гвалтували його дружину [в той час як] діти [...] також дивилися").

потерпілої особи під час утримання її в стані поневолення". Елементами злочину є:³⁷

- Виконавець здійснив будь-яке чи всі повноваження щодо права власності над однією чи кількома особами, наприклад, шляхом купівлі, продажу, надання в борг чи обміну такої особи чи кількох осіб, або таким же шляхом позбавлення волі;
- Виконавець зумовив участь такої особи чи кількох осіб в одному чи більше актах сексуального характеру.

МКС, Рішення суду у справі Онгвена, пар. 2715

Злочин сексуального рабства є конкретною формою злочину 'поневолення', що передбачає покарання за обмеження або контроль виконавцем сексуальної автономії потерпілої особи, яка перебуває в стані поневолення. Злочин сексуального рабства, незалежно від того, чи є він злочином проти людяності або воєнним злочином, вважається вчиненим, коли виконано матеріальний елемент поневолення, і виконавець також зумовив участь такої особи або осіб до вчинення одного або більше актів сексуального характеру.

В. Примушування до проституції

Згідно з Римським статуттом, елементами воєнного злочину примушування до проституції є:³⁸

- Виконавець зумовив участь однієї чи кількох осіб до вчинення акту сексуального характеру, і зробив це шляхом:
 - Застосування сили;
 - погрози застосування сили чи примусу;
 - використовуючи середовище примусу, або нездатність такої особи чи осіб надати справжню згоду;
- Виконавець або інша особа отримала чи очікувала отримати матеріальну або іншу вигоду в обмін на дії сексуального характеру або у зв'язку з ними.

Застосування фізичної сили не є елементом цього злочину (перехресне посилання на **Розділ II.A Модуля 4**). Натомість потерпілу особу можуть примушувати до проституції погрозами, залякуванням, вимаганням та іншими формами примусу, які ґрунтуються на страху або відчаї і можуть становити примус.³⁹ Злочин примушування до проституції може також охоплювати ситуації, в яких особа змушена здійснювати сексуальні дії, щоб отримати щось необхідне для виживання або уникнути подальшої шкоди. Елементи цього злочину не

³⁷ Див. МКС Елементи злочинів, 8(2)(b)(xxii)-2.

³⁸ Див. МКС Елементи злочинів, 8(2)(b)(xxii)-3.

³⁹ Рішення суду у справі Онгвена, пар. 2710; Рішення суду у справі Нтагани, параграфи 934-935; Рішення суду у справі Катанги, пар. 965; Рішення суду у справі Бемби, араграфи 105-106.

вимагають, щоб виконавець вчинив сексуальний акт, достатньо, щоб він змусив потерпілу особу вчинити сексуальний акт з собою або з іншою особою.

У ситуаціях, коли докази самі по собі не задовольняють контекстуальні елементи воєнного злочину (див. **Розділ II.A Модуля 3**), такі випадки все одно слід документувати та розслідувати, оскільки до них можуть бути причетні злочинні мережі, пов'язані з окупаційними військами, які займаються торгівлею людьми та іншими формами експлуатації. Альтернативним звинуваченням може бути "торгівля людьми", що суперечить статті 149 Кримінального кодексу, або втягнення особи в заняття проституцією за статтею 303.

Примушення до проституції може бути однією з ознак власності, що вказує на сексуальне рабство (див. вище). Визнано, що в умовах збройного конфлікту "більшість фактичних сценаріїв, які можна описати як примушування до проституції, також можуть бути прирівняні до сексуального рабства".⁴⁰ Приймаючи рішення про пред'явлення обвинувачення, використовуючи контекстний підхід, слід враховувати, який злочин найбільш адекватно відображає весь обсяг шкоди, заподіяної потерпілій особі: тобто, у випадку примушення до проституції основна увага приділяється вигоді, яку отримують виконавці, а у випадку сексуального рабства - повноваженням, пов'язаним із володінням.

Одним із прикладів ситуації примушення до проституції, яка не є сексуальним рабством, може бути ситуація, коли жінки змушені вдаватися до сексуальних актів в обмін на безпеку або інші засоби виживання. У таких випадках жінка може вільно піти додому або втекти, але контекст збройного конфлікту все одно означає, що її примушують до проституції. У такій ситуації необхідний ретельний контекстний аналіз фактів, щоб визначити відповідне звинувачення.

С. Примусова вагітність

Згідно з [Римським статутом](#), злочин примусової вагітності має вузьке визначення і вимагає наявності фізичних і психічних елементів, які виходять **за рамки** акту насильницького запліднення. Елементами цього злочину є

- те, що виконавець тримав в ув'язненні одну або більше жінок, яких примусово зробили вагітними, з наміром вплинути на етнічний склад будь-якого населення або здійснити інші серйозні порушення міжнародного права.

Таким чином, злочин має складатись із двох матеріальних елементів – **ув'язнення та примусове запліднення**.

- Поняття "ув'язнення" не має трактуватись конкретно. Воно не означає тримання під замком, а може включати в себе обмеження, які на практиці означають, що людина не може покинути приміщення

⁴⁰ ЕКОСОЦ, [Сучасні форми рабства: систематичні зґвалтування, сексуальне рабство і схожі з рабством практики під час збройних конфліктів](#), пар. 33.

МКС, Рішення суду у справі Онгвена, пар. 2723

Злочин примусової вагітності, незалежно від того, чи є він злочином проти людяності або воєнним злочином, вчинений тоді, коли виконавець "ув'язнив одну або більше жінок, примусивши їх завагітніти". Насильницьке зачаття жінки може відбутися до або під час незаконного ув'язнення. Виконавець не обов'язково повинен особисто зробити потерпілу насильно вагітною - ув'язнення жінки, яка завагітніла насильно від іншої особи, є необхідною і достатньою умовою для вчинення злочину примусової вагітності.

Злочин примусової вагітності також вимагає, щоб виконавець вчинив злочин з **конкретним наміром** або вплинути на етнічний склад будь-якого населення, або здійснити інші серйозні порушення міжнародного права. Відповідно, виконавець повинен мати намір обмежити свободу потерпілої особи (див. **Розділ III Модуля 3**) і зробити це з одним із двох конкретних намірів.

Примусова вагітність може бути однією з ознак власності, що вказує на сексуальне рабство.

У ситуаціях, коли докази не задовольняють контекстуальні елементи воєнного злочину примусової вагітності, альтернативним звинуваченням може бути "торгівля людьми" всупереч статті 149 Кримінального кодексу, яка містить примітку про те, що експлуатація людини включає примусову вагітність.

D. Примусова стерилізація

Згідно з Римським статутом, елементами воєнного злочину примусової стерилізації є:

Виконавець позбавив одну чи більше осіб біологічної можливості, і

- Така дія не була виправдана медичним або лікарняним лікуванням відповідної особи чи осіб, а також не була здійснена за їхньою справжньою згодою.

На відміну від інших воєнних злочинів сексуального насильства, які розглядаються МКС, відсутність справжньої згоди є елементом примусової стерилізації. Примусова стерилізація може бути кваліфікована як геноцид (якщо вона була вчинена з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку), однак вона також може бути кваліфікована як воєнні злочини каліцтва, катування або жорстоке і нелюдське поводження (див. **Розділи IV.E, IV.A та IV.B цього модуля**).

IV. Інші міжнародні злочини пов'язані із сексуальним насильством

Учасники повинні знати про різні стратегії обвинувачення за вчинення СНПК. У деяких випадках звинувачення за окремими статтями про СНПК (про які йшлося

вище) може найбільш адекватно відображати сексуальну природу заподіяної шкоди. З іншого боку, звинувачення в СНПК за іншою статтею може точніше відображати різні форми СНПК та цілі, що стоять за ними, а також забезпечувати розгляд цих злочинів у контексті та у зв'язку з більш широким спектром порушень.

Докази СНПК можуть бути також актуальними у доведенні елементів ряду інших міжнародних злочинів, включно з (у певних контекстах):

- Воєнний злочин катування;
- Воєнний злочин нелюдського поводження;
- Воєнний злочин заподіяння великих страждань;
- Воєнний злочин каліцтва;
- Воєнний злочин депортації та насильницького переміщення;
- Воєнний злочин посягання на людську гідність;
- Злочин проти людяності поневолення;
- Злочин проти людяності переслідування;
- Злочин проти людяності інших негуманних дій;
- Геноцид шляхом заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи психічної шкоди.

Нормативно-правова база, що лежить в основі цих злочинів, викладена в [роздатковому матеріалі "Правові рамки інших міжнародних злочинів"](#).

У цьому розділі ми обговоримо **деякі** з цих конкретних варіантів обвинувачення, в тому числі як потенційні альтернативи обвинуваченню у конкретних злочинах сексуального насильства.

А. Воєнний злочин катування

Катування прирівнюються до воєнного злочину, який може переслідуватися за статтею 438 ККУ. Стаття 438 Кримінального кодексу України ("ККУ") прямо вказує на "жорстоке поводження з військовополоненими або цивільними особами", під яке підпадає воєнний злочин катування. Катування є серйозним порушенням Женевських конвенцій (див., наприклад, статтю 130 Третьої Женевської конвенції та статтю 147 Четвертої Женевської конвенції) і є кримінальним злочином згідно із міжнародним звичаєвим правом, а також статтею 8(2)(а)(ii)-1 [Римського статуту](#). Катування також заборонені [Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання](#) (Конвенція проти катувань), учасницею якої є Україна. Катування також заборонені статтею 127 ККУ як звичайний кримінальний злочин.

Елементи катувань як воєнного злочину, визначені МКС, відрізняються від визначення, що міститься в Конвенції проти катувань. Зокрема, стаття 1 Конвенції вимагає, серед іншого, щоб державна посадова особа або особа із офіційними повноваженнями, підбурювала, давала згоду або мовчазну згоду на вчинення дії. Згідно з МЗП, МКП та [Римським статутом](#), воєнний злочин катування не вимагає наявності цього елемента. Це також відповідає елементам ст. 127 ККУ.

Відповідно елементи, що наведені нижче, є елементами, що містяться у звичайовому міжнародному праві/МКП/Римському статуті, які в кінцевому підсумку можуть бути встановлені у легший спосіб, ніж шляхом застосування визначень, наведених у Конвенції проти катувань.

Елементами воєнного злочину катування є:

- Виконавець завдав серйозного фізичного чи психічного болю або страждань одній чи більше особам;
- Виконавець завдав болю чи страждань з такою метою як: отримання інформації або зізнання, покарання, залякування чи примусу чи з будь-якої іншої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду; та
- Така особа чи особи були захищені однією чи кількома Женевськими конвенціями від 1949 року і виконавець знав про їхній захищений статус

Колишні фахівці МКТЮ зробили низку зауважень щодо переслідування сексуального насильства як катування:

- Сексуальне насильство, вчинене в середовищі примусу, наприклад, у в'язниці, майже завжди переслідує заборонені цілі: залякування, примус, покарання, дискримінація або отримання інформації;
- СНПК часто є дискримінаційним за ознакою статі. Докази дискримінаційної мети можуть, в певному контексті, підтримувати класифікацію сексуального насильства як злочину катування;
- Будь-які сексуальні мотиви, що стоять за діями, не замінюють заборонену мету, тобто залякування, примус, покарання, дискримінацію або отримання інформації;⁴¹ та
- Один акт сексуального насильства може бути стратегічно використаний для однієї із заборонених цілей.⁴²

МКС, Рішення суду у справі Онгвена, пар. 2701

Тяжкість передбачає значний ступінь болю та страждань і може бути спричинена як окремою дією, так і сукупністю дій, якщо їх розглядати в цілому. Це можна оцінити лише в кожному конкретному випадку в світлі всіх обставин справи. Не обов'язково доводити, що біль або страждання пов'язані з конкретним фізичним ушкодженням (наприклад, відмовою органів), порушенням функції організму або смертю. Біль і страждання можуть бути як фізичними, так і моральними. Наслідки катувань не обов'язково повинні бути видимими, а травма не повинна бути постійною.

МКТЮ, Рішення суду у справі Делаліча та ін., пар. 471.

Фундаментальна відмінність щодо мети, з якою застосовуються катування, полягає в тому, що існує різниця між 'забороненою' метою та суто приватною метою. Обґрунтуванням цієї відмінності є те, що заборона катувань не

⁴¹ Див. наприклад, Рішення суду у справі Делаліча, ст. 191-192.

⁴² Брамерц та Джарвіс ст. 187-188

стосується приватної поведінки, яка зазвичай санкціонована національним законодавством. Зокрема, зґвалтування та інші сексуальні напади часто називають "приватними", що унеможливає їх покарання відповідно до національного чи міжнародного права. Однак такі дії можуть відповідати цілеспрямованим вимогам катувань, оскільки під час збройних конфліктів цілеспрямовані елементи залякування, примусу, покарання або дискримінації часто можуть бути невід'ємними компонентами поведінки, таким чином підпадаючи під визначення катувань.

Тоді як фізичний чи моральний біль чи страждання повинні бути сильними, не існує чіткого критерію, який би встановлював граничну межу болю чи страждань, необхідну для того, щоб діяння вважалось катуванням.⁴³ Визначення залежить від контексту.

Дослідження щодо чоловіків, потерпілих від СНПК і катування у сирійських місцях несвободи показує, зокрема, що постраждалі стикаються і з гострими і з довготривалими наслідками для фізичного і психічного здоров'я. У них проявляється цілий ряд негайних симптомів, таких як гострий біль, кровотеча, порушення сну, страх, смуток і тривожність під час ув'язнення.⁴⁴ З часом, коли гострі симптоми зменшують інтенсивність, повідомляється про проблеми зі шрами, хронічним болем, нав'язливими спогадами, униканням, відсутністю довіри, самоізоляцією, гнівом, низькою самооцінкою та сексуальною дисфункцією, що істотно впливає на довгострокове благополуччя та соціальні взаємовідносини постраждалих.⁴⁵

Нижче наведено невичерпний, ілюстративний перелік прикладів сексуального насильства, які судові палати МКТЮ визнали катуванням, з огляду на контекст, у широкому розумінні цього слова.

- нанесення ударів по геніталіях потерпілої особи;⁴⁶
- піддавання потерпілої особи до сексуального залякування чи насильства, включно із погрозами відрізати жінці груди;⁴⁷
- сексуальне насильство над утримуваними;⁴⁸
- примушування потерпілої особи до споглядання сексуального нападу солдата на іншу потерпілу особу;⁴⁹
- примушування потерпілої особи оголитися;⁵⁰
- погрози сексуального насильства;⁵¹ та

⁴³ [Апеляційне рішення](#) у справі Налетеліча, пар. 299.

⁴⁴ Ківлагян та ін, [Довготривалі фізичні та психологічні симптоми сирійських чоловіків, які були піддані ув'язненню, сексуальному насильству пов'язаному з конфліктом та катуванням: когортне дослідження еволюції самоповідомлених симптомів](#), січень 2024, eClinicalMedicine т 67, стор. 7.

⁴⁵ Там же, стор. 8.

⁴⁶ [Рішення суду](#) у справі Квочки та ін., параграфи 98, 108, 229, 234, 319-321, 408, 415, 419-420, 470, 504.

⁴⁷ [Прокурор проти Мартіча](#), IT-95-11-T, [Рішення суду](#), 12 червня 2007 ('[Рішення суду](#) у справі Мартіча'), параграфи 288, 454-455, 477, 480, 518.

⁴⁸ Рішення суду у справі Фурундзії, параграфи 267, 87, 127, 268.

⁴⁹ Рішення суду у справі Фурундзії, параграфи 267-268.

⁵⁰ [Рішення суду](#) у справі Брджанина параграфи 1013, 524, 538, 998, 1050, 1061.

⁵¹ [Рішення суду](#) у справі Квочки та ін., параграфи 560-561.

- примушування потерпілої особи довести, що у неї менструація.⁵²

Примітка для інструкторів

Обговоріть з учасниками приклади з їхньої роботи, які можуть становити СНПК, а також те, чи запропонували б вони кваліфікувати їх як злочин катування.

В. Воєнний злочин нелюдського поводження

Нелюдське поводження є воєнним злочином, який може переслідуватися за статтею 438 ККУ. Стаття 438(1) Кримінального кодексу України ("ККУ") прямо вказує на "жорстоке поводження з військовополоненими або цивільними особами", під яке підпадає воєнний злочин нелюдського поводження. Це є серйозним порушенням Женевських конвенцій (див., наприклад, статтю 130 третьої Женевської конвенції та статтю 147 четвертої Женевської конвенції) і є кримінально караним відповідно до міжнародного звичаєвого права (МЗП), а також статті 8(2)(а)(ii)-2 [Римського статуту](#).

Згідно з Римським статутом, елементами воєнного злочину нелюдського поводження є:

- Виконавець наніс серйозний фізичний чи ментальний біль одній чи більше осіб; та
- Така особи чи особи були захищені однією чи кількома Женевськими конвенціями 1949 року.

Нелюдське поводження визначається як дія або бездіяльність, що спричиняє серйозні психічні чи фізичні страждання або травми, або є серйозним посяганням на людську гідність.⁵³ Нелюдське поводження не обов'язково повинно застосовуватися з забороненою метою (наприклад, для отримання інформації чи зізнання або для покарання потерпілої особи), а також не вимагає участі державного службовця або особи, яка має офіційні повноваження.⁵⁴ Юридичний висновок про факт катувань або нелюдського поводження відображає всебічний аналіз ситуації і залежить від індивідуальних обставин кожної справи та особливостей потерпілого.

С. Воєнний злочин умисного заподіяння великих страждань

Умисне заподіяння сильних страждань є воєнним злочином, який може переслідуватися за статтею 438 ККУ. Стаття 438(1) Кримінального кодексу України ("ККУ") прямо вказує на "жорстоке поводження з військовополоненими або

⁵² [Рішення суду](#) у справі Квочки та ін., параграфи 105, 415, 419-420, 470, 504, 578-579, 691, 752-753.

⁵³ Див. наприклад., *Прокурор проти Делаліча та ін.*, Рішення суду, параграфи 442 та 543; *Прокурор проти Кордіча та Серкеза*, Апеляційне рішення, пар. 39; *Прокурор проти Налетіліча та Мартіновіча*, Рішення суду, пар. 342; *Прокурор проти Крстіча*, Рішення суду, пар. 513.

⁵⁴ Див. наприклад., МКС [Елементи злочинів](#), стаття 8(2)(а)(ii)-2. Порівняйте з другим елементом воєнного злочину катування: МКС [Елементи злочинів](#), стаття 8(2)(а)(ii)-1, другий елемент.

цивільним населенням", під яке може підпадати воєнний злочин у вигляді умисного заподіяння сильних страждань. Це є серйозним порушенням Женевських конвенцій (див., наприклад, статтю 130 Третьої Женевської конвенції та статтю 147 Четвертої Женевської конвенції) і є кримінальним злочином згідно зі міжнародним звичаєвим правом (МЗП), а також статтею 8(2)(а)(iii) [Римського статуту](#).

Згідно з Римським статутом, елементами воєнного злочину умисного заподіяння сильних страждань є:

- Виконавець заподіяв сильний фізичний чи ментальний біль або страждання, або серйозні травми тілу та здоров'ю однієї чи більше осіб;
- Така особа чи особи були захищені однією чи кількома Женевськими конвенціями 1949 року.

МКТЮ, Судове рішення у справі Кордіча та Черкеза, пар. 244

[...] Палата погоджується з висновками Судової палати у справі Челебічі, яка постановила, зокрема, що склад цього злочину охоплює не лише фізичні, але й психічні страждання. Більше того, Судова палата у справі Челебічі постановила, що терміни "значні" та "тяжкі", які кваліфікують терміни "страждання" та "тілесні ушкодження", відповідно, вимагають лише встановлення того, що конкретний акт жорстокого поводження повинен спричинити страждання або тілесні ушкодження необхідного рівня тяжкості, щоб підпадати під ознаки цього злочину,

D. Воєнний злочин посягання на людську гідність

Посягання на людську гідність є воєнним злочином, який може переслідуватися за статтею 438 ККУ. Стаття 75(2)(b) Додаткового протоколу I забороняє "посягання на особисту гідність, зокрема, принизливе і таке, що принижує гідність, поводження, примушування до проституції та будь-які форми непристойних посягань", і такі посягання визначаються переважним принципом гуманного поводження, сформульованим у статті 27 Четвертої Женевської конвенції.⁵⁵ Вони є кримінально караними згідно з міжнародним звичаєвим правом (МЗП), а також статтею 8(2)(b)(xxi) [Римського статуту](#).

Згідно з Римським статутом, елементами воєнного злочину посягання на людську гідність є:

- Виконавець принизив, образив або іншим чином зневажив гідність однієї чи більше осіб; та

⁵⁵ [Додатковий протокол I](#), стаття 75(2)(b); [Четверта Женевська конвенція](#), Стаття 27. Див. також, МКЧХ, База даних Міжнародного Звичаєвого Гуманітарного права, [Правило 90. Катвання та жорстоке, нелюдське та принижуюче поводження](#); Дж. Пікетт (ред.), [Женевські конвенції від 12 серпня 1949: Коментарі: IV Женевська конвенція](#) (МКЧХ 1958), с. 201.

- Тяжкість приниження, образи чи іншої зневаги була такою, щоб вона могла бути загально визнаною як посягання на людську гідність.

Посягання на людську гідність “полягає в будь-якій дії або бездіяльності, яка, як правило, вважається такою, що спричиняє серйозне приниження, образи або іншим чином є серйозним посяганням на людську гідність”.⁵⁶ Наступні дії є прикладами діянь, що становлять посягання на людську гідність:

- примусовий інцест;⁵⁷
- Примушення жінки ходити на людях в одній блузці та спідній білизні, а потім ножом зрізати з неї білизну;⁵⁸
- Вилучення плоду з утроби матері;⁵⁹
- Створення умов постійного страху перед фізичним, психічним або сексуальним насильством над утримуваними⁶⁰ та
- Примушування ув'язнених випорожнюватись в їхньому одязі⁶¹

Е. Каліцтво

Каліцтво статевих органів є формою сексуального насильства, спрямована проти осіб **всіх статей**, яка безпосередньо впливає на їхні статеві органи або статеву функцію. Кримінальна відповідальність за каліцтво статевих органів в Україні передбачена статтею 121 ККУ (“умисне тяжке тілесне ушкодження”), під яким розуміється умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, або таке, що спричинило втрату будь-якого органу чи його функції.

Існує безліч варіантів обвинувачення за злочини, пов'язані з каліцтвом статевих органів:

1. Каліцтво статевих органів як воєнний злочин каліцтва

Каліцтво є серйозним порушенням Женевських конвенцій (наприклад, статті 13 Женевської конвенції III та статті 32 Женевської конвенції IV), а також заборонено статтями 11 та 75(2)(a)(iv) Додаткового протоколу I. Таке діяння також прирівнюється до катувань та нелюдського поводження, а також умисного заподіяння сильних страждань (див., наприклад, статтю 130 Третьої Женевської конвенції та статтю 147 Четвертої Женевської конвенції). Таким чином, каліцтво статевих органів може розглядатися як порушення статті 438 ККУ і може бути пред'явлено обвинувачення за цією статтею.

Фізичне каліцтво осіб, які перебувають під владою супротивної сторони, що спричиняє смерть або серйозно загрожує здоров'ю таких осіб під час

⁵⁶ Апеляційне рішення у справі Кунарака параграфи 161-163.

⁵⁷ МКТР, [Рішення щодо клопотань про винесення виправдувального рішення](#) у справі Багосори пар. 40.

⁵⁸ МКС, [Рішення про підтвердження звинувачень](#), у справі Катанги та Нгудйоло Чуї, параграфи 375, 377

⁵⁹ МКТР, [Рішення щодо клопотання про виправдовувальний вирок](#) у справі Багосори пар. 40.

⁶⁰ МКТЮ, [Рішення суду](#) у справі Квочки та ін., пар. 173

⁶¹ МКТЮ, [Рішення суду](#) у справі Квочки та ін., пар. 173.

міжнародного збройного конфлікту, також визнається воєнним злочином відповідно до статті 8(2)(b)(x) [Римського статуту](#).

Згідно із Римським статутом, елементами воєнного злочину каліцтва є:

- Виконавець піддав каліцтву одну чи більше осіб, зокрема, зокрема шляхом непоправного знівечення особи чи осіб, або шляхом непоправного каліцтва чи видалення органа.
- Діяння спричинило смерть або серйозно нашкодило фізичному чи ментальному здоров'ю такої особи чи осіб.
- Діяння не було виправдане ні медичним, стоматологічним чи лікарняним лікуванням вказаних особи чи осіб, ані було здійснене в інтересах таких осіб.
- Така особа чи особи були під владою супротивної сторони.

Каліцтво статевих органів також може охоплюватися звичайним злочином каліцтва, передбаченим статтею 121 ККУ ("умисне тяжке тілесне ушкодження"), під яким розуміється умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, або таке, що спричинило втрату будь-якого органу чи його функцій. Ця національна норма також може бути використана для тлумачення елементів цього злочину.

2. Каліцтво статевих органів як воєнний злочин катування

Каліцтво статевих органів зазвичай вважається злочином катування, що є серйозним порушенням Женевських конвенцій і може бути кваліфіковане за статтею 438 ККУ. Визначення воєнного злочину катування див. вище у **розділі IV.A.** щодо визначення воєнного злочину катування.

3. Каліцтво статевих органів як воєнний злочин сексуального насильства

Випадки каліцтва статевих органів можуть бути кваліфіковані за статтею 438 ККУ як воєнний злочин "будь-якої іншої форми сексуального насильства", що суперечить статті 27 Четвертої Женевської конвенції та статті 75 Додаткового протоколу 1. Визначення воєнного злочину сексуального насильства див. вище у **розділі II.** щодо визначення воєнного злочину сексуального насильства.

Міжнародні суди неодноразово визнавали, що каліцтво або інше ушкодження статевих органів є актом сексуального насильства.⁶²

⁶² Прокурор проти Квочки та ін., [Рішення](#), пара 180 та fn. 343; Прокурор проти Сесая та ін., Рішення, параграфи 1208, 1307- 1309, 1347, 1352, 2063 та ст. 677-678, 680-682, 684-685 (кожен обвинувачений визнаний винним у воєнних злочинах тероризму та посяганні на людську гідність за такі дії, як "перерізання ножом [статевих органів] кількох цивільних осіб чоловічої та жіночої"); Прокурор проти Каєлієлі, Рішення суду, параграфи 936, 678, 683, 934-40, 942 (дізнавшись, що Інтерахамбе здійснювали звалтування та сексуальні напади, що є нелюдськими діями, включаючи "відрізання жіночих грудей і облизування їх, а також проколювання жіночих статевих органів списом"); Прокурор

МКТЮ, Рішення суду у справі Квочки, пар. 180

[...] Сексуальне насильство є ширшим поняттям, ніж зґвалтування, і включає такі злочини, як сексуальне рабство або домагання.

Посилання 383: Сексуальне насильство також включає такі злочини, як каліцтво, примусовий шлюб і примусовий аборт, а також гендерні злочини, прямо перераховані в Статуті МКС як воєнні злочини і злочини проти людяності, а саме "зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація" та інші подібні форми насильства.

4. Каліцтво статевих органів як воєнний злочин нелюдського поводження

Каліцтво статевих органів може також кваліфікуватися за статтею 438 ККУ як воєнний злочин нелюдського поводження, що є серйозним порушенням Женевських конвенцій. Визначення воєнного злочину нелюдського поводження див. вище у **розділі IV.B.** щодо визначення воєнного злочину нелюдського поводження.

5. Каліцтво статевих органів як воєнний злочин насильницької стерилізації

Каліцтво статевих органів як для жінок, так і для чоловіків часто призводить до безповоротної втрати репродуктивної здатності. Відповідно, у відповідних випадках прокурори можуть розглянути можливість окремого обвинувачення каліцтва статевих органів за статтею 438 ККУ як насильницької стерилізації. Визначення воєнного злочину насильницької стерилізації див. вище у **розділі III.D.** щодо визначення воєнного злочину насильницької стерилізації.

6. Каліцтво статевих органів як акт геноциду

Врешті, у відповідних випадках, каліцтво статевих органів може бути кваліфіковане як акт геноциду за статтею 442 ККУ, яка охоплює геноцид шляхом "заподіяння тяжких тілесних ушкоджень" або шляхом "зменшення чи запобігання дітонародженню" групи, проти якої спрямовані ці дії. Для цього потрібні докази того, що розслідувані дії вчинені з конкретним наміром виконавця знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.

проти Країшніка, Апеляційне рішення, параграфи 372, 800, 803-806, 1126 (Момчило Країшнік був визнаний винним у переслідуванні як злочині проти людяності за такі дії, як "сексуальне каліцтво [затриманих чоловіків]").

Г. Переслідування як злочин проти людяності

СНПК може також кваліфікуватися як злочин проти людяності переслідування, якщо воно вчиняється проти будь-якої ідентифікованої групи або колективу за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними або іншими ознаками, які загально визнані як неприпустимі згідно з міжнародним правом.

Переслідування як злочин проти людяності наразі не заборонений українським законодавством. Однак цей злочин може мати значення у справах, що розглядаються МКС, регіональними судами або іншими національними юрисдикціями, які інкорпоровали Римський статут у своє національне законодавство.

Переслідування як злочин проти людяності криміналізовано статтею 7(1)(h) Римського статуту, а його елементами є:

1. Всупереч міжнародному праву, виконавець серйозно позбавив одну або більше осіб основоположних прав.
2. Виконавець обрав таку особу чи осіб як мішень через приналежність до групи чи колективу або обрав групу чи колектив як такий.
3. Таке переслідування ґрунтувалося на політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних ознаках як це визначено в пункті 3 статті 7 Статуту, або інших ознаках, які загально визнано неприпустимими згідно з міжнародним правом.
4. Таке діяння було вчинене у зв'язку з будь-яким діянням, зазначеним у пункті 1 статті 7 Статуту, або будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду.

Сукупність порушень основоположних прав, розглянутих разом у світлі їх сукупного ефекту, повинна піднятися до рівня інших перелічених злочинів проти людяності, для того, щоб кваліфікуватися як переслідування. Це означає, що переслідування може охоплювати низку різних форм сексуального насильства, окрім зґвалтування, включно з, наприклад, сексуальними дотиками, каліцтвом геніталій, побиттям геніталій, погрозами, примусовим оголенням та іншими діями сексуального характеру, що принижують гідність.

Модуль 6

Не нашкодь

Мета навчання:

- Поглибити розуміння прав людини потерпілих від СНПК та інших серйозних порушень.
- Розробити та впровадити політику і процедури поведінки з цими потерпілими відповідно до стандартів, що охоплюються принципом “Не нашкодь”, зокрема, інформованої згоди.

Тривалість модуля:

- від 90 до 120 хвилин

Для цього модуля інструктори можуть звернутися до таких джерел:

- [Презентація з 14-ї сесії онлайн тренінгу на тему “Принцип Не нашкодь”](#).
- [Запис презентації з 14-ї сесії онлайн тренінгу на тему “Принцип Не нашкодь”](#).
- [Кодекс Мурад \(Всі принципи\)](#)
- [Друга редакція Міжнародного протоколу про документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), Розділ IV, Розділи 7 і 8.
- Інструментарій ІІСІ для інструкторів з розслідування/документування СГЗН: [навчальні матеріали](#), що додаються до [Другої редакції Міжнародного протоколу про документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), (видання березня 2017 року)
- [Документування міжнародних злочинів та порушень прав людини з метою притягнення до відповідальності: Посібник для організацій громадянського суспільства](#), Додаток 3.
- [Стамбульський протокол: Посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведінки або покарання](#) (Управління Верховного комісара ООН з прав людини, 2022), ст. 36, 41, 85, 144.

- [Шаблон оцінки загроз та ризиків](#)
- [Посібник для роботи з випадками гендерно зумовленого насильства](#)
- [Посібник для роботи з випадками гендерно зумовленого насильства \(Центр з питань прав людини, гендеру і міграції, 2022\)](#)
- [Посібник EHRAC: Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні – шляхи забезпечення відновлення порушених прав \(European Human Rights Advocacy, 19 квітня 2023\)](#)
- [Робота з жертвами сексуального насильства в умовах збройного конфлікту: Посібник для фахівців з психологічної допомоги та екстреного реагування в Україні \(Проект Ради Європи "Подолання насильства проти жінок в Україні", 2021-2022\)](#)

Контекст

Ґрунтуючись на міркуваннях безпеки та гідності постраждалих, “Не нашкодь” – це етичний принцип, який вимагає від тих, хто працює з потерпілими від сексуального насильства та інших тяжких злочинів, усвідомлювати можливий негативний вплив, який може мати їхнє втручання під час розслідування/документування тяжких злочинів на потерпілих, свідків, суспільство в цілому, а також на їхніх колег і співробітників. Це вимагає від слідчих і осіб, які займаються документуванням, усвідомлення шкоди, яку може спричинити такий вплив, і вживання заходів, що запобігають або мінімізують цей вплив.⁶³

В основі принципу “Не нашкодь” закладено повагу до автономії потерпілих та їхніх прав і можливостей ухвалювати найкращі для себе рішення щодо всіх аспектів їхньої взаємодії з суб'єктами кримінального правосуддя з будь-якого напрямку. Це означає, що реалізація принципу “Не нашкодь” не обов'язково означає, що не слід документувати показання потерпілої особи щодо злочину, від якого така особа постраждала; це означає, що питання про те, чи документувати і як саме, є особистим рішенням потерпілої особи.⁶⁴ Для того, щоб ухвалити таке рішення, потерпіла особа має самостійно вирішити, чи здійснювати документування, і якщо так, то яким чином.

Тому обмін інформацією, інформована згода та мінімізація наслідків є ключовими для ефективної реалізації принципу “Не нашкодь”.

Ця інфографіка відтворена з [презентації Модуля 7](#), що є частиною посібника “Інструментарій для інструкторів з розслідування/документування СГН: навчальні матеріали, що супроводжують Міжнародний протокол про документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту” (видання березня 2017 року).

І. Інформована згода

Інформована згода – це згода, яка є чітко вираженою, добровільно наданою і заснована на чіткому усвідомленні та розумінні фактів і наслідків певної дії.⁶⁵ Інформована згода має п'ять складових. Вона має бути: інформованою, чітко

⁶³ [Протокол PSVI](#), с. 85.

⁶⁴ [Модуль 7](#), Презентація, [Інструментарій для інструкторів з розслідування/документування СГН: навчальні матеріали, що супроводжують Міжнародний протокол з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту \(видання березня 2017 р.\)](#). Див. також, зокрема, [Кодекс Мурад: Принцип 2: Директиву 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р. про встановлення мінімальних стандартів щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів](#) (Директива про права потерпілих).

⁶⁵ [Канадська концепція взаємодії поліції щодо реагування на сексуальне насильство](#), 2019, с.18.

вираженою, добровільною, конкретною та безперервною. Ці складові описані нижче.

А. Інформована

Цей елемент передбачає, що потерпілим від СНПК, які бажають повідомити про злочин, надається повна, чітка та правдива інформація про таке (серед іншого):

- 1) **їхні законні права та обов'язки** (у тому числі, за можливості, про їхнє право подати позов про відшкодування шкоди, як це передбачено КПК України);
- 2) **яким чином** повідомлення про злочин буде пов'язане з поширенням персональної та чутливої інформації;
- 3) **чому** поширення цієї інформації буде необхідним;
- 4) **як** їхня персональна та чутлива інформація буде використовуватися, збиратися та конфіденційно зберігатися, а також будь-які **обмеження** цієї конфіденційності;
- 5) **ризик**, які використання, поширення або публічне розголошення цієї інформації може становити для їхньої безпеки та захисту;
- 6) **коли і чому** обмін цією інформацією може бути необхідним, і кому ця інформація може бути передана;
- 7) **які варіанти захисту потенційно доступні** для зменшення шкоди у випадку розголошення інформації
- 8) **які** служби підтримки доступні для них;
- 9) **їхнє право** вибору, **наскільки це можливо**, не брати участь у будь-якій або всіх частинах кримінального провадження, не відповідати на запитання, не надавати інформацію, відмовитися, відкликати згоду або додати умови чи застереження до своєї згоди.⁶⁶

Принципи, що закладені в основу цих рекомендацій, містяться в [Кодексі Мурад](#).

Хоча вищенаведена інформація може бути надана в усній або письмовій формі (бажано і в тій, і в іншій), вона **повинна** бути викладена простою і зрозумілою для потерпілої особи мовою, з урахуванням її особистих характеристик, вразливих місць та будь-яких факторів, які можуть вплинути на її здатність розуміти або бути зрозумілою.⁶⁷ Інформована згода – це процес.⁶⁸ Це означає, що хоча письмовий шаблон може бути корисним для осіб, що здійснюють документування, для забезпечення узгодженості інформації, що надається, без активного діалогу між особою, що документує, та її співрозмовником, який відповідає на всі запитання, його рідко буває достатньо.

⁶⁶ [Протокол PSVI](#), с. 91; [Ефективне розслідування, судовен переслідування та судовий розгляд справ про сексуальне насильство: Посібник для фахівців-практиків у Грузії](#), с. 33.

⁶⁷ Там само, [Протокол PSVI](#), с.с. 90-91.

⁶⁸ [Там само](#), с. 91.

Інформування постраждалих від СНПК в Україні про можливі шляхи відшкодування

Постраждалі від СНПК мають право подавати індивідуальні звернення стосовно відповідальності Держави за порушення їхніх прав до Європейського Суду з прав людини і деяких організацій ООН, зокрема Комітету ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації проти жінок (CEDAW), Комітету ООН з прав людини (КПЛ ООН), Комітету ООН проти катувань та Комітету ООН із ліквідації расової дискримінації (CERD).⁶⁹

Стосовно кримінальних проваджень, тут право на індивідуальне звернення відсутнє, оскільки такі провадження передбачені стосовно кримінальної відповідальності за СНПК, вчинене фізичними особами, а не державами. Такі кримінальні провадження можна пробувати передавати на розгляд Міжнародного кримінального суду, що з національного рівня робить Офіс Генерального прокурора України, або можна переслідувати на національному рівні в інших державах за принципом універсальної юрисдикції.⁷⁰

Повну інформацію про практичні особливості кожного з підходів до відшкодування див. у [Посібнику EHRAC](#), варто її враховувати у наданні консультацій клієнтам.

В. Добровільна

Інформована згода не може бути отримана шляхом примушування. Особи, що здійснюють документування, не повинні примушувати потерпілих ділитися персональною або чутливою інформацією. Вони не мають права прямо чи опосередковано пропонувати потерпілим доступ до будь-яких благ, як-от до допомоги або захисту, в обмін на інформацію.⁷¹ Для учасників, які виступають у ролі представників потерпілих, це означає, що вони повинні переконатися, що потерпілі розуміють, що у них є вибір щодо участі в опитуванні, що цей вибір може бути реалізовано або відкликано в будь-який час, і що їхній вибір поважається. Однак необхідно чітко пояснити опитуваним особам, що **КПКУ не передбачає безумовного права потерпілої особи відмовитися від участі в певних аспектах кримінального процесу**.

Цей елемент вимагає, щоб особи, які здійснюють документування, завжди пам'ятали про нерівне співвідношення можливостей між ними та тими, кого вони хотіли б опитати. Поясніть, що будь-яка підтримка, яку ви можете їм запропонувати, **не** залежить від того, чи нададуть вони свої свідчення.

⁶⁹ European Human Rights Advocacy Centre (EHRAC), [Посібник EHRAC: Сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, в Україні – шляхи забезпечення відновлення порушених прав](#), 19 квітня 2023.

⁷⁰ Там само, с. 10.

⁷¹ [Там само](#), с.с. 90-91.

С. Чітко виражена

Чітко виражена інформована згода є повною та чітко висловленою. Вона не має лишати жодних неясностей.⁷² В найкращому випадку, інформована згода має бути зафіксована (наприклад, у письмовому вигляді) особою, яка бере свідчення.

Д. Конкретна

Інформована згода має бути отримана щодо кожного конкретного виду діяльності, процесу або кожного поширення інформації. Це може охоплювати:

- 1) Фіксацію будь-якої персональної інформації (в тому числі під час першого повідомлення про злочин);
- 2) Проведення опитувань (дистанційно або особисто);
- 3) Ведення рукописного запису опитування;
- 4) Запис опитування в офіційному письмовому протоколі;
- 5) Відео- та/або аудіозапис опитування;
- 6) Фотографування (в тому числі членів сім'ї, їхнього будинку, майна або речей);
- 7) Проведення будь-яких фізичних, медичних оглядів та судово-медичних експертиз; або
- 8) Розкриття інформації третім особам, зокрема, міжнародним експертам або організаціям з проведення слідства.⁷³

Е. Безперервна

Зобов'язання отримувати інформовану згоду потерпілої особи продовжується на всіх етапах її участі у процесі притягнення до кримінальної відповідальності. З точки зору найкращих практик, це означає, що кожного разу, коли особи, які проводять документування, звертаються до потерпілої особи, то вони мають інформувати її про хід розвитку її ситуації та повторно підтверджувати, що вона не змінила своєї думки щодо продовження співпраці.⁷⁴

⁷² [Протокол PSVI](#), с.с. 90-91.

⁷³ Там само, с.с. 90-91.

⁷⁴ [Там само](#), с.с. 90-91.

Г. Фактори, які виключають інформовану згоду

Одним із найбільших ризиків для інформованої згоди є те, що особа не повністю розуміє надану їй інформацію.⁷⁵ Це посилює потребу в тому, щоб особи, що здійснюють документування, надавали цю інформацію в максимально простих і практичних формулюваннях.

II. Пом'якшення шкоди

Пом'якшення наслідків завжди починається з оцінки загроз і ризиків, яку слід проводити перед початком будь-якої слідчої дії. На основі оцінки загроз і ризиків особи, які здійснюють документування, можуть визначити необхідні заходи щодо пом'якшення шкоди. Хоча заходи з пом'якшення шкоди будуть, наскільки це можливо і практично доцільно, індивідуалізовані під особу, як опитують, вони, як правило, будуть належати до однієї з категорій, наведених нижче.

А. Оцінювання загроз та ризиків

Принцип "Не нашкодь" застосовується до того, як відбудеться будь-яке опитування чи інша активність. Оцінка ризиків – це перший і найважливіший крок, який можуть зробити особи, що здійснюють документування, щоб зменшити шкоду та могли відреагувати на неї.

Оцінка ризику складається з трьох компонентів. Вони проілюстровані та пояснені більш детально в [шаблоні оцінювання загроз та ризиків](#), а також більш детально розглянуті в [Протоколі PSVI](#) на с.с. 92-93.

В. Координація

Надмірне документування або повторні, непотрібні опитування можуть негативно вплинути на опитуваних та їхні сім'ї, а також на зусилля щодо забезпечення правосуддя та підзвітності. [Протокол PSVI](#) надає корисні приклади щодо деяких з цих впливів, а також заходів, яких може вжити громадянське суспільство, як окремі

⁷⁵ [Протокол PSVI](#), с. 90.

особи, так і організації, для покращення координації для пом'якшення шкоди.⁷⁶ Коли особи, які проходять навчання, підходять до нових завдань для розслідування або аналізу (індивідуально або як організації), їм пропонується розглянути ці та інші способи покращення координації для зменшення шкоди.

Одним із прикладів може бути створення єдиного контактного центру у відповідних підрозділах Офісу Генерального прокурора та Національної поліції для інформування різних організацій про хід певних тематичних, стратегічних та інших розслідувань, а також надання зворотного зв'язку про їхній внесок у ці розслідування.

С. Конфіденційність

Наступні пункти є доповненням до факторів, що розглядаються в рамках елементу "інформованості" інформованої згоди.

Під час обговорення конфіденційності з потерпілою особою/свідком:

запитайте

потерпілу особу/свідка, чи є у них якісь конкретні побоювання або пропозиції

поясніть

умови та обмеження конфіденційності

отримайте

їхню інформовану згоду на те, як їхня інформація може бути використана

надайте інформацію

про процедури, що діють у разі можливого порушення безпеки

запитайте та узгодьте з потерпілою особою/свідком

як вони хотіли б, щоб було дотримано конфіденційність

Питання конфіденційності розглядається в [Протоколі PSVI](#) на с.с. 95-97.

З точки зору організацій громадянського суспільства в Україні, дотримання конфіденційності як захід пом'якшення шкоди має враховувати низку міркувань, зокрема, таких:

- **вам потрібно буде зрозуміти, як чинне законодавство та процесуальні норми регулюють питання конфіденційності для потерпілих (та свідків) у кримінальних провадженнях.** Це дозволить вам виявити прогалини в законодавстві та практиці і розробити адвокаційні стратегії для їх усунення. Це також забезпечить вам можливість пояснити існуючі системи вашим

⁷⁶ [Міжнародний протокол з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), с.с. 93-94.

співрозмовникам. Це вимагатиме від вас постійної обізнаності щодо будь-яких змін у законодавстві та практиці, а також оцінки того, як вони вплинуть на тих, з ким ви працюєте; та

- **вам потрібно буде розробити внутрішню систему захисту інформації, щоб ви могли пояснити тим, з ким контактуєте, як вона працює, та ефективно її використовувати.** Це важливо для формування довіри. Крім того, під час опитування вам потрібно буде проактивно виявляти конкретні потреби потерпілих у захисті та оцінювати, якою мірою ви можете задовольнити ці потреби за допомогою доступних вам систем.

Важливо пам'ятати, що ви можете захищати особисту та конфіденційну інформацію ваших співрозмовників лише доти, доки вона перебуває у вашому володінні та під вашим контролем. Важливо, щоб вони про це знали.

Наприклад, розглянемо повідомлення про підозру. Чи повинні ви, як представники громадянського суспільства, інформувати потерпілих про те, що в разі публікації повідомлення про підозру у зв'язку з розслідуваними злочинами існує ризик оприлюднення їхніх персональних даних?

D. Перенавправлення

Як і у випадку з [Координацією](#), розглянутою вище, коли до інструкторів або їхніх організацій звертаються окремі потерпілі або вони мають справу з новими ситуаціями для розслідування, найкращою практикою буде з'ясувати, які служби або організації можуть працювати з ними для надання медичної, юридичної, психосоціальної або іншої підтримки, і бути готовими перенаправити до них своїх співрозмовників. Міркування щодо того, як побудувати шляхи до таких служб або мереж, розглядаються в [Протоколі PSVI](#) на с.с. 98-102.⁷⁷

⁷⁷ Див. також [Кодекс Мурад](#), зокрема Принципи 2 і 7.

Модуль 7

Опитування потерпілих і свідків

Мета навчання:

- Використовуючи методологію PEACE, учасники почуватимуться впевнено у застосуванні практик та процедур проведення опитувань, які забезпечать повноцінний доступ до правосуддя для потерпілих у безпечному, захищеному та пристосованому до їхніх індивідуальних потреб середовищі.
- Підвищення спроможності учасників підготувати та провести всебічні, змістовні опитування потерпілих (або свідків) від СНПК та інших міжнародних злочинів відповідно до визнаних міжнародних стандартів та практик.

Тривалість модуля:

- Мінімум 90 хвилин
- Навчальний час для цього модуля буде змінюватися відповідно до різних факторів, як-от додавання практичних вправ, спрямованих на посилення спроможності учасників впроваджувати деякі з практик, викладених у цьому модулі.

Для цього модуля інструктори можуть звернутися до таких джерел:

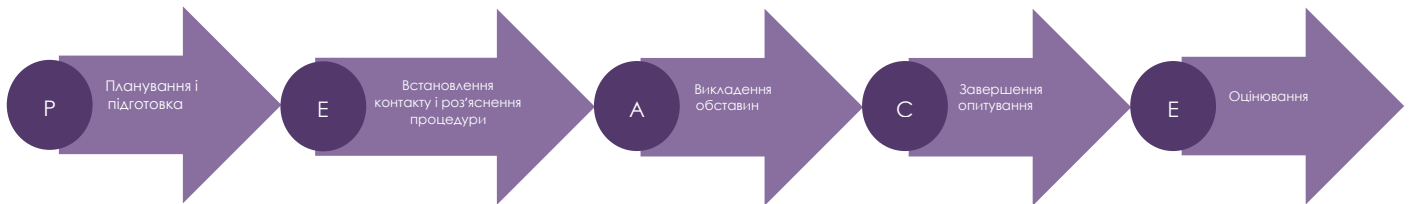
- [Презентація з 14-ї сесії онлайн тренінгу на тему “Принцип Не нашкодь”](#).
- [Запис презентації з 14-ї сесії онлайн тренінгу на тему “Принцип Не нашкодь”](#).
- [Кодекс Мурад \(Всі принципи\)](#)
- [Друга редакція Міжнародного протоколу про документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), Частина V, розділи 10, 11 та 12, Додатки 7 та 8.
- Інструментарій ІІСІ для інструкторів з розслідування/документування СГЗН: [навчальні матеріали](#), що додаються до [Другої редакції Міжнародного протоколу про документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), (видання березня 2017 року)
- Роздатковий матеріал [“Пам’ятка з проведення допиту”](#)

- [Отримання найкращих доказів у кримінальному провадженні](#) (Національна рада керівників поліції, січень 2022)
- [Документування міжнародних злочинів та порушень прав людини з метою притягнення до відповідальності: Посібник для організації громадянського суспільства](#), Розділ 5, Додаток 3.
- [Стамбульський протокол: Посібник з питань ефективного розслідування і документування фактів катувань та іншого жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання](#) (Управління Верховного комісара ООН з прав людини, 2022)
- [Посібник з документування серйозних порушень прав людини громадянським суспільством: принципи та найкращі практики](#) (Група міжнародного публічного права та політики (PILPG), 2016)
- [Керівні принципи розслідування пов'язаного з конфліктом сексуального та гендерно зумовленого насильства проти чоловіків та хлопців](#) (Інститут міжнародних кримінальних досліджень, 2016)
- [Ефективне розслідування, переслідування та судовий розгляд проваджень про сексуальне насильство: Посібник для фахівців у Грузії](#) (Equality Now, 2021)
- [Допитування потерпілих від сексуального та гендерно зумовленого насильства](#) (WITNESS, 2013)
- [Посібник для роботи з випадками гендерно зумовленого насильства](#)
- [Бібліотека практики реагування поліції на насильство проти жінок](#) (Міжнародна асоціація шефів поліції)
- [Показання свідків у міжнародних судових процесах з прав людини: посібник з підготовки](#) (European Human Rights Advocacy Centre, вересень 2023)
- [Рекомендації ІІСІ щодо дистанційних опитувань](#) (серпень 2021)

Контекст

Під час опитування потерпілих та свідків учасники тренінгу повинні враховувати наведені нижче найкращі міжнародні практики для того, щоб зібрані ними свідчення могли бути використані у відповідних кримінальних провадженнях в Україні або інших європейських чи міжнародних юрисдикціях.

I. Використовуйте міжнародно визнану модель PEACE при проведенні опитувань

Як зазначено в **Модулі 6** вище, важливо, щоб учасники розуміли, що принцип “Не нашкодь” активується перед початком будь-якого опитування. Це означає, що оцінка загроз та ризиків буде невід’ємною частиною планування будь-якого опитування та розслідування.

Тому підходи до опитуваних повинні визначатися на основі оцінки ризиків і враховувати будь-які проблеми, пов’язані з конфіденційністю. Наприклад, врахуйте, що в їхньому індивідуальному контексті нетактовний або несподіваний підхід може викликати у них страх або змусити їх відчувати тиск щодо розмови з вами. Так, наприклад, вони можуть не знати, як про них дізнались або як вам стало відомо їхнє ім’я.

A. Планування і підготовка

- **Зберіть попередню інформацію** про обвинувачення, інші випадки, порушення та/або події на цій території, а також про опитувану особу (включно з будь-якими попередніми показаннями, які вона давала). Оцініть недоліки та прогалини у ваших доказах і визначте, яку цінність для вашого розслідування матимуть показання особи, яку ви маєте намір опитати. Ґрунтуючись на цьому, подумайте, чи дійсно вам потрібно проводити це опитування, і якщо так, то чому?
- **На основі зібраної вами інформації підготуйте план опитування**, в якому викладіть цілі опитування та перелік тем, які ви хочете обговорити. Цей план НЕ повинен бути шаблонним чек-листом.
- **За можливості, визначте місце проведення опитування**, яке є зручним, непублічним місцем, де потерпіла особа/свідок почуватиметься в безпеці. Опитувати потерпілих від СНПК у них вдома не рекомендується, оскільки це може викрити особу потерпілої особи. За певних обставин ви можете надати потерпілим/свідкам можливість

обрати час та місце проведення опитування. Це може означати навіть проведення опитування через Zoom або шляхом обміну електронними листами. Якщо ви погоджуєтесь на особисте опитування, то постарайтеся створити умови, в яких ваш співрозмовник почуватиметься максимально комфортно. Якщо опитування відбувається не вдома, переконайтеся, що планування приміщення та умови, у яких ви плануєте проводити опитування, не викликають остраху.

- **Подумайте про склад команди, яка буде проводити опитування.** Будьте якомога гнучкішими щодо гендерного складу команди людей, що проводять опитування. Краще проводити опитування в парах. Якщо команда складається з кількох осіб, визначте, хто ставитиме запитання, а хто вестиме нотатки/запис опитування.
- **Заздалегідь визначте, як ви збираєтесь запропонувати запис опитування** (наприклад, від руки, на комп'ютері або на відео- чи аудіоносій). Запитайте опитувану особу, чи погоджується він (вона) з вашою пропозицією, і підготуйте альтернативний варіант, якщо він (вона) не згоден (згодна).

Пам'ятайте, що навіть на цій ранній стадії процесу опитування особа, яку ви опитуєте, може взагалі не бажати давати свідчення або не бути готовою надати вам повну, вичерпну інформацію під час першої зустрічі. Може знадобитися кілька зустрічей, щоб повністю задокументувати його (її) розповідь. Можливо, вам знадобиться план дій на випадок таких ситуацій.

В. Встановлення контакту і роз'яснення процедури

Під час проведення опитування фахівці-практики мають докладати всіх можливих зусиль, щоб опитувана особа почувалася комфортно та безпечно. Поясніть, що він (вона) контролює ситуацію, і що він (вона) може в будь-який момент зробити паузу або зупинити опитування.

Відповідно, фахівці-практики мають:

- 1) **Створити позитивну атмосферу.** Розкажіть, хто ви і чому ви тут. Можливо, буде доречно показати документи, що підтверджують, з якою організацією ви пов'язані. Це допоможе встановити довіру та взаєморозуміння.
- 2) **Чітко пояснити мету опитування.** Дайте співрозмовникам загальний огляд тем, які будуть обговорюватися. Поясніть, що деякі з них можуть бути складними, і це нормально, якщо вони не знають відповідей або не хочуть відповідати. Скажіть, що для них буде важливо говорити правду. Запитайте, скільки часу вони мають, щоб ви могли спланувати проведення опитування і відповідно підлаштувати свій графік. Поважайте їхній вибір;
- 3) **Пояснити**, як буде використана їхня інформація;
- 4) **Запитати**, чи є у них якісь сумніви щодо безпеки, і якщо так, то які саме;

- 5) **Повідомити** опитуваних про заходи захисту, яких вони можуть вжити, а також про можливі обмеження. Як зазначалося вище, опитувані особи повинні розуміти, що ви можете контролювати персональну та конфіденційну інформацію, яку вони надають вам, лише доти, доки ВИ володієте нею. **Розкажіть їм**, як ви будете це робити. А потім подбайте про те, щоб ці заходи були втілені в життя. Якщо ви не можете зробити все, що вони хочуть, скажіть про це і поясніть причину; **переконайтеся**, що вони розуміють, що ви не будете використовувати або поширювати їхню інформацію без їхньої вільної, попередньої, чітко вираженої інформованої згоди;
- 6) **Потім** отримати інформовану згоду;
- 7) **Запитати** опитувану особу, чи вони брали участь у опитуваннях (допитах) раніше. Якщо так, дізнайтеся подробиці, щоб потім ви могли знайти та зібрати будь-які записи із попередньою інформацією. Можливо, на цьому етапі ви вирішите перенести опитування, доки не збереже необхідну інформацію.

Не поспішайте, будьте терплячими, чесними та налаштованими реалістично. Не створюйте хибних очікувань щодо того, як швидко їхня справа може потрапити до суду – якщо взагалі потрапить.

Будьте надійними і правдивими. Не давайте обіцянок, яких не можете виконати. А якщо вже пообіцяли, то виконуйте їх.

С. Викладення обставин

Будьте уважним слухачем.

На початку цього етапу для отримання попередньої інформації можна використовувати розмовний підхід, а не швидко серію запитань, як на допиті.⁷⁸ Це допоможе заспокоїти свідка.

Під час опитування потерпілих/свідків фахівці повинні використовувати короткі, прості, відкриті та уточнювальні запитання. Це дозволить опитуваним давати необмежені відповіді. Наприклад, слід ставити запитання як-от "хто, що, де, коли і як ви про це дізнались". Якщо відповідь на останнє питання не є очевидною з самого опитування, питання "як ви дізнались" є особливо важливим, оскільки воно допоможе з'ясувати, на чому ґрунтується обізнаність опитуваного щодо кожного факту.

Серед іншого, це допоможе відрізнити прямі докази від чуток. Наприклад, якщо свідок стверджує про порушення, запитайте його (її), чи ви це дійсно бачили? Ви пам'ятаєте, яким було освітлення в той час? Що чули? Як далеко ви були? Чи хтось вам про це сказав? Якщо йдеться про російських солдатів, поміркуйте: Чому ви думаєте, що вони були з певної країни/регіону?

⁷⁸ [Опитування потерпілих з урахуванням травми](#)

Якщо ви дійсно хочете розповісти про порушення, деякі запитання можуть бути такими: **“Що ви можете розповісти про порушення? “Що ви можете розповісти про свій досвід?”; “З чого б ви хотіли почати?”**

Формат запитань "TEDS", наведений нижче, **заохотить вашого співрозмовника описати своїми словами подію, що розслідується.**⁷⁹

Питання TEDS	
Розкажіть (Tell)	Чи можете Ви розповісти , що саме сталося?
Поясніть (Explain)	Чи можете Ви пояснити мені, що сталося потім?
Опишіть (Describe)	Чи можете Ви описати мені, як виглядала ця людина?
Покажіть (Show)	Чи можете Ви показати мені на мапі, де це сталося?

Уникайте запитань такого типу:

- **навідні** (наприклад, “Він вдарив вас, чи не так?”), які можуть підказати відповідь.
- **питання з обов'язковим вибором** (наприклад, “Форма була зеленою чи синьою?”) Так само слід уникати запитань, які передбачають лише відповідь “так” чи “ні”. Вони обмежують варіанти відповідей опитуваного і також можуть вважатися навідними.
- **складені** (наприклад, “як вони виглядали і що говорили?”)

Невідповідності у показаннях не є чимось, що необхідно усунути. Вони можуть свідчити про надійність і правдоподібність і можуть виникати з багатьох причин, зокрема:

- Нерозуміння з боку потерпілої особи;
- Нездатність пригадати події через травму; або
- Страх помсти, сорому або збентеження.

У разі виявлення невідповідностей, фахівці мають намагатися уточнити, а не конфліктувати, крок за кроком повертаючи потерпілу особу до її розповіді або формулюючи питання по-іншому.

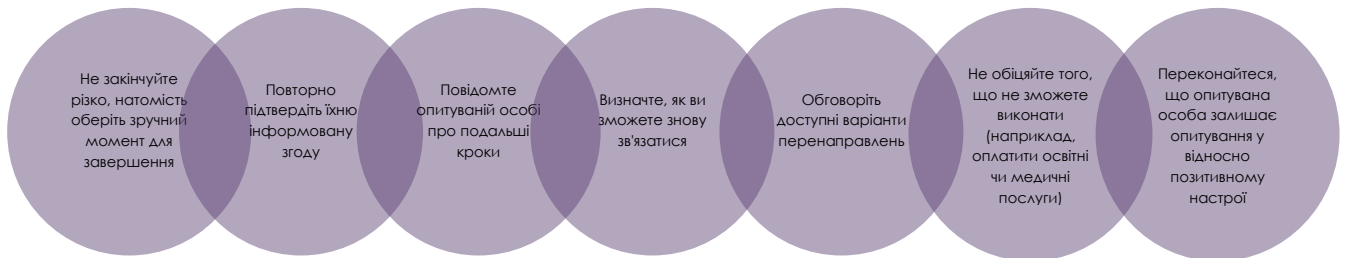
Також слід пам'ятати, що **СНПК часто відбувається як частина низки порушень**, тому слід намагатися зрозуміти повну картину події, про яку йдеться, а не лише її окремі деталі.

⁷⁹ [Вплив травми на повнолітніх потерпілих від сексуального насильства.](#)

D. Завершення опитування

Завершуючи опитування, запитайте опитувану особу, чи хоче вона щось додати, уточнити, чи є у неї запитання. Постарайтеся залишити його (її) в кращому, або, принаймні, в такому ж стані, як на початку опитування. Ніколи не закінчуйте опитування різко,⁸⁰ обирайте зручний момент для завершення. Нагадайте опитуваній особі, що він (вона) може надати вам більше інформації, коли пригадає її.

У підсумку:

E. Оцінювання

Оцініть інформацію, отриману під час опитування:

- Поміркуйте, чи виявило опитування якісь **нові або змінені ризики** для опитуваної особи або іншої особи.
- Оцініть отриману інформацію, включно з її впливом на ваше поточне розслідування, а також те, чи є інформація узгодженою.
- На основі опитування визначте можливі подальші напрямки розслідування та внесіть відповідні зміни до стратегії документування.
- Оцініть, чи отримали ви всю інформацію, яку могли (будьте самокритичні), і чи потрібне подальше документування.

i. Дистанційні опитування

Проведення дистанційного опитування свідків і потерпілих слід розглядати лише у випадку крайньої необхідності, викликаній такими факторами як непереборні обмеження можливості подорожувати або серйозні безпекові міркування.⁸¹

Зверніть увагу, що через ризики і складнощі дистанційне опитування особливо не рекомендується для таких свідків і потерпілих:

- в небезпечних місцях
- що побоюються розкриття особистих даних іншими
- які пережили травму

⁸⁰ "Слідчий допит", Коледж поліції.

⁸¹ [Рекомендації ІІСІ щодо дистанційних опитувань](#), Серпень 2021.

- з когнітивними та іншими обмеженнями життєдіяльності
- що є свідками-інсайдерами або підозрюваними
- що іншим чином відіграють ключову роль у розслідуванні

У таких ситуаціях дистанційні опитування слід проводити тільки якщо це вкрай необхідно для пріоритетних розслідувань, з суворим виконанням правил і процедур, з постійним проведенням оцінки загроз і ризиків і проведенням реалістичних заходів їх мінімізації. Відеозв'язок має бути високої якості,⁸² опитування має проводитися досвідченими інтерв'юєрами, за наявності надійної та перевіреної підтримки безпосередньо на місці для організації процесу і психологічної допомоги.

Дистанційне опитування дітей настійливо не рекомендується, через високий ризик нанесення шкоди та визнання доказів недопустимими, а також через малопоширеність досвіду проведення таких опитувань етичним та ефективним способом.⁸³

III. Показання свідків

Показання свідків дуже важливі у судових процесах з прав людини, оскільки у них наводяться детальні викладення особистого досвіду, що допомагає гуманізувати провадження і подати суду переконливі докази, які часто більше покладаються на письмові показання, ніж на заслуховування усних показань у судовому засіданні, тому саме письмові показання є основним способом надати всеохопні докази.⁸⁴

Показання свідків у національних провадженнях часто недосягають до міжнародного рівня через недостатній обсяг. Таким чином, важливо відбирати детальні та актуальні показання, це допоможе підтримати правові аргументи і забезпечить обґрунтування заяв про порушення прав людини. Без адекватного рівня подробиць часто такі заяви можуть відкидатися, що призведе до відмови у репараціях.⁸⁵

Надання показань свідка може підсилити і гуманізувати справу, даючи постраждалим можливість розповісти свою історію, але водночас це може спричинити ретравматизацію. Важливо пам'ятати про емоційне благополуччя

⁸² Рекомендується опитування саме по відеозв'язку, а не по аудіо або текстовому зв'язку, з міркувань здоров'я, безпеки і ризиків компрометації доказів. Також важливо відзначити, що майже неможливо провести травмочутливе опитування в аудіо- або текстовому форматі. Там же, с 2.

⁸³ Додаткову інформацію про безпечні опитування дітей див. у вебінарі [Відновне правосуддя IV: Складнощі залучення, опитування та підтримки неповнолітніх потерпілих, постраждалих та свідків війни та терору](#) (Вебінар Project Sunflowers від 3 квітня 2024).

⁸⁴ European Human Rights Advocacy Centre (EHRAC), [Показання свідків у міжнародних судових процесах з прав людини: посібник з підготовки](#), вересень 2023.

⁸⁵ Там же, с 3.

свідка та існуючі докази, перш ніж отримувати нові показання, і за потреби використовувати травмоінформовані практики.⁸⁶

Що потрібно пам'ятати у оформленні письмових показань свідка:⁸⁷

- вони мають містити чіткі та точні подробиці
- за можливості варто уникати переповідання показань з чужих слів
- мають якнайбільше викладатися словами самого свідка
- не мають містити правових клопотань або заперечень
- мають покривати всі релевантні питання, в тому числі докази наявності "чіткого причинно-наслідкового зв'язку" між ймовірним правопорушенням і шкодою, яку понісла потерпіла особа
- додатками подавайте супутні або підтверджуючі докази

⁸⁶ Див. також ЕНРАС, [Посібник з юридичної практики з урахуванням травматичного досвіду для юристів, які працюють із дорослими постраждалими від порушень прав людини](#), 2022.

⁸⁷ Більш повні рекомендації та шаблони див. у [Посібнику ЕНРАС: Показання свідків у міжнародних судових процесах з прав людини: посібник з підготовки](#).

Модуль 8

Планування розслідувань

Мета навчання:

- Визначити стратегічні переваги ретельного та динамічного планування розслідувань
- Зрозуміти основи розробки Плану розслідування

Тривалість модуля:

- Щонайменше від 90 до 120 хвилин

Джерела, що доступні для повноцінного проходження тренінгу:

- [Презентація 14-ї сесії онлайн-тренінгу на тему 'Принцип 'Не нашкодь''](#)
- [Запис 14-ї сесії онлайн-тренінгу на тему 'Принцип 'Не нашкодь''](#)
- [Презентація 15-ї сесії онлайн-тренінгу на тему 'Тренінг щодо цифрових доказів'](#)
- [Запис 15-ї сесії онлайн-тренінгу на тему 'Тренінг щодо цифрових доказів'](#)
- [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), розділ 9. Версія англійською мовою доступна [тут](#), українською - [тут](#).
- Інструментарій ІІСІ для інструкторів з розслідування/документування СГЗН: [навчальні матеріали](#), що додаються до [Другої редакції Міжнародного протоколу про документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), (Видання березень 2017). Версія англійською мовою доступна [тут](#), українською – [тут](#).
- [Документування міжнародних злочинів та порушень прав людини з метою притягнення до відповідальності: Посібник для організацій громадянського суспільства](#), розділ 13, додаток 3.
- [Протокол Берклі з онлайн-розслідувань з відкритих джерел](#), розділ V, п. 115-126.

Контекст

Розслідування або документування міжнародних злочинів зазвичай відбувається поетапно і має ґрунтуватися на процесі планування. План розслідування - це орієнтир для вашого розслідування.

Реалії ситуації в Україні можуть означати, що вашим учасникам тренінгу доведеться терміново реагувати на динамічні ситуації і не мати часу на розробку комплексного або навіть письмового плану розслідування. Відповідно, цей модуль розроблений таким чином, щоб запропонувати деякі основні практичні та стратегічні елементи планування розслідувань, які ваші учасники тренінгу можуть адаптувати як для роботи в офісі, так і для роботи в польових місцях.

Повний опис необхідних кроків для розробки та впровадження ефективного Плану розслідування викладено в [Протоколі PSVI](#) (див. Розділ 9, с. 119-140).

План розслідування буде основою для збору та оцінки доказів і, відповідно, вимагатиме постійного перегляду та коригування під час розслідування та побудови вашого провадження. Докази, які не здаються важливими одразу, можуть стати важливими з часом, особливо у складних, комплексних справах.

Серед іншого, в цьому план розслідувань може допомогти із забезпеченням:

- Визнання СНПК основним компонентом розслідування, а також взяття до уваги "червоних прапорців" СНПК (індикатори фактичного або потенційного СНПК) (Див. Розділ III Модуля 2)
- Комплексного, контекстно-орієнтованого, структурованого розслідування;
- Уникнення непотрібних ризиків, особливо для безпеки та добробуту потерпілих і свідків (або вжиття заходів для зменшення потенційної шкоди, якщо ці ризики втіляться в життя);
- Знань про те, що робити із зібраними доказами;
- Визначення варіантів перенаправлення та, за можливості, встановлення шляхів перенаправлення до інших спеціалістів;
- Коли це можливо, координація ваших власних розслідувань з іншими розслідуваннями.⁸⁸

Примітка для інструкторів:

Інструктор повинен заохочувати якомога більше обговорень і спонукати учасників ділитися своїм досвідом щодо перешкод у плануванні, успіхів у плануванні та наслідків відсутності належного плану.

⁸⁸ Перелік частково взято з 2-го Протоколу PSVI, с. 121

I. Важливі аспекти плану розслідування

Учасники тренінгу повинні бути знайомі з найважливішими аспектами плану розслідування і могли адаптувати рівень деталізації кожної складової залежно від своїх оперативних реалій.

A. Попереднє дослідження та аналіз⁸⁹

План розслідування будується на аналізі вихідної інформації та доказів, які вже є у вашому розпорядженні (власними силами).

Ваші попередні дослідження та аналіз можуть охоплювати такі речі

- конкретні злочини, про які йдеться;
- контекст;
- особи/групи ймовірних виконавців;
- наявні та доступні служби підтримки;
- ситуація на місцях (наприклад, у випадках, коли територія, на якій проводиться розслідування, була нещодавно деокупована, то корисними будуть докази того, як відбувалася окупація та які її наслідки та вплив на життя цивільного населення);
- докази скоординованих операцій, та
- структури командування/контролю на окупованій території.

Зіставивши цю інформацію та докази, ви зможете розробити хронологічний виклад фактів – всебічний, контекстуальний огляд подій у досліджуваній сфері. На основі цих доказів ви зрештою зможете розробити гіпотезу або теорію справи.

Розслідування СНПК не буде і не повинно відбуватися саме по собі. Як зазначалося вище, будь-який план розслідування міжнародних злочинів повинен містити компонент СНПК; і будь-яке розслідування СНПК також має бути спрямоване на документування та розуміння повного спектру міжнародних злочинів, скоєних у конкретному контексті. Плануючи розслідування міжнародних злочинів, учасники тренінгу повинні поставити собі такі запитання:

- чи виявило їхнє попереднє дослідження якісь "червоні прапорці", що вказують на СНПК;
- чи були ці індикатори досліджені (і якщо так, то яким чином), та
- які результати цих розслідувань.

Цю інформацію слід включити до попередньої оцінки доказів. У рамках цього дослідження може виявитися, що інформація, яку ви шукаєте, вже була досліджена та задокументована. Якщо це так, вам слід подумати, чи потрібно проводити додаткове розслідування, щоб уникнути надмірного документування.

Додаткова початкова інформація може включати в себе:

⁸⁹ Див., [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), с. 123-124

- Місцеперебування потерпілих та свідків;
- Можливість доступу до місця злочину;
- Ризики безпеки для потерпілих, слідчих/прокурорів, інформації та доказів, включно з особистою безпекою та безпекою потерпілих і свідків, а також їхню приватну інформацію;
- Потенційні шляхи перенаправлення потерпілих (медичні/психосоціальні, юридичні та інші);
- Оцінку безпеки вашої команди, отриманої та збереженої інформації, а також людей, з якими ви будете контактувати під час розслідування; та
- Заходи захисту – розгляньте, які заходи необхідно вжити для того, щоб подбати про безпеку і захист свідків та інформації.⁹⁰

Примітка для інструкторів:

Обговоріть з учасниками тренінгу можливі джерела інформації для їхнього попереднього дослідження. Попросіть їх скласти список.

В. Розробка робочої гіпотези або теорія справи

Аналізуючи своє попереднє дослідження, ви повинні бути в змозі розробити робочу гіпотезу або теорію справи. Саме так будується провадження про міжнародні злочини. Теорія справи – це основа, на якій базується збір доказів.

Теорія справи – це ваша логічна історія про те, що могло статися. Вона завжди ґрунтується на доказах. На етапі попереднього дослідження доказів може бути недостатньо для розробки конкретної гіпотези, але вона буде розвиватися на основі додаткових доказів, зібраних протягом розслідування.

Як і план розслідування, теорія справи повинна постійно переглядатися і коригуватися на основі аналізу доказів, що надходять. Докази, які можуть спростувати або суперечити теорії справи, не слід відкидати, їх слід дослідити, що може вимагати переосмислення початкової теорії справи.

С. Розвиток вашої команди та інструментів

На початку ретельно обміркуйте:

- Хто є членами вашої команди?
- Як буде розподілена робота між вами?
- Які їхні завдання та обов'язки?
- Хто є головою команди?

⁹⁰ Див., [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), с. 126-128

Сильна та ефективна команда – це команда, в якій кожен член розуміє, чого від нього очікують і як його робота вписується в загальну мету розслідування.

Під час проведення дослідження ваша команда може почати створювати інструменти, які знадобляться для підтримки розслідування.

На додаток до хронологічної розповіді, подумайте про підготовку:

- огляд нормативно-правової бази – розглянути, які саме порушення відбуваються у сфері, що розслідується, та проаналізувати елементи злочинів, що ймовірно були скоєні;
- організаційна структура командування та управління;
- картографічний огляд усіх відповідних місць, включно з місцем злочину. Це може бути доповнено такою інформацією, як
 - місця, де жили, працювали, були заарештовані, були в утриманні або вбиті (серед іншого) окремі потерпілі;
 - у деяких випадках, вказівка на маршрути між цими місцями може бути важливим доказом організації або контролю;
 - військові позиції, зокрема, наприклад:
 - місцевий штаб командування;
 - місця розміщення військ; та/або
 - місця розташування військової техніки/озброєння.

Наведений вище список не є вичерпним.

У вашій організації мають бути розроблені процедури – як-от кодекси поведінки, стандартні операційні процедури, порядок звітування тощо, – з якими мають бути ознайомлені всі члени команди та яких мають дотримуватися всі члени команди.

II. Оцінка та аналіз – де існують прогалини?⁹¹

Для кожного інциденту, що підлягає розслідуванню, зважаючи на наявні у вас докази та інформацію, подумайте, звідки ви знаєте про цю інформацію. Запитайте себе:

- Чи були визначені джерела інформації?
- Якщо так, то звідки вона надійшла?
- Чи може вона бути використана в суді? Якщо ні, то які у вас є альтернативні джерела інформації?
- Чи існують індикатори вчинення СНПК? Якщо так, то чи було щодо них проведено розслідування?

Враховуючи теорію справи та елементи злочинів, визначте ваші прогалини в інформації та потенційні джерела інформації для їх заповнення.

⁹¹ Див., [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), с. 129

A. Стратегія збору інформації⁹²

1. Обвинувачення або події, що підлягають розслідуванню

Пам'ятайте, що в будь-який час перелік злочинів, скоєних на території, щодо якої ведеться розслідування, відобразить ваше поточне розуміння подій і буде оновлюватися в міру надходження додаткової інформації та доказів.

2. Особи, установи чи організації, щодо яких проводиться розслідування

Подумайте, чи маєте ви або можете отримати біографічні дані ймовірних виконавців та їхнє поточне місцезнаходження.

Правові та доказові проблеми, пов'язані зі справами щодо безпосередніх виконавців, які становлять найбільшу кількість проваджень про СНПК, що розглядаються в Україні, тісно пов'язані з тими, що виникають у справах про зґвалтування та інші форми сексуального насильства на національному рівні. Як зазначено в документі "Переслідування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в МКТЮ", побудова проваджень про СНПК проти більш віддалених виконавців вимагає іншої стратегії розслідування та підходу до теорії справи.⁹³ **Наприклад, важливо нагадати, що для доведення міжнародних злочинів проти віддаленого виконавця, включно із суб'єктами середнього або високого рівня, не обов'язково неспростовно, особисто ідентифікувати безпосереднього виконавця, щоб довести його вину.**

У більш загальному плані учасники тренінгу повинні запитати себе, які докази вони мають, щоб пов'язати злочин з військовими (або цивільними) окупаційними силами, і яку інформацію/докази вони мають про груп виконавців, її керівництво, її походження та ефективний контроль над територією, що розслідується?

3. Що вам потрібно довести і як ви будете збирати докази?

Пам'ятаючи про елементи потенційних злочинів, подумайте про те, що вам потрібно довести, і про прогалини у ваших доказах.

III. Передбачення потенційних шляхів захисту

Плануючи розслідування, ви повинні враховувати потенційні засоби захисту, які ви повинні передбачити в разі судового переслідування, щоб бути в змозі розпізнати та зібрати докази, які ефективно протистоятимуть цим аргументам. Наприклад, у справах про зґвалтування часто постає питання згоди. Тому учасники повинні запитати себе, які конкретні докази слід зібрати, щоб показати, що потерпіла особа не могла дати вільну, добровільну і справжню згоду на сексуальний контакт, про який йде мова.

⁹² Див., [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), с. 129-131

⁹³ Браммерц і Джарвіс, оп. 339.

IV. Виправдувальна інформація

Виправдувальна інформація – це будь-яка інформація, яка може підірвати версію обвинувачення або може бути використана для виправдання безпосереднього чи віддаленого виконавця (виконавців) злочину. Ця інформація має бути зібрана, чітко визначена як така, що виправдовує, і розкрита обвинуваченому (або його адвокату). У кримінальних провадженнях прокурори повинні бути готові адаптувати свою теорію справи у світлі виправдувальних доказів, коли вони можуть бути виявлені.

Модуль 9

Побудова провадження і види співучасті

Мета навчання:

- Цей модуль ґрунтується на знаннях, отриманих у попередніх розділах (перехресне посилання на Модуль 1). Розуміючи, що СНПК завжди має розглядатися в контексті, слухачі ознайомляться з тим, що зазвичай називають доказами причетності. Встановлення зв'язку пов'язане з доведенням того, хто і як несе відповідальність за злочин (за допомогою якого “виду” або принципу співучасті).
- Учасники дізнаються, як виявляти закономірності та як використовувати докази для встановлення причетності з виконавцями середньої та вищої ланки. Вони зрозуміють, як і чому їхні дослідження, аналіз і планування різних видів діяльності повинні спиратися на докази щодо закономірностей і причетності.

Тривалість модуля:

- Цей модуль може бути викладений протягом двох 90-хвилинних сесій

Для цього модуля інструктори можуть звернутися до таких джерел:

- [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту \(Протокол PSVI\), Частина III, Глава 4; Частина IV, Глава 10; Частина V, Глава 14; Додаток 1](#)
- [Запис 13 онлайн-сесії щодо “Видів співучасті”](#)
- [Презентація 12 онлайн-сесії щодо “Видів співучасті”](#)
- [Пам'ятка “Порівняння видів співучасті за ККУ та МКП”](#)

Побудова провадження стосується того, як справи про міжнародні злочини, в тому числі СНПК, будуються на основі доказів окремих злочинів. Комплексні, контекстно-орієнтовані розслідування можуть пов'язати відповідальність за ці злочини з безпосередніми виконавцями або віддаленими виконавцями середньої чи вищої ланки, під чийм керівництвом, владою або контролем діяли безпосередні виконавці. Це потребуватиме доказів:

- конкретні елементи ймовірних злочинів (перехресне посилання на Розділ II Модуля 3)
- контекстуальні (або загальні) елементи (перехресне посилання на Розділ II.A Модуля 2), та
- елементи причетності. Причетність - це докази, які вказують на спосіб, у який виконавця (або групу виконавців) можна притягнути до кримінальної відповідальності за інкримінований міжнародний злочин. Це стосується способу, в який виконавці різних ланок скоїли злочин або сприяли його скоєнню.

I. Побудова провадження починається з доказів вчинення окремих злочинів

Докази окремих злочинів стосуються заяв потерпілих і свідків про їхній безпосередній досвід і шкоду, якої вони зазнали. Саме ці порушення лежать в основі будь-якого кримінального переслідування за міжнародні злочини. Тому інформацію про щодо окремих злочинів необхідно збирати, щоб спочатку довести вчинення самих злочинів.

Після цього подальші допити потерпілих, свідків та ймовірних колаборантів, а також інформація з інших джерел доповнюють базу даних про злочини та дозволять

встановити ланцюжок командування. Інші джерела включатимуть такі речі, як предмети та документи, знайдені на окупованих територіях, перехоплені військові та приватні повідомлення, а також інформацію від захоплених військовополонених. Хоча інформація про зв'язок майже не має значення без доведення доказів окремих злочинів, у справах проти виконавців середньої або вищої ланки це не обов'язково вимагає остаточної ідентифікації безпосереднього виконавця.

Докази скоєння окремих злочинів загалом можна поділити на три категорії: місця, особи та контекст. Вони розглядаються нижче.

А. Релевантні місця

Релевантні місця повинні бути ідентифіковані, повністю задокументовані і, зрештою, за можливості, піддані судово-медичній експертизі, щоб встановити контекст будь-яких свідчень потерпілих. Однак у справах про СНПК не рекомендується проводити слідчі експерименти (відтворення).

В. Особи

Особи, що проводять документування повинні спробувати ідентифікувати і, за можливості, знайти та опитати всіх осіб, які брали участь у розслідуваних подіях, постраждали від них або були присутніми під час них. Доступ представників потерпілих до матеріалів справи, пов'язаних з їхнім власним провадженням, може бути корисним ресурсом у цьому відношенні, оскільки вони можуть містити звіти або протоколи допитів потенційних свідків, які надають деталі. Те ж саме можна сказати про звіти/документування від громадянського суспільства та репортажі ЗМІ/журналістські інтерв'ю.

Як зазначалося вище, навіть якщо потерпілі від СНПК та інших злочинів можуть бути не в змозі остаточно ідентифікувати ймовірних безпосередніх виконавців, у випадку МКС часто буває так, що свідчення потерпілих будуть критично важливими для встановлення причетності цих злочинів до більш віддалених виконавців (див. нижче, **розділ II**).

С. Контекст

Саме під час збору інформації про контекст, у якому було скоєно порушення, слідчі, особи, які займаються документуванням, та аналітики, як правило, бачать перші свідчення про схеми, структури, планування, контроль та організацію, які можуть допомогти їм пов'язати відповідальність за злочин з виконавцем середньої або вищої ланки. Ці докази також можуть бути важливими для того, щоб показати, що порушення, які розслідуються, пов'язані з конфліктом і є частиною широкомасштабного та систематичного нападу.

Контекстуальні докази можна знайти з широкого кола джерел.

Примітки для інструкторів:

Обговорення: Попросіть учасників перерахувати потенційні джерела інформації для збору свідчень про контекст. Це можуть бути: державні органи (судова влада, місцева прокуратура, поліція, військові, ради з прав людини); місцеві активісти/правозахисники; НУО/МНУО, включно з правозахисними організаціями, організаціями, що опікуються біженцями, медичними, гуманітарними організаціями, організаціями, що займаються документуванням; організаціями громадянського суспільства; агентствами ООН (УВКПЛ, ЮНІСЕФ, УВКБ ООН, ЮНФПА (Фонд ООН в галузі народонаселення), ООН-Жінки, ВООЗ); журналістами, фотографами, кінематографістами, медичними працівниками, лікарнями, релігійними діячами та ін.

Контекстуальні докази можуть показувати не лише закономірності, але й причетність. Нижче наведено невеликий, невичерпний перелік ілюстративних прикладів:

- Використання та пристосування певних приміщень під військові офіси/штаби/розквартирування військ/місця утримання під вартою;
- Ролі та обов'язки певного військового (або іншого) персоналу;
- Взаємовідносини між цивільною окупаційною адміністрацією (членами), російськими військовими та підрозділами/структурами державної безпеки;
- Роль у громаді українських цивільних осіб, які стали мішенню для зловживань;
- Засоби і методи допиту та/або різні злочини, включно з вбивствами, катуванням, актами сексуального насильства (серед іншого);
- Переміщення між місцями фільтрації/тримання під вартою та/або через національні кордони; і
- Приховування/захоронення людських останків (серед іншого)).

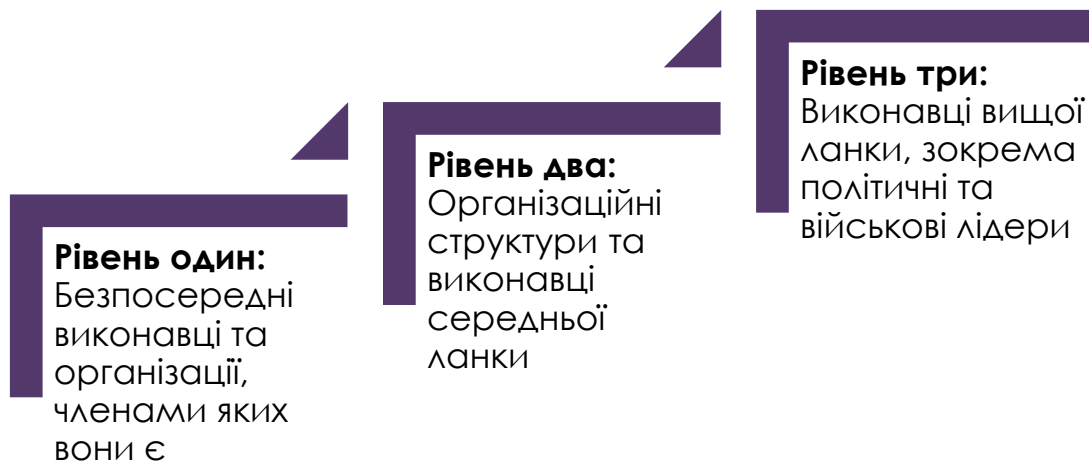
Крім того, як ми побачимо нижче в **Розділі IV**, загальний контекст, в якому діяв підозрюваний, що зробив вчинення сексуального насильства більш імовірним, а також докази попереднього або подальшого сексуального насильства мають значення для оцінки обізнаності та передбачуваності сексуального насильства.

II. Практичні підказки – розпізнавання та збір доказів причетності

Важливо, щоб слухачі розуміли, як встановити зв'язок між безпосередніми виконавцями СНПК та виконавцями середньої або вищої ланки, яких можна вважати "найбільш відповідальними", такі зв'язки особливо корисні, коли вони стикаються зі складними структурами командування (військовими, службами безпеки або політичними/адміністративними). Для доведення причетності

виконавців середньої або вищої ланки до скоєння злочинів СНПК зазвичай потрібні докази, які демонструють існування формальної або неформальної ієрархії влади та контролю над безпосереднім виконавцем, через яку діяли віддалені виконавці. Це показано в прикладах, наведених вище. Розуміння того, як встановити такі зв'язки, корисно, коли стикаєшся зі складними структурами командування (військовими, службами безпеки або політичними/адміністративними структурами).

Встановлення зв'язку між "найбільш відповідальними" особами та вчиненими злочинами зазвичай передбачає, як мінімум, такі рівні:

Кількість рівнів, що пов'язують підозрюваного зі злочиним, буде залежати від того, наскільки підозрюваний віддалений від безпосереднього вчинення злочину, а також від складності організацій або структур, планування та операцій, які використовує виконавець для вчинення злочинів.

Надання учасникам практичних порад, що стосуються контексту в Україні, для дослідження цих трьох рівнів зв'язку допоможе їм керувати іншими під час побудови проваджень. У наведеній нижче таблиці подано деякі пропозиції, які можна використовувати під час опитування потерпілих та свідків:

Практична підказка	Потенційні питання / докази
Навіть якщо свідки та потерпілі не можуть точно ідентифікувати виконавців, зібрана інформація може дати важливі зачіпки, які допоможуть у процесі документування.	Ви можете запитати про це у свідка: <ul style="list-style-type: none">• Прізвисько кривдників або те, як їх називали інші.• Національність кривдника або регіон його походження.• Мову або діалект, яким розмовляв виконавець.• Одяг, знаки розрізнення, транспортні засоби або зброя, які носив або використовував виконавець.

	<ul style="list-style-type: none">• Будь-яка інформація, що ідентифікує підрозділ або групу, до якої належав виконавець, включно із структурою або діяльністю.• Чи перебував виконавець з кимось іншим, розмовляв з ним або посилався на когось іншого.• Хто, як видається, відповідав за певну територію.
Зберіть інформацію, щоб отримати уявлення про організацію та ієрархічну структуру групи, причетної до скоєння злочину.	Ви можете шукати інформацію щодо: <ul style="list-style-type: none">• Особи, наділені владними повноваженнями на території або в місці, щодо якого проводиться розслідування, та обсяг їхніх повноважень.• Як була організована окупаційна влада в їхньому місті/селі.• Як відповідні особи спілкувалися між собою (особливо як віддавалися і виконувалися накази та розпорядження, а також звіти).• Де-факто канали влади.

Вищезазначене підкреслює, що контекстуалізація сексуального насильства важлива для того, щоб мати можливість пов'язати СНПК з більш віддаленими виконавцями, оскільки це може призвести до отримання доказів, які можуть бути використані для того, щоб пов'язати дії (або бездіяльність) виконавця середнього або високого рівня з сексуальним насильством. На основі цих доказів прокурори можуть обрати відповідний вид співучасті.

III. Види співучасті за міжнародним звичаєвим правом

Як зазначалося вище, види співучасті – це термін, який використовується в МКП для опису конкретних способів, у які особа могла вчинити міжнародний злочин або сприяти його вчиненню.

Хоча найбільша кількість проваджень, які наразі розглядаються українськими прокурорами, стосуються осіб, які фізично вчинили злочини (безпосередні виконавці), виконавцями міжнародних злочинів можуть бути також і віддалені виконавці. Це особи, які могли скоїти злочин (злочини) через інших, навіть не бачивши потерпілу особу (потерпілих) і не відвідавши місце злочину. Зазвичай їх називають виконавцями середньої або вищої ланки, і до них можуть належати військові командири, співробітники служб державної безпеки або політичні лідери.

Види співучасті, що містяться в ККУ, охоплюють значну частину діянь, передбачених видами співучасті згідно з МКС. У матеріалі "[Види співучасті](#)" порівнюються такі види за ККУ з видами співучасті за МКС, а також наводяться деякі короткі дослідження справ, у яких СНПК переслідувалося за відповідним видом співучасті.

У цьому розділі розглядаються деякі з видів співучасті, визнаних міжнародним звичаєвим правом, викладені в матеріалі "[Види співучасті](#)", а саме: планування, наказування, підбурювання, сприяння та спонукання, а також відповідальність командування. Ці види можуть бути актуальними для встановлення причетності між злочинами СНПК та більш віддаленими виконавцями злочинів в Україні.

Матеріал "[Види співучасті](#)" показує, що існують певні аналогії з цими видами, передбаченими Кримінальним кодексом України:

- Планування (за статутами МКТЮ та МКТР) має схожість з українським видом співучасті "організацією";
- Наказування – це вид співучасті, наявний в українському законодавстві, міжнародному звичаєвому праві (за статутами МКТЮ та МКТР), а також Римському статуті;
- Підбурювання (за статутами МКТЮ та МКТР) охоплює функціонально ту саму поведінку, що й "підбурювання або схилення" за Римським статутем, і порівнюється з формою пособництва, передбаченою ч. 4 ст. 27 ККУ;
- Сприяння та спонукання (за статутами МКТЮ, МКТР та Римського статуту) порівнюється зі способами підбурювання за ККУ; та
- Відповідальність командування може бути включена до статті 438 ККУ на підставі статей 86 та 87 Додаткового протоколу I.

Розуміння того, як міжнародне кримінальне право тлумачить ці види, може допомогти слухачам розібратися з деякими різноманітними фактичними ситуаціями, з якими їм доводиться стикатися, і зрозуміти, як види ККУ можна тлумачити для відображення способів, у які особи вчиняють воєнні злочини та масові звірства або сприяють їх вчиненню.

Слід зазначити, що різні міжнародні суди та трибунали по-різному тлумачать елементи видів співучасті. Для цілей цього модуля ми спираємося на визначення, визнані міжнародним звичаєвим правом (в інтерпретації МКТЮ та МКТР).

А. Планування

Планування означає, що одна або кілька осіб розробляють дії, що становлять один або кілька злочинів, які згодом вчиняються. Обвинуваченому не обов'язково бути присутнім на місці злочину, але його планування повинно суттєво сприяти вчиненню злочину.⁹⁴

Особа, яка планувала злочини, повинна була, як мінімум, усвідомлювати **значну ймовірність** того, що злочин буде вчинено.⁹⁵

Наприклад, розглянемо ситуацію, коли обвинувачений може планувати те, що він характеризує як законну евакуацію населення певної території, але усвідомлює значну ймовірність того, що особи, які здійснюватимуть переміщення, згвалтують

⁹⁴ Див., [Апеляційне рішення](#) у справі Кордича та Черкеса, пар. 26; [Апеляційне рішення](#) у справі Мілошевича, пар. 268.

⁹⁵ Див., [Апеляційне рішення](#) у справі Кордич і Черкез, пп. 31; [Апеляційне рішення](#) у справі Мілошевича, пар. 273; [Апеляційне рішення](#) у справі Нахімани та ін., пар. 479.

жінок під час евакуації, оскільки вони вже робили це раніше в подібних випадках. У такому сценарії елементи планування сексуального насильства будуть виконані.

В. Наказування

Відповідальність за наказування про вчинення сексуального насильства передбачає, що особа, або займає відповідальне становище, або наказує іншій особі вчинити сексуальне насильство, або вчиняє дії, під час яких вчиняється сексуальне насильство. Не потрібно доводити наявності формальних відносин "начальник-підлеглий" або те, що наказ був безпосередньо переданий фізичному виконавцю. Наказ може бути прямим або непрямим. Наказ повинен мати суттєвий вплив на вчинення злочину.⁹⁶

Як і у випадку з плануванням, не обов'язково доводити, що про сексуальне насильство як таке було віддано наказ. Той, хто віддає наказ, може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за умови, що він усвідомлює значну ймовірність того, що сексуальне насильство відбудеться при виконанні цього наказу.⁹⁷

Наприклад, цей вид співучасті може стосуватися дій командира/начальника фільтраційного пункту, який віддав наказ про застосування насильницьких допитів до затриманих і знав про значну ймовірність того, що під час цих допитів буде застосовано сексуальне насильство, наприклад, примусове оголення та побиття статевих органів.

С. Підбурювання

Відповідальність за підбурювання до сексуального насильства передбачає, що обвинувачений спонукає, закликає або заохочує іншу особу до вчинення сексуального насильства або спонукає до дії чи бездіяльності, на виконання якої вчиняється сексуальне насильство.⁹⁸ Підбурюванням може бути дія або бездіяльність; це може бути явне або неявне, невербальне або навіть письмове спонукання. Як і у випадку з плануванням та наказуванням, достатньо довести, що підбурювання було фактором, який суттєво сприяв вчиненню сексуального насильства.⁹⁹

Обвинувачений повинен був принаймні усвідомлювати значну ймовірність того, що злочин буде вчинено як реалізацію підбурювання.¹⁰⁰

⁹⁶ Див., [рішення](#) у справі Караджича, пар. 573

⁹⁷ Див., Прокурор проти Блашкіча, IT-95-14-A, [Апеляційне рішення](#), 29 липня 2004 р., пп. 42; [Апеляційне рішення](#) у справі Кордич і Черкез, пар. 30.

⁹⁸ Див., [Апеляційне рішення](#) у справі Кордич і Черкез, пар. 27.

⁹⁹ Див., [Апеляційне рішення](#) у справі Кордич і Черкез, пар. 27.

¹⁰⁰ Див., [Апеляційне рішення](#) у справі Кордич і Черкез, пп. 29, 32; [Рішення суду](#) у справі Брданіна, п. 269; [Рішення суду](#) у справі Налетіліч і Мартинович, пп. 60.

Наприклад, цей вид співучасті може бути застосований у випадку, коли командир запропонував солдату "піти розважитися" під час обшуку будинку, знаючи, що солдати зрозуміють це як заохочення до зґвалтування жінок у місті.

D. Сприяння і спонукання

Сприяння і спонукання охоплює ситуації, коли обвинувачений надає практичну допомогу, заохочення або моральну підтримку, яка суттєво впливає на вчинення злочину.¹⁰¹ Не обов'язково, щоб діяння або *actus reus* злочину сприяння та спонукання відбувалося у безпосередній фізичній близькості до основного злочину.

Обвинувачений повинен був діяти з усвідомленням того, що його дії сприяли вчиненню злочину фактичним виконавцем.¹⁰² Гіпотетичним ілюстративним прикладом може бути особа, відповідальна за підготовку військової частини (перед її відправкою в Україну) щодо таких методів і тактик, як незаконні методи допиту та зачистки, знаючи, що це сприятиме вчиненню злочинів, у тому числі сексуального насильства.

E. Відповідальність командування

Відповідальність командування - це відповідальність командирів за злочини, скоєні військами або підлеглими, що діяли під їхнім ефективним командуванням і контролем, які сталися через їхню неспроможність запобігти злочинам або покарати за них.¹⁰³

Елемент суб'єктивної сторони відповідальності командування вимагає, щоб обвинувачений або знав, або, зважаючи на обставини на той час, повинен був знати, що війська вчиняють або збираються вчинити такі злочини.¹⁰⁴

Наприклад, фактичний командир фільтраційного табору може бути притягнутий до відповідальності за злочини (включно з зґвалтуванням, примусовим оголенням та каліцтвом статевих органів), скоєні конвоїрами, які перебували під його командуванням, якщо він знав про вчинення злочинів, які були частими та сумнозвісними, і не вжив розумних або належних заходів для запобігання або покарання за ці злочини.

Примітки для інструкторів:

Теми для обговорення можуть бути такими:

¹⁰¹ Див., рішення у справі Делаліч, п. 327; рішення у справі Попович, п. 327; Апеляційне рішення у справі Поповича, п. 1732.

¹⁰² Див., [Рішення](#) у справі Станішич і Сімаатович: Том II, пп. 1264; [Рішення](#) у справі Оріча, п. 288. Зауважте, що в МКС сприяння та спонукання має здійснюватися з конкретною метою сприяння вчиненню такого злочину, що не передбачено міжнародним звичаєвим правом.

¹⁰³ Див., МКТЮ, [Рішення](#) у справі Благоевича та Йокича, пп. 790; МКТЮ, [Апеляційне рішення](#) у справі Кордича та Черкеса, п. 827; МКТЮ, [Рішення](#) у справі Халіловича, п. 56; МКТЮ, рішення у справі Лімай та ін., пар. 520; МКТЮ, Рішення у справі Оріча, пар. 294.

¹⁰⁴ Див., МКТЮ, [Рішення](#) у справі Делаліч та ін., пар. 346; МКТР, [Рішення та вирок](#) у справі Ндінділіймана та ін., пап. 126.

- Різні особи, які можуть бути притягнуті до відповідальності за вчинення СНПК, і за якою статтею ККУ вони можуть бути притягнуті до відповідальності.
- Різні фактичні ситуації та способи відповідальності, які можуть скласти їхню версію обвинувачення.

IV. Передбачуваність злочинів СНПК

Незалежно від того, до якої ланки належить виконавець або виду співучасті, що застосовується в конкретній юрисдикції, прокурорам зрештою необхідно буде розглянути докази щодо умислу або обізнаності/інформованості ймовірних виконавців про вчинення злочину, про який йдеться. У зв'язку з цим, незважаючи на те, що види співучасті мають різні елементи суб'єктивної сторони (див. Матеріали щодо "Видів співучасті"), завжди потрібно буде встановити певний ступінь передбачуваності. Наприклад, як зазначалося вище, відповідно до міжнародного звичаєвого права, вид співучасті за планування, наказування та підбурювання вимагають, щонайменше, щоб виконавець знав про **значну ймовірність** того, що злочини будуть скоєні при реалізації ним своїх дій.

Часто немає прямих доказів того, що виконавець середньої або вищої ланки насправді мав намір планувати, наказувати, підбурювати або сприяти чи потурати сексуальному насильству. Тому такі випадки необхідно доводити на основі непрямих доказів, зокрема, показуючи, що ймовірність сексуального насильства була **передбачуваною** для обвинуваченого. Це залежить від інформації, доступної їм на той момент.

Докази загального контексту, в якому діяв підозрюваний, що зробило вчинення сексуального насильства більш імовірним, а також докази попереднього або подальшого сексуального насильства є важливими для оцінки обізнаності та передбачуваності сексуального насильства.

Фахівці-практики повинні розглянути наступні "докази закономірності", щоб продемонструвати політику, планування та координацію:

Докази того, що злочини відбувалися у великих масштабах.

Докази того, що подібні злочини повторювалися в різні періоди часу і в різних місцях.

Докази того, що злочини відбувалися за схожими схемами, наприклад, затримання цивільних осіб після захоплення території; сексуальне насильство під час обшуків будинків з метою пошуку осіб, які підтримують українські збройні сили; сексуальне насильство під час утримання або під час допитів тощо.

Докази того, що злочини СНПК відбувалися в контексті вчинення інших злочинів.

Докази причетності до злочинів певних підрозділів або груп виконавців.

Докази політики або пропаганди, що розкривають політику, спрямовану на вчинення злочинів.

У рішенні Апеляційної палати МКТЮ у справі Прокурор проти Джорджевича судді зазначили наведене нижче, яке наводиться тут як ілюстрація важливості контекстуальних доказів:

МКТЮ, Рішення Апеляційної палати у справі Джорджевича, пар. 925-926

925. Крім того, Судова палата встановила, що він знав про масове переміщення цивільних косовських албанців на підставі того, що він був свідком тисяч переміщених осіб у 1998 році і що він отримував регулярні звіти від Міністерства внутрішніх справ протягом березня-червня 1999 року, в яких повідомлялося про збільшення кількості косовських албанців, які перетинали кордони з Косово в Албанію або Македонію. Він також знав про гуманітарну ситуацію, а також про вбивства та інші насильницькі злочини проти косовських албанців з інших джерел, зокрема зі ЗМІ.

926. За цих обставин Апеляційна палата вважає, що Джорджевич міг передбачити, що можуть бути скоєні злочини сексуального характеру. Апеляційна камера нагадує, що тисячі цивільних косовських албанців були насильницьки переміщені і масово піддавалися жорсткому поводженню з боку сербських сил, які могли діяти майже безкарно, і що жінки часто були відокремлені від чоловіків і, таким чином, ставали особливо вразливими. Апеляційна палата, суддя Тузмухамедов (окрема думка), вважає, що в таких умовах можливість сексуального насильства була досить значною і могла бути передбачуваною для Джорджевича, і що він добровільно пішов на цей ризик, коли був частиною спільної злочинної діяльності. Апеляційна палата, суддя Тузмухамедов (окрема думка), також переконаний, що, зважаючи на його обізнаність про переслідувальний характер кампанії, Джорджевич також міг передбачити, що такі сексуальні напади можуть бути здійснені з дискримінаційним умислом.

Учасникам тренінгу при роботі над розслідуванням, документуванням, дослідженням і аналізом проваджень по СНПК проти виконавців середньої і вищої ланки, слід враховувати факти, які можуть бути використані для доведення того,

що виконавець мав умисел або знав про те, що станеться СНПК. До них можуть належати:¹⁰⁵

- Загальний контекст, в якому діяв підозрюваний, що підвищує ймовірність сексуального насильства.
- Насильницький характер кампанії (особливо якщо вона була широкомасштабною та систематичною щодо цивільних осіб).
- Докази того, що практика СНПК була широкомасштабною або відбувалася за певною схемою.
- Докази, такі як попередні або наступні випадки сексуального насильства.
- Етнічна/національна ворожнеча/переважаюча атмосфера агресії та насильства.
- Буйний або нестабільний характер солдатів під командуванням обвинуваченого.
- Упереджене ставлення до жінок.
- Роль ймовірного виконавця в операції та усвідомлення ним насильницького характеру злочину і вразливості потерпілих.
- Роздільне утримання чоловіків і жінок.
- Утримання під вартою, зокрема, якщо чоловіки та жінки утримуються окремо.
- Поінформованість обвинуваченого про СНПК та невжиття ним належних заходів для зменшення ризику.
- Обвинувачений відіграє певну роль у створенні атмосфери безкарності.

Примітки для інструкторів:

Обговоріть з учасниками, які докази, в тому числі контекстуальні, можуть свідчити про передбачуваність злочинів СНПК.

¹⁰⁵ С. Браммерц і М.Дж. Джарвіс, Переслідування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, в МКТЮ (Oxford University Press 2016), с. 251-253.

Модуль 10

Підтверджувальні докази

Мета навчання:

- Допомогти підготувати представників потерпілих до успішного вирішення проблем правдоподібності, з якими стикаються їхні клієнти, що можуть бути зумовлені дискримінаційною правовою базою або гендерними стереотипами з боку суб'єктів кримінального правосуддя.

Тривалість модуля:

- від 45 до 60 хвилин

Для цього модуля інструктори можуть звернутися до таких джерел:

- [Друге видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в умовах конфлікту](#), частина III, глава 4; частина IV, глави 9, 10 і 12; частина VI, глава 14.
- [Стамбульська конвенція](#) (ст. 55 щодо проваджень *ex parte* та *ex officio*) та [Пояснювальна доповідь до Стамбульської конвенції](#), п. 280.
- [Ефективне розслідування, судове переслідування та судовий розгляд справ про сексуальне насильство: Посібник для практиків у Грузії](#), розділ 5.
- [Кодекс Мурад](#), принципи 1 та 8.
- [Доповідь спеціальної доповідачки з питань насильства щодо жінок, його причин і наслідків](#), Дубравки Шимонович, 2021, п. 100(a).

Контекст

Підтверджувальні докази – це докази, які підкріплюють, доповнюють або підтверджують докази, які вже існують.

I. Підтвердження не встановлює автоматичної довіри

"Підтвердження свідчень, навіть багатьма свідками, не встановлює автоматично достовірність, надійність або вагу цих свідчень".¹⁰⁶ Той факт, що свідок дає показання, які відрізняються від інших свідків - навіть від кількох інших свідків - не обов'язково впливає на їхню достовірність. Крім того, Апеляційна палата МКТЮ у справі Драгомира Мілошевича постановила, що судові палати мають "...право на власний розсуд вирішувати в обставинах кожної справи, чи є необхідним підтвердження або чи можна покладатися на непідтвержені, але в інших відношеннях достовірні показання свідків".¹⁰⁷

II. Будь-яка практика суворої вимоги підтвердження у справах про сексуальне насильство є дискримінаційною

Міжнародні стандарти прав людини свідчать про те, що закони або практики, які суворо вимагають підтверджувальних доказів у справах про СГЗН, дискримінують жінок та їхнє право на рівний доступ до правосуддя.

КЛДПЖ, Загальна рекомендація 33 щодо доступу жінок до правосуддя, п. 25

Комітет рекомендує державам-учасницям:

Забезпечити реалізацію принципу рівності перед законом шляхом вжиття заходів для скасування будь-яких чинних законів, процедур, нормативно-правових актів, судової практики, звичаїв і практики, які прямо чи опосередковано дискримінують жінок, особливо щодо їхнього доступу до правосуддя, а також для усунення дискримінаційних бар'єрів у доступі до правосуддя, зокрема:

[...]

(iii) правил доказування, які дискримінують жінок як свідків, позивачів та відповідачів, вимагаючи від них більшого тягара доказування, ніж від чоловіків, для встановлення факту правопорушення або пошуку засобів правового захисту;

¹⁰⁶ Прокурор проти Лімай, IT-03-66-A, [Рішення апеляції](#), 27 вересня, 2007, пар. 203; Прокурор проти Мілошевича, IT-98-29/1-A, [Рішення апеляції](#), 12 листопада 2009, п. 248. Див також, Прокурор проти Златка Алексовскі, IT-94-14/1-A, [Рішення апеляції](#), 24 березня 2000, п. 62: "Ні Статут, ні Регламент не зобов'язують Судову палату вимагати медичні висновки або інші наукові докази як доказ того чи іншого суттєвого факту. Аналогічно, показання одного свідка щодо суттєвого факту не потребують, з точки зору права, жодного підтвердження. Єдиним правилом, яке має безпосереднє відношення до питання, що розглядається, є Правило 89. Зокрема, у підпункті (C) правила 89 зазначено, що палата "може прийняти будь-який доказ, який, на її думку, має доказову силу", а в підпункті (D) правила 89 зазначено, що палата "може виключити доказ, якщо його доказова сила суттєво переважає необхідність забезпечення справедливого судового розгляду".

¹⁰⁷ Прокурор проти Мілошевича, IT-98-29/1-A, [Рішення апеляції](#), 12 листопада 2009, п. 215

Ні стаття 85, ні стаття 91 КПК України не вимагають суворого підтвердження, недавнього позову або доказів наявності тілесних ушкоджень у справах про сексуальне насильство. Будь-яка інша практика має бути припинена.

III. Суворі вимоги щодо підтверджувальних доказів відсутня в міжнародному кримінальному праві

Давно ustalеним принципом МКП є те, що судді можуть покладатися на показання одного свідка, який заслуговує на довіру, для винесення обвинувального вироку без необхідності підтвердження.¹⁰⁸

Правило 96(i) [Правил процедури та доказування МКТЮ](#) передбачає, що у справах про сексуальне насильство не вимагається жодних підтверджень свідчень потерпілих осіб. У зв'язку з цим Судова палата у справі "Прокурор проти Делаліча" у п. 505 постановила таке:

"[...] не для того, щоб створити "презумпцію надійності" щодо свідчень таких потерпілих. Скоріше, мета полягає в тому, щоб просто підтвердити, що всупереч позиції, прийнятій в деяких національних юрисдикціях, свідчення потерпілих від сексуального насильства, як правило, не є менш достовірними, ніж свідчення будь-якого іншого свідка".¹⁰⁹

Цей принцип також кодифікований у Правилах процедури та доказування МКС, де Правило 63(4) зазначає, що "[...] Палата не може встановлювати правову вимогу про необхідність підтвердження для доведення будь-якого злочину, що підпадає під юрисдикцію Суду, **зокрема, злочинів сексуального насильства**". Таким чином, власні свідчення потерпілої особи можуть бути підставою для визнання заяви про сексуальне насильство доведеною, якщо вони є достатньо достовірними та надійними, щоб відповідати критерію розумного сумніву.

IV. Суворі вимоги щодо підтверджувальних доказів відсутня в інших національних юрисдикціях

Через свої дискримінаційні наслідки закони та практики, які суворо вимагали підтвердження у випадках сексуального насильства над жінками, були скасовані в багатьох частинах світу. Наприклад, у Канаді свідчення потерпілої особи не є "обов'язковою умовою" для засудження за сексуальне насильство. Канадський Кримінальний кодекс передбачає, що у справах про сексуальне насильство (та інших справах): для винесення обвинувального вироку не потрібні підтверджувальні докази потерпілої особи, і суддя не має права вказувати присяжним, що визнавати обвинуваченого винним за відсутності таких доказів

¹⁰⁸ Див. наприклад *Прокурор проти Нтаганди* [Рішення суду](#), п. 75-76; *Прокурор проти Харадінай*, IT-04-84-A, [Рішення апеляції](#), 19 липня 2010, п. 145, 219; *Прокурор проти Тадіча*, IT-94-1-A, [Рішення апеляції](#), 15 липня 1999, п. 65; *Прокурор проти Багілішема*, ICTR-95-1A-A, [Рішення апеляції](#), 3 липня 2002, п. 79; *Прокурор проти Мілошевича*, IT-98-29/1-A, [Рішення апеляції](#), 12 листопада 2009, п. 215; *Прокурор проти Купрешкича та ін.*, IT-95-16-A, [Рішення апеляції](#), 23 жовтня 2001, п. 220.

¹⁰⁹ *Прокурор проти Делаліча*, IT-96-21-A, [Рішення апеляції](#), 20 лютого 2001.

небезпечно.¹¹⁰ Суворі правила підтвердження для потерпілих сексуального насильства також були скасовані в Англії та Уельсі.¹¹¹

¹¹⁰ [Кримінальний кодекс Канади](#), розділ 274.

¹¹¹ [Закон Великої Британії про кримінальне правосуддя та громадський порядок 1994 року](#), розділ 32.

Модуль 11

Принципи допустимості

Мета навчання:

- покращення розуміння принципів допустимості, які застосовуються в міжнародному кримінальному праві, щоб мати змогу ефективно застосовувати ці стандарти під час збору доказів, подання юридичних документів та усному виступі в суді.

Тривалість модуля:

- від 90 до 120 хвилин

Для цього модуля інструктори можуть звернутися до таких джерел:

- Цей розділ
- Друге видання [Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті](#) (Протокол PSVI), частина III, глава 4; частина V, глава 12; глава 10.
- [Сирія доповнення до другого видання Міжнародного протоколу з документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті: Країновий посібник для Сирії](#) (Synergy for Justice, 2023).
- Документування міжнародних злочинів і порушень прав людини з метою притягнення до відповідальності: [Посібник для органіцій громадянського суспільства](#).

I. Базові принципи допустимості

На відміну від ситуації в Україні, допустимість доказів у МКС не визначається на основі суворого дотримання кримінально-процесуального законодавства.¹¹² Для того, щоб інформація була визнана допустимою в МКС, вона повинна бути належною, надійною, а її доказова цінність повинна переважати над будь-яким негативним впливом на справедливість судового розгляду.¹¹³

Належність доказів стосується оцінки того, чи стосуються докази досліджуваних питань, і робить існування факту більш-менш імовірним.¹¹⁴

Доказова цінність доказів визначає, як доказ доводить або демонструє щось спірне.¹¹⁵ Оцінка доказової цінності зосереджена навколо таких питань:

- **Надійність:** інформація є надійною, якщо вона є "добровільно наданою, правдивою і такою, що заслуговує на довіру".¹¹⁶ Це передбачає оцінку точності (тобто правдоподібності та ясності);¹¹⁷ достовірності (тобто того, наскільки їй можна довіряти)¹¹⁸ та автентичності (тобто того, чи є вона справжньою).
- **Значущість** доказів допомагає Суду дійти висновку про (не)існування істотного факту або оцінити надійність інших доказів у справі.¹¹⁹ Інформація може вважатися значущою двома способами:
 - істотно допомагаючи Суду прийти до "висновку про існування або неіснування істотного факту"; або
 - допомагаючи Суду оцінити "достовірність інших доказів у справі".¹²⁰

Негативний вплив: навіть якщо будь-яка інформація релевантна і має доказову цінність, вона, тим не менш, може бути виключена, якщо вона може завдати шкоди справедливості судового розгляду, включно з правами обвинуваченого або справедливою оцінкою показань або інших доказів.¹²¹ Згідно з [Римським статутом](#), інформація не буде допущена, якщо вона отримана "шляхом порушення [Статуту] або міжнародно визнаних прав людини", якщо порушення

¹¹² [Кримінально-процесуальний кодекс України](#), ст. 86(1).

¹¹³ [Римський Статут Міжнародного кримінального суду](#), ст. 69(4); [Правила процедури та доказування МКС](#), Правило 64; [Прокурор проти Катанги](#) [Рішення щодо клопотань сторони обвинувачення, поданих під час засідання у справі Катанги](#), п. 16 et seq.

¹¹⁴ [Прокурор проти Кілоло та ін.](#), [Рішення відповідно до статті 74](#), п. 195; [Прокурор проти Катанги](#), [Рішення щодо клопотань сторони обвинувачення, поданих під час засідання у справі Катанги](#), п. 16.

¹¹⁵ [Римський Статут Міжнародного кримінального суду](#), ст. 69(4).

¹¹⁶ [Прокурор проти Лубанги](#), [Рішення про допустимість чотирьох документів](#), п. 28, fn. 81

¹¹⁷ [Справа Нахімана та ін.](#), [Рішення апеляції](#), п. 194.

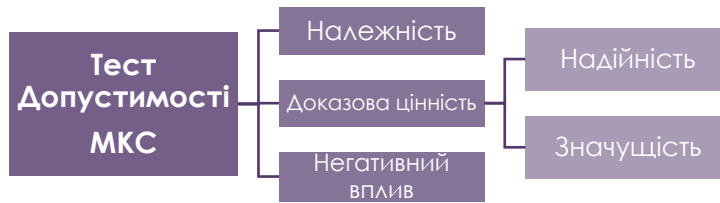
¹¹⁸ [Прокурор проти Налетіча і Мартіновича](#), [Рішення апеляції](#), п. 402.

¹¹⁹ [Прокурор проти Катанги](#) [Рішення щодо клопотань сторони обвинувачення, поданих під час засідання у справі Катанги](#), п. 34.

¹²⁰ [Прокурор проти Катанги](#) [Рішення щодо клопотань сторони обвинувачення, поданих під час засідання у справі Катанги](#), п. 34-35.

¹²¹ [Прокурор проти Бемби та ін.](#), [Відповідь на "Перший запит сторони обвинувачення про допуск доказів, поданих під час засідання"](#), п. 6. Див. також, [Римський Статут Міжнародного кримінального суду](#), ст. 69(4).

“ставити під істотний сумнів” її достовірність (наприклад, якщо інформація була отримана під тортурами).¹²² Це відповідає статті 87(2) КПК України.

¹²² [Римський статут Міжнародного кримінального суду](#), ст. 69(7)(а).